derviš sušić

TALE

izdavačka
djelatnost

DERVIŠ SUŠIĆ

TALE

(Razgovjetni svjetlaci monologa u toku posljednjeg liječenja)

Sarajevo, 1980.

U petu ofanzivu ušao sam kao desetar.

Kad je komandir dreknuo:

»Tale, poludesno! Pritisni i guraj dokle možeš!« – ja sam protrčao iza desetine, koja je tek pala na ivicu livade. Trojica, četvorica su pucali, ostali su, u po bitke spavali. Izbudio sam ih, i provjerio da li su svi ustali i da li su shvatili u kom ćemo pravcu. Onda sam prošao naprijed.

Svitalo je po visiji. Lijevo su se bataljoni upetljavali u novu bitku. Mi smo srljali u stranu, nastojeći da u trku ugrabimo što više prostora bataljonima za manevar.

Razdanjivalo se, čairi su još kvasili rosom bose noge ili ostatke oputnjaka, prokleta vedrina obećavala je opet pakleni dan s avijacijom i preciznom artiljerijom, i više zbog tog dana koji je prijetio jučerašnjim strahotama s granatama i bombama po stroju, nego zbog mogućnosti da brisanim prostorom naletimo na zapete šarce, držali smo se ivice borove šume. I bez mog naređenja, iskusna se desetina savila iz streljačkog lanca u kolonu i pribijala se uza šumu. Neko je za mnom pao. Čuo sam poznate glasove kako psuju i pridižu tog koji je u hodu zaspao.

Jedanaesti dan bili smo na nogama. Posljednju porciju skroba dobili smo prije četiri dana. Otad se hranimo iz njemačkih torbaka. Samo mrtav protivnički vojnik bio je darežljiv. Ostali su ubijali.

Bez veze i s kim i zdesna i slijeva, žurio sam a iskustvo je govorilo, ne iz premorenog mozga, nego iz nekih dubokih žilišta u tijelu, da se udaljavamo od svojih i da ulazimo u prazninu, koja bi mogla biti opasna potkovica.

Izgrija sasvim. Lijevo, prema Tari već su urlale štuke, čuli su se i mitraljezi ali mnogo bliže, valjda su bataljoni nagazili na protivničku pješadiju, a mi još ulazimo u ovu prazninu, neko nepoznato moje čulo čuje režanje opasnosti ispred i oko nas, ali dokle god pogledam – mirno ljetno jutro po pašnjacima.

Prokrivi se oštra njemačka zapovijest. Bacih se u šumu, pod borove. Pridignem se. Desetina je to učinila, izgleda, prije mene. Znači, svi su čuli. Pozvah Ratka sa zbrojovkom. Dopuzaše on i Taib, njegov prvi pomoćnik. Pitam na uho – odakle je došao glas. Ratko samo očima pokazuje da je ispred nas polulijevo iz vrtače koja je udubinom nagrdila pašnjak.

Naredih da se dublje zavučemo u šumu. Tu se razvismo. Zabranio sam da iko puca prije mene. Ispuzasmo između borova u širokoj liniji. Kad iznijesmo noseve iznad međe što je kamenjem, utonulim u travu, pervazila vrtaču, vidjeh – šezdeset i osam vojnika pod šljemovima. Otovaruju bacače i ređaju ih. Sanduke s municijom primiču postoljima. Dva puškomitraljeska odjeljenja na desnom i lijevom boku leškare. Oficir izriče kratke komande. Vojnici bezglasno i savršeno skladno posluju. Mazge grickaju travu ili mašu glavama braneći se od muha.

Šta sam mogao drugo narediti! Naša dva puškomitraljeska odjeljenja najprije da pobiju njihove puškomitraljesce, a onda vatru da prenesu na posade bacača koje su još držale puške i automate preko leđa. Ratko i Galnik raziđoše se pužući na krila naše lepeze. Ostali su se namještali oprezno i polako kao na vježbalištu. Dvojica zabiše lica u travu. Zaspaše. Nisam htio da vičem. Probudiće ih pucnjava.

Kad podigoh ruku i mahnuh, vojnici počeše padati, mazge njištati, propinjati se, bježati, posrtati ranjene.

Da ti ne duljim. Ovo ti i ne pričam da podvig opišem, nego da ti objasnim odakle je počelo sve to... što me je poslije trideset i nekoliko godina dovelo na kliniku, i – od mene, onakvog momka, napravilo žalosnu sprdačinu.

Preživjelo ih je četrnaest i predalo se. S njih smo skinuli odjeću. Od mrtvih iz rančeva izvadili čisto rublje. Probrali svaki sebi čizme i cokule. Napunili torbake hranom. Municije se puščane i mitraljeske nabili za tri dobre bitke. Bacače ispreturali, sprave porazbijali i razbacali. Ali – šta sa zarobljenicima?

Poluglasno se dogovaramo. Računamo, ne razumiju nas. Veći dio desetine je da ih se postrijelja jer i oni, inače, strijeljaju naše. Ja – u nedoumici. Kako god pogledam gomilicu zarobljenih u kratkim gaćama i potkošuljama, ne, ne mogu pucati. I nekakvi kao da nisu stranci. Zakleo bih se da podoficira poznajem. Možda je četrdeset prve bio u prvoj njemačkoj posadi u mom Kudelju.

Ali, nisam ih mogao ni ostaviti. Još manje tjerati pred sobom do bataljona. Šta znam hoću li do sutra i naći bataljon. A Ratko i Galnik su se namještali da s nogu pripucaju i dokusure ih. Ja zaustih na njemačkom da pitam podoficira iz koje su jedinice, kad podoficir, kojeg sam čuo i vidio dotle da izvikuje komande na njemačkom, iskorači i poče svojima da drži govor:

»Braćoo! Ovi Vlasi će nas pobiti. Borili smo se časno i pošteno. Za koji tren bićemo šehiti. Dete, ja ću naglas fatihu, a vi za mnom – amin! Elhamdulillahi...«

Mi stali. Ne možemo da se snađemo. Još vrištavi podoficir nije došao do »veledallin...«, ja ga zgrabih za učkur i okrenuh sebi.

»Muslimani?«

»Muslimani.«

»Svi?«

»Tri katolika. Ali, oni nemaju sveštenika.«

»A ti si islamski?«

»Nisam. Ali, znam...«

»Dobrovoljci?«

»Četvorica smo dobrovoljci. Ostali su mobilisani iz domobrana.«

Odgovara oštro. Posprdno. Ne boji me se. Pljunuo bi na nas kad bi se sjetio.

»Dobrovoljci, naprijed!« viknem.

Niko ne miče.

»Freiwilliger, drei Schritte vor!« podvrisnu podoficir sastavivši gole pete. Trojica iziđoše i pogledima provjeriše, jesu li ravno stali.

»Njih trojica i ja – četvrti!« kaže podoficir.

»Stani s njima!« šapćem i ubacujem metak u cijev automata. On stade kao prvi. Smije se. Šapće i on meni:

»Udri, Tale, sine hećim – Bećirov, majku ti komunističku...«

Ne stigoh ni da se začudim otkud me poznaje. Pucao sam do kraja šaržera. Ubacih drugi. Dreknuh preostalima koji nisu iskoračili kao dobrovoljci:

»Kući! Marš kući, budale! Kući, kad kažem!«

Počeh ih razgoniti nogama.

Razbježaše se prema zapadu.

Žurili smo da presiječemo visiju ravnajući se prema paljbi gdje je trebalo da je i naš bataljon. Desetina je jela u hodu.

Nismo išli ni deset minuta, kad mina bubnu iza kolone. Osvrtoh se. Vojnici u gaćama i potkošuljama uspravili bacače na ivici vrtače. Jedan šarac poče da piskuće rafalima desno i lijevo oko nas. Druga mina sinu ispred mene, ali me ne dohvati ni parčetom.

Tad pored kolone poče da sipa. Viknuh da se sjurimo u dolašak van oka nišandžija. Pošto na bacačima nemaju sprava, ne mogu nas tući, ako nas ne vide.

Čekao sam da protrči i posljednji. U magnovenju sam osjetio da na me odozgo ide tepih mina. Uvrnuh se da se bacim niz kosinu, ali osjetih bol iznad sljepoočnice, a zatim i u vratu. Ovaj bol u vratu nastao je od prenaprezanja vratnih mišića dok se glava zavrtala od udarca duž sljepoočnice.

Nisam se onesvijestio. Samo su se noge nekud gubile a pejzaži zviždeći kružili, iskretali se, iščezavali, naglo se zaustavljali. Nečije lice nad mojim vikalo je nešto, ali kao iz dubokog bunara...

Prije četiri godine, u lovu, trčao sam niz bukvanje da presiječem put ranjenom vepru. Posrnuo sam niz vododerinu i desnom stranom glave dohvatio grabovo stablo. Sutradan je počeo potmuli bol. Dva dana je stari ožiljak mirovao. Trećeg jutra probudilo me bolno kucanje u dubinama ispod ožiljka. Od tog još podnošljivog brecanja do ovih eksplozija u mozgu i do kliničkog kreveta, nešto je raslo, širilo se u lobanji, u meni cijelom, razaralo me i dotucalo postupno kao žrtvu koja već jedva čeka da umre. Mene, starog kontraobavještajca dokusurio je taj trajan nepodnošljiv bol i iz žilišta oboljenja i iz saznanja da me to razaranje čini u očima drugih sve smješnijim i jadnijim. Padao sam u vlastitim očima u prašinu suvišnosti i uzaludnosti. Nemam za šta da se uhvatim. Nemam samopoštovanja čak ni za blag humor na vlastiti račun.

Je li Pilavija preživio infarkt?

Odlično!

Eh, Pilavije! Oni će preživjeti i eventualni treći svjetski rat. I iz njega izići s višim činovima i s još manje spremnosti za introvertne upitnike o sebi.

A sve mi se čini da je onaj podoficir ostao živ.

Heej, zovi sestru!

Zovi brzo! Počinje... prska mi lobanja. Ne vidim te. Zovi, sestru!

A onaj podoficir zvao se... eee... bio je nekad sluga Emin – bega Pilavije... zovi sestru!

Eh, Pilavija!

Ja pomalo zaostajem za njim. Uporno vičem, sam sebi gluh, izvikujem odlomke nekakvih ranjenih popucalih cjelina:

»Čekaj...! –

pred kapijama smrti nema veće mudrosti od humora. Ali, de ti meni objasni – zašto iskreni vjernici i iskreni ateisti umiru mirnije? Kolebljivi polutani toliko su izmistificirali smrt i koljenoklecajući protokol pred njom, da potiru razloge svojih rođenja...

heeej...«

»... a militantan ateist nije siguran marksist. Kao što ni religiozni šoven nije stabilan vjernik. Usplahirena i neobuzdana ambicija vodi u zapjenjen fanatizam. Fenjer pred njom nosi ludilo. Dušu joj grije osiona

bezdušnost. Pod njenim stopalima zemlja pišti ljudskom krvlju, čuješ li me?«

Ne čuje.

Lako i bešumno plovi njegova tjelesina, a mene saputnika guše ove sumporaste magle. Sav bezdan u koji propadamo smrdi na karbol.

Iznenada, Pilavija kao vješt plivač zaokrenu se, uze me pruženim rukama za ramena, nastavi da plovi ali sad natraške, šireći pred mojim očima nasmijan nehaj sitog čovjeka kojem je do bezveznih priča.

»Taleee... pamtiš li kad smo četrdeset i treće krišom ulazili u okupirano Sarajevo? Sjećaš li se kako nam je moj rahmetli otac Hadži – Numan – beg, stari spahinovac, nadmeno odgovarao: Šta je? Da se ja, od vođe u punoj snazi, pretvorim u vašu komunističku dekoraciju i budem odbačen čim moja epizodna uloga prikrajči? Da iz istorije idem u anegdotu? Ko ste vi, partizani, moliću? Kakav međunarodni status imate? Nikakav. Kunete se Marksom i Staljinom, a vi ste samo privjesak moderne velikoruske politike koja se krije iza Kominterne. Vi ste šaka očajnika. Ljevičarska hajdučija... Sjećaš li se, Tale?«

Ne mogu da mu se odazovem, ni migom da mu potvrdim. Boli me negdje u dubinama mozga, bol je moćna grmljavina po beskraju unutrašnjih mojih nebesa, postajem na čas svjestan da mi u stvari plovimo bezdanim karakazanom moje svijesti zatrovane isparenjima medikamenata, ali otkriće brzo zgasne, pa mislim otrovom i nemišlju. Pilavija se kao gladak delfin poigrava po ovoj višedimenzionalnoj bestežini i hvali mi se:

»Jesi li vidio kako moj sin Numan razbuca onu grupu primitive? Heej, ja, nikad, u ovakvoj biografiji, nikad ne doživjeh aplauz radnika. A njemu... miting priredili. Tale, ponekad mi se čini da me sin mrzi. Možda je to sinovska zavist. Ne žalim. Važno je da je sin, da je razborit, važno je da je dinamično ambiciozan... a klasno nepokolebljiv... da, da.«

Plovimo i dalje nekud, ja – cvokotav od zebnje, Pilavija – nasmijan od ponosa što takvog sina Numana ima, nasmijan od lagodne plovidbe pored čuda kojima se divi, a od kojih ja nijedno ne mogu jasno da razaznam. Nisam u stanju da mislim ni o tom njegovom sinu iz prvog braka. Ni da pitam veselog Pilaviju od čega mu umrije prva žena, Numanova majka. Ni zašto mu je Numan do svoje sedamnaeste bio skoro – besprizorni, a zašto sad u dvadeset sedmoj hladno nemilosrdno ruje protiv oca, a otac se ponosi njime. Sve ja to znam. Ali nemam ni potrebe ni snage da se raspitujem, samo puštam Pilaviju da opet plovi prvi, ponosan na sina Numana, radostan što je živ, i što smo u čudesnom svijetu u koji nas je neko hitnuo.

Pilavija se raduje preglasno ne bi li prepokrio sumnju u sebi i neiskrenost prema meni. Ja propadam u srebrnotitravu omaglicu. Tijelo mi pamti mučninu na povraćanje i nepodnošljiv bol iznad desne sljepoočnice, oko ožiljka one ratne rane... sjećaš se kad me okresao komad bacačke mine... aaa, vi ste napadali sasvim na lijevom krilu... a mi.... a meni se čini da je onaj podoficir ostao živ.

Molim te, pozovi dežurnu sestru! Počinje mi opet pucati lobanja. Daj, daj mi čašu vode, ne čekaj sestru! Vodeee heeej... ma, ne treba injekcija, doktore, ti si lud, zašto se kupite oko mene? Vodeeee...

Heej, šta je ovo? Gdje sam ja? Otkud ja u bolnici?

Aaa, aha! Uspostavio sam vezu, sestro. Molim? Buncao? Čudno! Ja se sjećam da sam nekud plovio s Pilavijom i slušao sumnjive pohvale njegove svome sinu Numanu. Ništa za to.

Sestro, molim vas, čašu vodee! Baš vam hvala.

Koga to vidim?

Zdravo, druže predsjedniče!

Ma, nemoj mi reći!

Kuće?
Kakve kuće?
Hm!
Šta znači – kuća, osim što je vlasnik čovjeka i što ga vara iluzijom obrnutog odnosa? Šta je takva kuća u ovoj urbanoj frtutmi razuzdanih motiva? Kako kome, naravno. Moja kuća je u meni. Ponosim se njome, u njoj imam sve. Od bakrača na verigama, do Šekspira. Od paketića nane za čaj, do podmazanog automata ONO i DSZ. A sve ovo izvan... ee, vidiš, za ovaj urbanistički haos kriv si i ti. Jedino ti ravnodušno nebo može oprostiti. Budućnost neće.

Beton, staklo, epp, lim, fernikl, dućan pod prozorom, autobus pred kućom, volvo pred opštinom, to je za tebe raj. Tvom sinu, možda, biće pakao. No, i ti se već vrtiš. Nečim nisi zadovoljan? Opštinom kojoj si predsjednik? Ili gradom u kojem ne možeš da budeš – sam sa sobom čovjek?

U svjetskim razmjerama još nije prestalo divljenje varvara gradovima, a gradovi su već odavno najopasnija legla iškolovanog varvarstva. Iz njih polaze novi Džingis-kani. Ali, iz njih se i bježi pod galantnom isprikom – radi rekreacije.

Sestro, molim čašu vode, izmiče mi slika druga predsjednika! Hvala.

Šta te je dovelo meni u posjetu? Neumitni protokol griže savjesti? Ili strašni trenutak takozvanog slobodnog vremena kad vrijeme ne zna šta će s tobom, a ni ti s njim?

Ipak, hvala ti. Ostao je neki ugarak druga u tebi.

Sestro, molim vas, budite ljubazni, operite mi oči hladnom vodom! Stalno mi se nešto magli. Gubi mi se slika predsjednika, a i ne čujem dobro šta to on šapće.

Hvala.

Ee, moj predsjedniče opštine!

Šta je to predsjednik opštine?

To je jareća koža razapeta na bubnju mandata, koža po kojoj bubnjaju silesije problema i odozgo i odozdo. Predsjednik opštine je rukovodilac bez vlasti, vlast bez posljednje riječi, najugledniji nesrećnik komune kome samo neobaviješteni zavide. Svaki predsjednik može biti građanin. Svaki građanin ne može biti predsjednik. Svaki predsjednik ne mora biti porijeklom građanin. Važno je da je dobar predsjednik. Svaki građanin ne mora biti porijeklom čobanin da bi otkrio koliko nije zaslužio da se nazove predsjednikom prosječne opštine.

Šta je, predsjedniče? Vrtiš se. Izmičeš mi. Čekaj da ti izgovorim moju dešifraciju tebe. Jer, i ti si me ujeo za srce. I ti si s podsmijehom odbio onaj moj projekat Radničkog doma, projekat zasnovan u stvari na snu i crtežu jednog dječaka. Ti se podsmjehnuo, a Pilavija ravnodušno odbacio, rekavši, da za takvu glupariju **njegova** složena organizacija ne bi dala ni dinara.

Aferim!

Dakle, da nastavimo! Ima tako loših građana da ne zaslužuju ni pravo da biraju predsjednika. A ako koji od takvih i slučajno postane predsjednik, treba ga birati tri mandata. Poslije toga neće više biti ni za šta. Osim za penziju, ili za prvo mjesto »opštinskog slučaja«. Zahvalna otadžbina potrudiće se da ga što prije zaboravi. Ne, tebe neće zaboraviti. Ne boj se! Na žalost! Ti si eto, jednom postao prvi građanin. Ti nikad nećeš dati da budeš posljednji. Svejedno što si podsmijehom izgazio san jednog dječaka i projekat jednog komuniste.

Možda bih ti mogao oprostiti dio uvrede uzevši u obzir šta grad čini s ljudima. Grad je mlin. U njega sve utrčava s nekim svojim osobenim pečatom. A izlazi kao konfekcija sa zajedničkim žigom. Mnogo brže dozrijevaju stvari, nego mentaliteti, to da znaš. Boluj zbog toga, predsjedniče!

Sestro, ma šta je ovo s mojim vidom? Kao da bol iz desne strane glave iznutra potiskuje moje oči napolje, pa mi sve magli, sve pliva u nekoj enervantnoj ljubičastoj rasvjeti po kojoj plovim. A predsjednik mi stalno izmiče. Čašu vode, vode, ali – pustite česmu da dobro oteče, hoću žestoko hladnu vodu...

Hvala!

Ah, predsjedniče, otkud ti pade na pamet – zub! Da, počeli su mi ispadati. Da, da, zub je značajna oznaka živog zubožitelja. Zlatan zub označava skorojevića zubonosca među plebsom zdravozubate sirotinje.

Na živa čovjeka, na žalost, zazinula su mnoga zvjerinja zubala zla. Na gozbi zubate sudbine, čovjek – zubožitelj mekan je kao zubatac na lešo i biva izjeden po višim principima izjedanja.

Zub vlastiti, zub državni, svejedno! Zub za zub!

Zub u zub!

Dok nas opet kakva bezdana zjapa ne otrijezni i ne svedemo zube na trideset i dva dragulja za zvučna sazvučja zvona ljudskog.

Kako reče?

Tiii, ti se pitaš ko je spriječio realizaciju mog projekta Radničkog doma? Birokratija. Upravna. Bankovna. Tehnička. S tobom i Pilavijom na čelu, druže predsjedniče.

Da, da.

U mnoštvu krivaca, nemogućnosti, okolnosti, tromosti – mojih i – drugih, u čitavom tom nerazmrsivom kolopletu, najveći krivac, ipak je – tehnobirokratija. Moje trenutno mišljenje o njoj glasi:

Perfektan su prezent i futur sebi perfektuirali ovi obrazovni imperfekti iz mentalnih pluskvamperfekata. Radni čovjek je za njih glagolsko-pridjevna trpna stoka, to jest – radna snaga. Od tehnobirokratije nam valja pomno tražiti spas. Ona je među nama i oko nas. Ona drži monopol na znanja, informacije, veze, projekte i banke. Sebi navlači čizme, nama kroji – prijesne opanke. Ona manipuliše i podređenima i nadređenima. Ona je neuhvatljiva, a stvarna, nacionalistička i unitarna, njena ideologija je multinacionalna vojarna u smislu svjetskog saveza domaćih oholih stručnih svita i elita i menedžera kivnih na narod što se miješa u poslove njihove vlasti.

Ako mi u kući ne zdrmamo ovu kastu ili klasu, ova se naša građevina sasu i – rasu. U tom slučaju, preostale brigade i zbjegovi će u šumi o proteklom periodu na tužnom plenumu raspravljati. A nova kombinacija – okupator i domaći izdajnici – sama će sebi, pobjedonosno urlajući, čašama naše krvi nazdravljati.

No, pošto je ta opasnost porijeklom – koliko iznutra, toliko i iz svjetskih relacija, bojim se da će i pored

Ujedinjenih nacija, nakon bezbrojnih rezolucija i interpelacija, pri tom strovaliti se u obračun i sve velike i male sile, ljudskom rodu ognjem spaliti životvorne žile, eksplozijama raznijeti planetu ne shvativši Džek Londonovu »Gvozdenu petu«... i tako dalje i tako dalje, dakle, strmoglaviti se vječnom Ništavilu u ralje.

Da zaključim: tehnobirokatija je danas suveren manipulant mnogim opasnim izmima. Ona je kancerogeno tkivo u svim organizmima

članstva,
građanstva,
čovječanstva.

Dajte, sestro, molim vas, razmaknite zavjese, upalite sva crvena i bijela svjetla, ovaj predsjednik mi se kao vertikalna mrlja nekud izmiče, ne mogu da mu sastavim obrise, ne čujem ga... a možda bi bolje bilo da mi opet nakvašenim peškirom operete oči i ovaj dio iznad desne sljepoočnice ispod kojeg mi sijevaju kosmičke eksplozije.

Ha, šta kažeš?

Čovjek!

Ma, šta mi veliš, druže predsjedniče?

Slušaj, svako svojom dušom diše, svako svoju krivnju kiše, svako svoju nudi robu, zov na mobu, ili zlobu, il – grdobu uvijenu u ljepotu, ogoljenu u prostotu, obješenu o sramotu po svom plotu, prolazniku na vidiku, a na diku svom ataru, svom vrataru, svome vraču ili upravljaču, retardantnoj primitivi, da proživi – u folkloru, il u horu tradicije – militantne, suprematije – manifestantne, da sakrije stare tragove blatne i da protivnika ili konkurenta po potiljku što žešće kocem mlatne.

Sad?

Paa... kao da se osjećam nešto bolje. U meni i oko mene stišava se svijet i sliježe u gorku logiku orkestriranih protivurječja.

Kako si?

Kako žena?

Kako djeca?

Sestro, ispratite ovog mog nijemog nesrećnog prijatelja! Pozlilo mu je, izgleda, od stida. To je dobar znak. Znači, još može biti čovjek i drug.

Hvala, sestro.

Sestro, izvinite, osjećam da me mrzite kao još jednu službenu obavezu više. Ne? Interesantno! Onda je to neka zbrka u bešumnom emanacionom sistemu kosmičkih pulsacija od kojih živimo. Lijepi ste i kad mrzite, sestro, kao što je onaj moj prijatelj predsjednik ružan i kad voli.

Šta možemo, sestro! I semafori svijesti često rade asinhrono. Sestro, a odakle ovo miriše svjež sjenokos? Ispod prozora? Aa... djetinjstvo!

Molio bih vas – čašu studene vode!

Isplivavam iz neke smrdljive katranaste bare i već bolje raspoznajem i predmete i vas.

Da, da. Aa, to si ti, književniče i javni radniče! Kud se izgubi predsjednik? Jesi li ga ti odmijenio u drugarskoj dežuri ili...

ma, šta kažeš?

Nije predsjednik ni bio tu?

No, dobro, recimo da sam sanjao, ali to je svakako neobičan, težak, klinike zaslužan san. Jesi li čuo kad sam sestri spomenuo djetinjstvo? Jesi! Dobro je.

Ne, ne umijem više da se djetinjstvu vratim. Život me isakatio toliko da i o tom opojnom magnovenju mogu samo da podnesem izvještaj. Kao neku birokratsku preambulu ispred haotičnog životopisa koji, evo, završavam iskustvom da treba razlikovati krivca od negativne tendencije u pozitivnom čovjeku.

Aj, ala me ovo u glavi boli! Žurim da ti izdjetinjiram svoju kritiku na ono što si u televizijskoj seriji pod mojim imenom izdrljao. Da znaš. Da se zna.

Dakle,

moj otac hećim Bećir vjerovao je da je život božja tajna, igra sjajna, priča čudna a beskrajna, blagodat basnoslovna. A smrt... tako... nekakva sitnica neminovna. Liječio je domaće stanovništvo i životinje – po knjigama starostavnim, a mehlemima jednostavnim spravljenim od trava, meda, jakih osočja i hljebne plijesni. Kad ga nevolja kao ljekara stijesni, mašio bi se britve i molitve.

Osim konja i žene, imao je dva sina i još mene... Moja mati, bolešljiv, ćutljiv, srdit rob rano odseli u bolje, u grob. Stariji brat Bajro kao putar, mnogo se mučio. (O mlađem neću sad govoriti). Ja sam neke škole učio, ali kad sam mudro zaključio da u školi ništa ne bih polučio, ja sam na režim krivicu svalio i školovanje batalio. Nastavio sam da živim kod oca – onako, pjevao, plako, s konjem Kulašom plug ili taljige vukao, po sokaku se s vršnjacima bratimio i tukao. Od batina s raznih strana, od jarana koliko i od dušmana, na nos mi prskale krvave bale. Sreski načelnik me smatrao budućim dobrim vojnikom, čaršija – razbojnikom, a brat Bajro – dobrom komadinom budale.

Djetinjstvo moje, moja neprebona izmišljotino! Šta ću s ovim teretom ružnih činjenica o tebi, kad me ipak vučeš sebi varkom sna jačim od zdravorazumskih podataka!

Otac, bjelobrad, sitan, dobričak, često me korio, bez obzira jesam li šta digao ili oborio, korio me blago, počinjući uvijek –

magare moje drago!

Heeej, jesi li ti bio onaj treći... Pilavija i ja, pa ti, ulazimo u Sarajevo... kraj avgusta ili početak septembra devetsto četrdeset treće, kad smo poslati da Pilavijinog oca Hadži-Numan-bega, starog spahinovca, presaldumimo na našu oslobodilačku stranu? Jesi li ti bio onaj treći, crn, malen, ćutljiv.... izvini, zar stvarno to nisi bio ti?

Pilavija i ja sami?

Sigurno?

E onda... vrijeme je da počnem shvaćati zašto sam u bolnici.

De, još jednom! Stvarno nisi ušao s nama u Sarajevo radi razgovora s Hadži-Numan-begom? Da, da, znam da si ti teže ranjen u prvoj polovini juna četrdeset i treće, ali do tog polaska u Sarajevo mogao si dvije smrti prevariti, kamoli ne jednu ranu preboljeti. Dakle, nisi bio s nama. Neko jest. Ili niko. Nego ja... ima već ne znam ni sam koliko vremena... osjećam kao da me

još od prije rođenja nečije crne užagrene oči prate, čuvaju mi leđa, ali uslugu naplaćuju nijemim svjedočenjem.

Ništa, ništa, samo se pipkam. Uvalila mi sestra injekciju u desni guz, golemu kao parmak u ogradi seoske avlije. Ne sjećam se jesam li ja tražio tu injekciju, ili... ah, da... ja... morao sam, obuzeo me nekakav čemeran gnjev na predsjednika.

A ti tvrdiš da predsjednika nije ni bilo?

Moguće. Sve je moguće u nemogućim uslovima. Da, da, gubim se povremeno, to mi svi kažu, a ja ne vjerujem. Ja sam stalno pri svijesti. Zdravorazumska okolina tretira me kao bolesnika. Možda treba liječiti tekući zdravi razum od invalidne pragmatike koja ne da dalje od prizemlja. Ako si bio tu dok sam izlazio iz katranastog jezera halucinacija, jesi li se smijao mojim stihoklepanijama?

Vidiš, nemoćan sam – kad ritmovi i rime pokuljaju iz mene. Ne brini, tri puta sam u nekoliko dana provjeravao: Wasermann i ostali testovi su mi sasvim u redu. Ali otkud meni te nezaustavljive lavine rimovanih monologa? Svijest o njima kao defektu ne umanjuje snagu tih provala. One me zaošijavaju u pomamne misaone kovitlace. Nisam ranije znao koliko je takozvano nemoguće često moguće.

Kažeš, predsjednik nije dolazio nikako? Niti si ti bio s nama u tajnoj misiji u Sarajevu četrdeset i treće?

Možda se taj mali crni pratilac zakotio, narastao i utemeljio u meni jednog maglenog kišnog jutra u podnožju Košura. Polazili smo nas trideset osam preživjelih (od dvije stotine) u novi uzaludan napad. Sve nesreće, od gladi i nesna, do bola od straha i straha od bola, sažele su u meni osjećanje totalne uzaludnosti. Ćutljivi, ozebli, pokisli, treba da pođemo uz mokro brdo da još jednom pokušamo zbaciti dio grupacije Gertler s kose. Meni u ruke, u noge, svom silinom bije ta uzaludnost, viče mi: opali sebi rafal u podbradak. Onaj podoficir je ostao živ. Ali, ti – sebi, metak u podbradak, Tale, izići ćeš iz pakla... Ja stojim, drugi već iskoračuju, ja – paralisan, zakovan, nemam nikakvog razloga ni motiva u sebi ni da pođem, ni da ostanem, ni da budem, ni da ne

budem, sve je oko mene i u meni okamenjeno hladnim bezumljem uzaludnosti. A tada –

ti,

zar to nisi bio ti?

Nevjerovatno!

S leđa nam se po mokrom lišću primiče topot i šušanj trećeg bataljona, a ti... taj neko malen, crn, užagrenih očiju, jedva razmiče od ispucalosti i krasta odrvenjele usne, tapše me po lijevoj plećki i kaže – hajd Tale, zajedno ćemo! Uzaludnost se povlači. Po hladnim pepeluštima što iza nje ostaju, skupljaju se žiške smisla svega oko mene i u meni. Tako s tim dragim crnoblistavim očima što me postrance pogleduju, iskoračih i ja.

Bilo bi po me opasno, ako ni to ne bi bilo tačno. Tada mi se još gnojila rana iznad desne sljepoočnice. Parče mine od bacača mi je oštro zasjeklo kost. Povremeno sam, pri naglom saginjanju ili ustajanju, gubio ravnotežu. Ljekar me je, žvačući polupriјesnu konjetinu, psovao što se vrzmam po streljačkom stroju kad imam nekakav paratifus rekurens, a za ranu koja se crvala –

nije to ništa, privij hajdučku travu!

Kažem, možda se taj crnooki razbijač paralize od osjećanja uzaludnosti rodio tada u mojim možđanama da bi se javljao kad mi zaprijeti totalna dezintegracija.

Šta ima u čaršiji? »Je l Sarajevo gdje i prije bilo, je l mejhana kraj Morića hana...?

Pišeš?

Beletristiku?

I pri tome nemaš osjećaj uzaludnosti?

Čudno.

A možda ti se čini da si se propeo iznad ovih naših balkanskih trvenja i shvatio da čovječanstvu, a i nama svima u njemu, prijeti daleko strašnija opasnost, globalna katastrofa, pa ti od tog užasa ove razmirice naše izgledaju blesavo beznačajne?

Nema beznačajnih detalja u globalu moguće katastrofe. Svaka sitnica može odigrati ulogu šibice. Zar je Balkan toliko malen da ne može poslužiti nekom imperijalnom luđaku da o našu granicu očeše palidrvce? – i da nas preseli tamo... U prošlost daleke budućnosti.

Smješkaš se?
E vidiš, ja sam bio tamo.
Kako to – gdje?
Tamo.

Kao što sam siguran da sam četrdeset i treće razgovarao s Hadži-Numaan-begom koji je bio jedan od oblasnih stupova Spahine, Džaferove i Uzeiragine politike, tako, a možda sam čak i sigurniji da sam bio – tamo. Tamo: u carstvu tehnokratije nekoliko stoljeća poslije eventualnog trećeg svjetskog rata. Dogodilo se to poslije Drugog potopa, a možda i prije onog o kome biblija muca, nije važno, ali ja sam bio tamo u obliku nekakve fizički žive pretpostavke, koja pamti i pati, i koja se svađa s Pilavijom, dok, nematerijalni, obilazimo to carstvo uglađene i izdresirane društvene strave.

Šta te više zanima: kako smo tajno ušli u Sarajevo i u njemu razgovarali sa starim spahinovcem, ili slika svijeta nekoliko stotina godina poslije eventualnog trećeg svjetskog rata, svijeta u kome sam živio davno prije ove istorije, ili mnogo kasnije?

Ćutiš?
Dobro.

Najprije ću ti samo malo odastrijeti pero zavjese s one naše bestjelesne plovidbe po budućnosti koja je moguća.

Dakle – od sudara nekoliko atomskih sila, od ognja, eksplozija, orkana, od kovitlaca pocijepanih atmosferskih spratova urlikao je ranjeni kosmos nekoliko dana. Tad nasta crna tišina. Zemlja polako nađe izgubljeni put i opet zaplovi njime. U nekoliko mjeseci prašina se sleže. Vjetrovi razagnaše dim sa spaljenih kontinenata. Izludjeli okeani vratiše se u kolijevke. Rijeke se sliše natrag u svoje slivove. Gravitacija smiri planinske sisteme, dotle uznemirene, kao ranjene divove. To je uvod. Tad još nisam bio prisutan.

Preživjela divljač i domaće životinje osjetiše da život iznova počinje i da treba samo izbjegavati radiaktivne zone. Iz pećina, iz najdubljih skloništa oprezno se izvukoše prve ljudske kolone i preduzeše oko sebe dekontaminaciju. Više nuklearnih centara, nijedan ne konsultujući svoju naciju, poručiše jedan drugome da

je prestao rat. Pa zašto se ne bi sastali i rukovali i potpisali mirovni sporazum. I uredili planetu da njome caruje ljudski um. Ali sad isključivo tehnokratski solidno, a ne demokratski nesvrstano – samoupravno, po njihovom mišljenju – balkanoidno.

Pregovori vlada i generalštabnih savjetnika svih sila potrajaše dvadeset ljeta. Sredovječni političari, sad već sijedih brada i sklerotičnih žila, generali s više odlikovanja i sjajnih epoleta, šefovi monstruoznih stručnih organizacija i ekipa, gomilice dvorskih poeta i publicističkih apologeta, policijski vrhovi gvozdenih peta, ujediniše se najzad u Elitu. Objediniše svitu i upravne oktopode koji će zaviriti u svaku zemaljsku rupu i stegnuti svaku ljudsku grupu i gvozdeno je održati na okupu, radi obnove, tjerajući ljude da ostvare stručno obrađene snove.

Što se tiče slobode, ona će biti tehničko-politički ozvaničena i u skladu s Opštim Planom ograničena. O smrti nekoliko milijardi ljudskih života, o nestanku tolikih dostignuća i ljepota, o civilizaciji što je tek sahranjena, svaka priča bila je zabranjena. U svečanoj deklaraciji, između ostalog, stajalo je da – ko je ostao živ, nije kriv.

Preživjeli, svega oko osamdeset miliona, iz svih regiona, organizuju se centralistički po utvrđenoj tehnoupravnoj skali, u socioarmiranoj Vertikali. Odlučeno je: žiteljima treba samo optimizam odobriti, svim mehanizmima propagande ih obodriti da nastave živjeti u kontrolisanoj nadi. Velike dotacije se odobravaju himni i paradi. Sve ljudske kretnje, akcije i operacije će se koordinirati. U njihov sve viši tehnički standard neće se dirati. Ali, pod hitno, sve eventualno preostale borce za ravnopravnost, naročito titoiste – likvidirati.

Narediše: u slavu struke, a protiv društvene nauke, staviti na električne muke i užarene kuke preostale idejne hajduke iz pokreta nesvrstanih. Pa ih polumrtve staviti pred mitraljeze odreda odabranih.

Zatim –

slaviti stručnjaka koji obožava Elitu i Vertikalu! I u svoj zdravorazumski arsenal utkiva vjeru u društvenu skalu. Jer, stručnjak je najzahvalniji plaćenik Vrhu-

naravne Moći, ako se Vertikali klanja i ako je žestoko protiv samoupravljanja.

Tako, za jedno stoljeće svega, duša čovječanstva katastrofom totalno depresirana, postade režimski savršeno dresirana. A što ispod dresure, nečije suze, nečije krvi i gnojan znoj cure, to je stvar Svete Cenzure da svaku pomisao na to briše. Vještačke obilne kiše sapirale su tu spontanu okulističku analizaciju u kanalizaciju.

Sve struke i tehničke nauke uznapredovaše silno. Već stote godine živjelo se tehnički izvrsno i na bonove izobilno. Vrhovni Vrh je navodno, stolovao po visovima Himalaja. Po cijeloj kugli raspoređena raja živjela je standardno, duhovno jadno, emotivno tupo i misaono glupo. U dekoru tehničkog sjaja, svi prihvatiše ferniklovani jaram raja od očaja. Tako započe era vladavine nove ujedinjene klase nad razjedinjenim grupacijama ljudske rase i neorganizovanih proletera.

Kad naiđe kraj drugog stoljeća, tehnika pretvori sva godišnja doba u blaga proljeća. Nebom se pružiše aleje lirske, procvjetaše bašte svemirske, bjehu izmišljene nove vrste ptica pjevačica i novo cvijeće i povrće, od antiulceroznog kupusa, do afrodizijskih rajčica. Svo slikarstvo se stavi u službu dekoracije. Svi skupovi u dirigovane manifestacije. Sva muzika u himnu dostignućima.

Ali je ipak krkljalo u ljudskim plućima. Prokleti podređeni čovjek još nije bio s režimom zdušan. Prema raju zijevao je ravnodušan. Još je sanjao i nekakve svinjarije iz prošlosti u pećine pamćenja sklanjao. I radije spavao i skapavao, nego se planskim ljepotama klanjao.

U Ustavu Istorije Nove (tako se ta faza zove) uz najstrašnije prijetnje i groze, zabranjuje se upotreba proze. Svi su forumi uz patriotsku šutnju masa utvrdili da se duž razvojnih trasa svom širinom društva sreća već talasa, pa zašto ne bi, svako sebi, odabrao poetiku, društveno verifikovanu patetiku i ritam življenja i govora rime uskladio s dahom političke klime ozakonjene kao pjesma od života? Tako je rimovanje postalo pedagoško štimovanje ličnosti da shvati, bez obzira da li od zdravlja puca, ili od srama pati: ne smije natrag u pro-

zu uzmicati! Pravu poeziju – kao otkrovenje, ushićenje, prkos i ponos, tugu, objavljenje, proglasiše ludilom predaka divljaka od prije Drugog i Prvog potopa. Zvanično je vlast svuda pokopa. Navodno, dovoljno poezije u Sistemu ima, a najvažnije je da Sistem kao pjesma štima.

Vladajuće Vrhunaravne Ideje sklop ne bi rastolkovao ni jedan sistemski pop. Njena suština je najtajnija tajna za plebejsku stoku koja u svakoj misli, riječi i sroku, u nju vjerovati mora bez pogovora. Samo članovi Vrha poznaju sastav KNJIGE STAVOVA koja se čuva pod stražom izdresiranih lavova i u sedam neprobojnih kasa, zbog straha od radoznalih masa. Odatle iz tog izvorišta, Sistem emituje silno moćno strahovito ideološko Ništa koje je mobilna mjera, neprikosnovena vjera i platforma svih stanovišta. KNJIGA STAVOVA je zbornik i izvornik svih iskustava prohujalih državnih vertikala, tehno-birokratsko-ustrojstvenih skala, svjesno organizovanih represija i zala, klerikalnih trikova sa naivno-religioznim masama, ultradesnih gluparija o rasama, beletroidno-poltronske saharoze i komandovanja impulsima masovne psihoze još niza ideo-tehno-upravnih maksima, sve štampano u magijskim formulama beslovesnih rima. Posvećeni ne zarezuju ovu tehnoteologiju. Ali odavde crpu SVETU IDEOLOGIJU. Tajna, to je taj zbornik – katekizam za savršeno razvijeni, možda – fašizam.

Tada smo Pilavija i ja plovili. Ni za šta da se dohvatiš rukom. Ni o šta da se odupreš petom. Lebdimo kao delfini spretni, bestjelesni, a ipak psihofizički konkretni. I dok se sa svojim nevidljivim tjelesima šećemo čas zemljom, čas pod nebesima,

zamisli,

Pilavija se divi ovoj tehno-upravnoj perspektivi. I, još upozorava, uz smiješak slađani: »Tale, ponašajmo se kao legitimni građani!«

A zatim nastavi veselu priču o svom sinu Numanu.

Da mi je da ga napsujem zbog lažne priče i laži o radosti! Pilavija je brižljivo krio i od javnosti i od najprisnijih drugova nesrećna posrtanja zapostavljenog djeteta. A kad se Numan osvijestio, kad je, neočekiva-

no brzo dozrijevši, počeo da se afirmiše u fabrici, da radi gnjevno, da radi kao da se radom s nekim bije, kad je počeo da zapanjuje druge podvizima, otac je stao dodijavati i drugovima i javnosti sa hvalospjevima sinu. Nazivajući ga čas čistom radničkom klasom, čas komunistom »u ponečemu« boljim od oca, on je hvalio sebe kao oca takvog delije. Htio sam da ga napsujem zbog tog roditeljskog licemjerja, ali, u onom lebdenju po civilizaciji čijem se tehničkom savršenstvu divio Pilavija, ja sam od straha, ostajao bez daha. I bez riječi koja olakšava i liječi. Jer, ja sam i tada bio samo – čovjek.

Iako sakovan u zvanične rime, ne mirim se s time da sam podanik ove tehnokratske Sreće. Ja sam živo izdanje života i hoću da živim, da me moji dragi, spontano il javno proglase časnim ili posve krivim, a ja da se složim, il da se protivim, kapu da nakrivim, da skončam ko pseto il poginem slavno, da pjevam što sam rođen, da plačem pogođen videći svoj kraj, da po ćefu svome izaberem pako i pljunem na taj dirigovani raj.

Ne zamjerite mi na traljavom stilu! U ovoj orbiti, rime se sleduju na kilu, sve po izboru, a najviše je prorežimskih lirika, uglavnom panegirika i ponešto (hvala dobrom nebu) za intimnu ljudsku upotrebu.

Obilazimo, zavirujemo, žmirkamo, zvjerkamo. Pilavija svaki čas zastajkuje. Ne može da se nadivi čudesima. A ja drhturim. Da mi je da požurim. Rijedak mi vazduh u ovim nebesima. Tijesno mi među čudnim maglenim tjelesima. Ja dišem slobodno, ja živim kao u mlijeku samo u nesrećnom dvadesetom vijeku.

Da bih i Pilaviju nagovorio ne bi li sa mnom natrag strmo oborio, kao tobož samo mislim – glasno:

»Ma, nije mi jasno ko je ovo čudo stvorio. Na kakvim je postulatima zasnovan ovaj režim? Objasni mi dok u bolnici ležim!«

Iza Pilavije kroz gust dim i duman, pojavi se njegov sin Numan. Raskoračen, viče ocu rođenome:

»Stari, prekidaj sporazum s tim stranim kartelom, inače ćeš bubnut o zemljicu čelom! Multinacionalci će grdne pare da dobiju, a ja, ja ću tebe poslati na robiju«.

Onesviještenog oca Numan prekorači. Pa se i na me kao sukrivca mrači.

»Čika Tale, kakve su ovo nebuloze? Da se niste prečitali tehnokratske proze?«

»Ništa, vala, ja onako... mjerkam kako bih od bola umako. I, dok me od nemoći hvata zima, ja se pitam – kakva li im je ovo politička klima?«

»Aa, zar ne vidite?«

Prvo, odlukom najvišeg Ideo-upravnog krema, filozofije nema. Ko van stručnih šema, pokuša nešto misaono da sprema, policija ga lema. Zatim mu vijuga, jeretički kriva, pomoću idejnog jakog purgativa, bude izaprana. Nakon tri, četiri il hiljadu dana, vijuga mu čista, svježa, u stroj se uvrsti, primi program čvrsti logike što brsti lišće iz novina ili s TV-ekrana. Pa bivši misleći jeretik prozaista, preporođen zaista, sav se prikloni datoj klimi, misli tehnokratski a zbori u rimi dokazujući i sam kako, na ovoj planeti svako, ako je rodoljubiv žitelj sistema, u glavi drugo ništa ni nema osim hvale za Vrh Vertikale.

Drugo, misao ide po tehničkoj tračnici. Sva pjesma je u himni i koračnici. Suhi žreci bdiju na osmatračnici. U rukama im biomagnetska špijunaža moćna, dnevna i noćna, a i sva druga sredstva, glavna i pomoćna. Sav život je tehnička norma. Sva blagodet samo konjska orma da čovjek, stegnut, pritegnut, upregnut, korača jednome cilju, u prehrambenom i ostalom izobilju, ka savršenom odsustvu sebe. Nije dozvoljeno da krvavim noktima o posljednji zid grebe.

Treće, istorijska iskustva Vrh u jedno saže: istorija laže. Neka ona drugom oči maže s tom ulogom nekakvih klasa i masa. Zemlja jeste kugla, ali sve nesreće i sva rugla uzrokovala je plebejska baza, ta dronjava povijesna cura bez miraza koja je htjela da se probije do čela i uz mnogo vike da se dočepa politike. Ona je izaz-

vala surevnjivosti posvećenih. Ona je iz svojih lobanja neprosvijećenih smislila da može vladati stalno, i to – horizontalno. I – eto, nakon svih zala i skandala, najzad je učvršćen spas. A to je – Vertikala.

Četvrto, u Vrhu, u nekoliko najumnijih grupacija, sad je prvorazredna preokupacija, kako i planetu koju su sile teže i kosmičke ravnoteže izvajale ovako debeljuškasto ružno i tužno, kako tu svemirsku pticu nesrećnicu dovesti na gravitacionu prekretnicu, pa da se sama zida kao piramida.

Time bi priroda društva i društvenost prirode srasli. Time bi učenjaci zauvijek društvo spasli od klasnih potresa, a zemlju od zemljotresa.

Međutim, još se lopta lijena giblje starom stazom ritmova i mijena. Još se više boji žandarm nego krivac. Još uprava nije savladala živac živog ljudskog mesa što potajno trepti o prirodi društva i prirodi stvari, na način koji pod Vrhom rovari, i duše podređenih ispotaje kvari, taj živac što pritisnut – tišti i iz dubina za pobunom pišti. I čeka svoj tren kad će da provrišti. Taj živac uprava želi da uništi ko posljednji otpor tehničkome umu i zdravorazumu.

Vrh još ne može kuglu da prekroji: umjesto loptasta piramidalno da stoji. I kao da su Zemlja i taj tajni živac što trza i breca, jedne majke djeca. A za njine tajne, za ta dva svemirska bića, još nema dovoljno naučnih otkrića. Zato Vrh i drži policiju silnu i bio-elektro kontrolu mobilnu. Jer, šta mu ga znaš! Narodu kad daš i sve što mu treba, od novina do hljeba, od kosti do veličanstvenih svečanosti, opet ostaje pitanje – odakle će početi njegovo sljedeće ritanje koje može prerasti u koloplet buna a koje će bez milosti i ekonomskog računa polupati staklene kule viših kasta. A narodu to basta, da na ruševinama u kršu i kalu, još jednom pokuša, bez obzira na tehno-opremu primitivnu i malu, da uspostavi svoju horizontalu i demokratiju i nekakve svoje pravde, kojima je davno rečeno: »Marš odavde! Jer samo naša SVETA VERTIKALA sapasava ljudstvo od svih zala. Zato neka je Vrhu vječna hvala!«

»Je li vam sad jasno?« – pita Numan mene, a kroz sredinu moje žive sjene svrdlaju njegove srdite zjene.

»Jeste, ali, tako ti časti, znaš li gdje i kakav im je centar vlasti?«

»Pođite za mnom!« reče sin strogo.

Vidim, oca polumrtvog obići je mogo, ali ko za inat prekorači oca. I dok ja vučem Pilaviju svog, Numan mi mrgodnu lekciju kvoca:

»Evo nas. Moj stari, premda infarktom pogođen, za divljenje ovakvim strahotama je rođen, jer je tehnokratskim vizijama bio vođen. Vidite, najviši vrh svijeta zaravnjen je kao ogledalo. Tu je Tajna.

Savršeno istrenirana posluga i posade unutar i oko Centra Tajne nisu svjesne ni kome služe, ni koga čuvaju.

Osjećanje da su tu u blizini Nečega Velikog i Izuzetnog čini ih da među sobom gaje visoku etiku saradnje i druželjublja, a prema svemu i svima izvan, sva su im čula s prstom na obaraču.

Članovi Vrhovnog Vrha kao i svih Podvrhovnih tijela dolaze uvijek iz drugog pravca i u drukčiju dekoraciju i pejzaž s najnovijim neviđenim horizontima. Kad se vrate u svoje centre, ne znaju na kojoj su geografskoj tački bili. Neki su to pokušali saznati uzdajući se u tradicionalno pravo na ravnopravnost među upravljačima sistema neravnopravnosti. Pokušavali su, ali nisu preživjeli radoznalost.

A ko je taj ON?

Čika – Tale, ja mislim da je savršenstvo samo vrlina stvari, ali je u čovjeka – mana. Antropološku funkcionalnu perfekciju dosežu samo bića u strogom zaptu nečije nadmoćne kalkulacije i njoj primjerene dresure. Prave moralne visine dostižu duhovi koji stalno prolaze kroz svakodnevni smrdljivi jal i kal života, kroz britke vodopade samokritike i kroz trajne vatre samodiscipline koja ne sakati ni nosioca, niti teroriše bližnje. Genij je uvijek pomalo traljav, spontano živ i vazda nekom mediokritetu kriv. A suh je svetac prazna zvečka.

On, dotični On, nije ni jedno ni drugo. Čekajte, sad ću ga upitati. On, sav zasnovan na fascinantnim fakticitetima, veoma je uslužan prema nama slobodnim

irelevancijama. On se nas boji. Mi smo još u dvadesetom vijeku. Mi smo van domašaja njegovih retroaktiva.

»Heej, tiii, završna tehno-birokratska personifikacijo, kaži, ko si ti, u stvari?«

Nikad takav glas ne čuh. Kao da je ječala nekad davno propala istorijska budućnost:

»Dobar daaan! Ja sam eventualni Hitler Drugi. Ili tehno-teokratizovani Džingis-kan. Daaa... A sad, slušaaajteee, viiiiii, koji ovdje niste ni antropološke, ni tehničko-tehnološke, ni ekonomsko-političke, ni socio-psihološke činjeniceeee! Obiđite me daleko unaokolo i vratite se u svoje logičke statuseee! Ja sam opasan. Ne primičite seee, ooo, viii, čudne sjene! Programirano mi je žao što vas ne mogu ničim zgrabiti, ni na niklovan kolac nabiti!

Šta jeee?!

Još bleneteee!

Još me ne shvaćate? Pa, ja sam, budale, genij, izrastao na pogrešci predaka koji su mislili da je sa Hitlerom Prvim skončala manijakalna varijanta obrta povijesti čovječanstva.

Jeste li shvatiliii?

Možda ja, nisam ja. Nego, Vrhovna magnetofonska vrpca... aaaj, ne vucite me za jezik! Možda sam samo današnji Dežurni, a sutrašnji podanik sljedećeg Dežurnog! Ne znaaam. Ja više ne umijem ni da se žalim, jer odavno već ne razumijem žalbe drugih. Znam samo da još bdijem nad svijem. Ali, racijem strošen, ne umijem da snijem. Nego, samo da bijem. Mladu krv da pijem. I dok nekim neznanim silama sputan, jaaa, najsilnijiiii, po Ništavilu plutam, razjeden Besmislom dan provodim, a noću, po izboru Službe, curice dovodim, aaaj, smrkni se Noći, večeras će mi Ž-100-8 doći, požuri Sunce, sa zalaskom svojim, minute, neee, sekunde brojim, digitronima oči-dugmadi kopam, od nestrpljenja kad ću Ž-100-8 da dokopam...

Šta jeee?!

Idite sjene! Okante se mene! Ja sam već odavno potrošena Nula. Bez brojke pred sobom. Svi me smatraju skoro bogom. A ja – u grobu već jednom nogom!

Idite! Marš odavde! Inače ću na vas dići hajku Vaseljenske Pravde! Milu li vam majku...«

»Eto, čuli ste!« reče Numan i bez ikakva takta prekorači oca onesviještenog od infarkta. Pa se zaokrenu i reče: »Stari, nemoj da te žiška opeče! Ako te još služe obraz i um, raskidaj onaj sporazum! A sad, do đavola, putujte sami!« obrecnu se sin. Iščeze u zagušljivoj tami. I nekakvoj štropotavo komponovanoj galami.

Pilavija se diže. Prilazi mi bliže.

A odnekud sama Informacija o Njemu Nesaznatljivom, stiže. Kao seks-aneks. Kao nepojaman tresak i bljesak formula zamršenih, tehnički savršenih, ali, tek kad je Pilavija poslije infarkta prodisao, shvatismo im smisao.

Pred djevojke, obrađene opijatima, afrodizijacima i hipnoticima, izlazio je kao sredovječan, snažan muškarac, ljepši od glavnog spikera na televiziji u muškim emisijama za zabavljanje žena. Poslije završene orgije djevojka bi bila bezbolno očišćena tako da ne zapamti ništa osim nejasnog sna prepunog užitka s divnim čovjekom čijeg se lika nijedna nikako nije mogla sasvim sjetiti.

Tako je i osamnaestogodišnja Ž-100-8 jedne noći, legavši u osam u svoj krevet, u Njegovoj postelji bila već u devet.

Drogiranu, perverzno je gustirao, na svakoj dlačici po jednu serenadu odsvirao, ali kad popustiše afrodizijaci, on je ravnodušno u hodnik izbaci. Tu je prihvati spremna točlana ekipa koja je na putu u laboratorij ispipa. Tamo joj izaprašе tijelo od svih toksina, osvježiše ga koktelom najvitalnijih vitamina, nečujno je prebaciše u roditeljski stan, i – dok dlanom o dlan, ona zaplovi u zdrav djevojački san.

Ipak, već u snu tom osjećala je da, napustiv roditeljski dom, neko izvrši zločin nad njom. Trže se. Ne! Postelja je njena. Na zidu poznata igra sjena. Za zidom otac rimovano hrče. Ali, tijelo je lomno. Po podrumu svijesti gadna sumnja trče. Opipa njedra, pa bedra. Tijelo čudno bridi. Sumnja zapaluca. U krik će da plane. Ali Kontrola, budna dok ne svane, sasu joj u nerve nov snop zaborava. Djevojka zijevnu i nastavi da spava.

Sestroo!

Sestro, molim vas, šta ovo treba da znači?

Gdje je?

Gdje je onaj drug u crnom šeširu?

Otišao? Kad?

Prekjuče?

Pa vi ste ludi, sestro, cio svijet je poludio od prevelike pameti. Ne, ne, nisam ni ja sasvim pri sebi, priznajem, ta zbrka dana, godina, milenijuma, to je sigurno posljedica nekog haosa u mom bioelektričnom sistemu redoslijeda. Ali u ovom trenutku, vi ste, sestro, zaista ludi. Lijepi ste, plemeniti, smješljivi, ali ludi. Kako neko može otići prekjuče a ja tek što sam, sad i ovdje, završio razgovor s njim?! Izvinite, ali vaš klinički sistem reda u vremenu i prostoru samo je djelić opšteg sistematskog haosa koji me teroriše i protiv kojeg vičem.

Kako ne osjećate da ste i vi, zajedno sa mnom, žrtva te represivno organizovane zablude da sve teče ritmično, nogu za nogom, po kalendaru štampanom za dotičnu godinu? Ne osjećate se kao žrtva? Onda ste suodgovorni za sve što mi se dogodilo, od kako je... uzmimo koji hoćete datum iz novije istorije, recimo... Muslimana!... na primjer, od pojave rezolucija Muslimana Bosne i Hercegovine devetsto četrdeset prve.

Jeste li žrtva ili saučesnik?

Šta je sestro, što se mrštite? Ja govorim o teroru uopšte u kome je fašistički bio samo prvi neuspjeli eksperimenat stvaranja jednog univerzalnog tehnokratsko-birokratskog despotizma koji će... u kojem sam već boravio prije Prvog ili poslije Drugog potopa, svejedno. Da, da. Vi ste zbog nečega uvrijeđeni. Vi ste lijepi, kao promrzlom partizanu jutarnje sunce, ali vi se ljutite, vidim to. Dopustite da izlogiciram stvar do kraja! Iako sam, svejedno što se ljutite, nekako pjesnički raspoložen...

molim?

Ja vam čitao stihove?

Nije moguće.

Dobro, dobro, pretpostavimo da jesam. Vjerovatno mi te bijele mrlje zaborava nailaze kad mi promjene atmosferskog pritiska ozlijede ratnu ranu iznad desne sljepoočnice ili nervne relacije koje mi je oštetio paratifus rekurens.

Tu su, znači, te bilješke! Da. Rukopis je moj.

Hm!

»Kao što rekoh, čvrsta vlast je logika ambicioznog kolektiviteta slabih individualnosti.«

To je.

Kažete da sam ovo čitao vama lično? Dopustite da naglas pročitam i sebi u vašem prisustvu –

dakle:

»Kad vas nakon dugog vašeg hamletovanja život prefašira u Polonija onda se morate ponašati kao još živa, ali mećavom iskustva ispražnjena vreća.«

Sestro, potpuno razumijem vaš sažaljivi smiješak, taj fini komentar mojih blebetanja. Ja vas žalim, sestro. Zamolio bih vas samo da mi kažete – je li dopušteno da telefoniram iz hodnika? Htio bih da pozovem onoga druga... ne predsjednika, nego onog s crnim šeširom? Samo u vašoj pratnji? Ooo!

Dopuštate?

Hvala.

Halooo!

Dođi popodne! Dođi da ti ispričam kako smo Pilavija i ja... a možda i onaj treći... možda si to ipak bio ti... da, da, nije važno... vjerujem ti, u redu je, bili smo

dakle samo Pilavija i ja, ali ne – to! Hoću da čuješ kako smo pregovarali sa Hadži-Numan-begom ne bi li prešao na slobodnu teritoriju i povukao za sobom seljake i varošane koji su još vjerovali u njegovu mudrost i autoritet građanskog politikanta. A ja tvrdim, to sam nekoliko puta javno rekao i u ratu i poslije, bolje bi bilo da je Partija već od ljeta četrdeset i prve slala grupe sposobnih ilegalaca, kao što je, recimo, Pilavija, u veće muslimanske regije na politički rad. Garantujem, niti bi bilo legije, ni zelenog kadra, ni trinaeste divizije eses, a mi bismo, umjesto starih građanskih propalih veličina u Frontu koji su došetali u naše redove pošto je već odavno progrmjela peta ofanziva i pala Italija, imali snažne muslimanske bataljone i brigade, ili desetine hiljada Muslimana više u zajedničkim brigadama već u proljeće četrdeset druge. Šta kažeš? Pretjerujem?

Da, da. Znači, doći ćeš?

Odlično. Ne boj se, neću te mnogo gnjaviti svojim bubama. Ispričaću ti o Pilavijinoj maćehi, begovici, ti si na televiziji nju pogrešno... ne, ne, volio sam i ja nju, koliko i ona mene do jednog trenutka, to je tačno. Pilavija je znao za našu ljubav. I rekao Koluhiji. Zato me je lukavi obavještajac i odredio da idem s Pilavijom na razgovor s njegovim ocem. Jednostavna računica: Hadži-Numan-beg neće odati sina jedinca. Begovica bi prije živa izgorjela nego što bi odala Tala.

Ne, nismo ležali ni u kakvoj smrdljivoj bazi. Naprotiv, u uniformama domobranskih oficira s oznakama da smo već ranjavani, i s kolajnama, onako mršavi, preplanuli, naoružani, drsko smo se vozili kroz Sarajevo. Ispred, iza, oko nas... osjećali smo obezbjeđenje koje je Mjesni komitet dao... Ne, Valter još nije bio stigao iz Tuzle u Sarajevo. A čini mi se, Džema je već bio otišao iz grada na drugu dužnost.

Sta kažeš?

Heej,

evo sestra hoće da mi otme slušalicu, dakle, popodne, zdravo... ne, neću narandže, zdravo...

sestro, kakav je to način?

Šef!

Šta se mene tiče vaš šef?

Klijenta se ne tiče šef, nego čovjek i liječnik u svakom od vas. Kako, molim? Znači, terapija je moguća samo u birokratski hijerarhizovanom režimu klinike? Ali, ja sam ovdje valjda zbog nekakvih zdravstvenih razloga, a ne fakat od koga živi vertikala vaše ustanove. No, no, robinjo podaničkog mentaliteta, idem u krevet. I, pozdravite šefa!

Tako.

Ne želite da vam nastavim čitati bilješke?

Štaa? Upoznavši pjesnike, prestali ste vjerovati u poeziju? Ali, niti sam ja pjesnik, niti je ovo poezija. Ovo je rimovan jauk moje spoznaje sebe. Prosječan dnevnik. Ne, ne, ja visoko cijenim zdravu prosječnost. Ona je održala svijet. Po genijima, on bi odavno otišao do đavola.

Da ćutim?

Zašto?

Neću da ćutim. Uostalom, taj isti šef mi je preporučio da što više govorim. Vjerovatno je u predrazlozima mog sadašnjeg stanja namirisao duge šutnje.

Ee, stigao? Objesi šešir o čiviluk, a sebe smjesti u naslonjaču kako ne bi imao izgovor za brz odlazak. Ne, neću pušiti. Dobro sam, kako si ti?

Tja!!

Nego, molim te, ovi s klinike tvrde da brkam redoslijede. Kaži ti meni – vodimo li mi prošli razgovor, ili se ja, sam pred sobom, pripremam za sutrašnji razgovor s tobom, to jest za priču o mom i Pilavijinom putu u okupirano Sarajevo? Dakle, razgovaramo. Danas. Sad. Sedamnaest i trideset.

Odlično.

Ti si mi na televiziji prišio vodnički čin tek četrdeset i pete milošću i voljom komandanta korpusa. To

nije tačno. Ranjen sam kao desetar, dakle, pred sami ulazak u kazan Tara-Piva-Sutjeska-Zelengora. Već mjesec i po kasnije, iako nisam napredovao u pameti, ni u rukovodnoj sposobnosti, prišiše mi čin vodnika. Nisam želio penjati se stepenicama vojne nadgradnje. Želio sam samo preživjeti i dočekati pobjedu s obrazom čovjeka koji joj je doprinio patnjom, nadom i puškom. Od hirovite ratne sudbine mirno sam očekivao bilo koju varijantu igre sa mnom. Međutim, jedino što nisam mogao pretpostaviti, dogodilo se. Uvalili su me u avanture obavještajaca, a zatim u beskrajno mučnu kontraobavještajnu službu. U toj istoj službi Pilavija je uživao da igra dugu i jedinu partiju ajnca sa smrću. Ja sam se uvijek osjećao samo kao član Partije koji je sastavio pete i prihvatio direktivu.

Poziv iz štaba zatekao me u jednom podrinjskom selu. S desetinom sam čuvao jednog druga koji je ispitivao zarobljene legionare – ko ubi imama Prve proleterske divizije – a kojeg je legija na prevaru uhvatila.

Tad je preko ravnih strnjika dojurio kurir na konju. Zaustavio se preda mnom, sjahao, šapnuo mi da treba što prije da stignem u štab, hitnost je bila takva da mi je dao konja, a on će se vratiti pješice.

U štabu zatekoh Pilaviju. Eto, odatle smo pošli zajedno. Tek sutradan ujutru popesmo se do odredišta, do sela – tri sata hoda daleko od Sarajeva.

U selo smo došli uvjereni da nas žele poslati u neke nove jedinice. Ni Pilavija, iako potporučnik, nije u tome bio pronicljiviji od mene vodnika. Pred tajnama prirode i kadrovika zastajao sam uvijek s dubokim poštovanjem savršene neznalice.

Dočekao nas je Bezruki. Ja tada nisam znao ni koliko on ima vlasti nada mnom, ni koliko ja obaveza prema njemu. Kamoli da je on brat ustaškog logornika Mujage Koluhije, da je četiri godine nakon prvog svjetskog rata i trećeg prebijanja u zatvoru, emigrirao, pa se, poslije dosta godina potucanja po svijetu, vjerovatno s Kominterninim putnim nalozima, a po zadacima obavještajne službe Crvene armije, tek trideset i devete skrasio u jugoslovenskoj komunističkoj ilegali. Sve ću to saznati mnogo kasnije, kad, već zasićen svojim avanturama, budem zijevao slušajući ili čitajući o nevjerovatnim doživljajima drugih.

Sad smo Pilavija i ja stajali pred njim. Desna ruka mu je službovala kao stari dobro uigrani patrljak, nimalo inferioran spram zdrave, brze i nadasve snažne lijeve. O njegovom licu ne bih ti imao šta posebno reći – široko, mesnato, malo sirovo, malo pitomo. Tijelo – kao i u svakog širca te vrste, sve u kretnji, u lakim trzajima promjena, hitro a stameno. Nikakve tajne, nikakve naglašene šutnje ili umujuće umorne mrzovolje. Sve sama zdrava spontana živost čovjeka od velikog iskustva koje kao da je vrlina samog tijela, a ne duha.

Nismo stigli ni da se dobro obazremo gdje bismo sjeli. Još je na nama bila sva oprema, automati o ramenima, a snažna šaka već je završila rukovanje s nama, potapšala najprije Pilavijino, pa moje rame, zadjenula palac i kažiprst sebi za opasač.

»Znači, vi ste ta dvojica? Odlično. Ti si Pilavija? Odlično. A ti – Tale? Odlično. Nisu vam rekli zašto ste pozvani? Dobro je da nisu. Odnosno, dobro je da ne znaju. Ja ću vam reći. Ovdje ćete se pripremiti za silazak u okupirano Sarajevo. Pilavija, idete na razgovor s tvojim ocem Hadži-Numan-begom. On je s tvojom maćehom Esmom izbjegao u Sarajevo i nastanio se u kući koju je pred rat kupio. Ti znaš gdje je kuća? Odlično.

Okupajte se, presvucite rublje, jedite dobro, pa ćemo na dogovor. Ko ste, odakle ste, zašto ste ovdje, nikome ni – a! Ni u kom slučaju. Pokušajte i sami zaboraviti. Može vam dobro doći.«

Bezruki ode u susjednu brvnaru, nešto manju od one pred kojom smo stajali, mi šokirani, blentavo jedan u drugog zagledani. Pilavija bubnu zadnjicom o zemlju. Ja nekako ostadoh na nogama držeći čvrsto šaku preko usta da mimo volje ne provale nekom nekonspiracijom. Najviše sam se bojao da ne vrisnem –

Esma!

Molim te, čekaj da malo smirim dah i sredim tu vrevu prisjećanja. O njoj, o Esmi, moram birati riječi. Iako nema svetinje koju riječ ne može povrijediti makar i nehotice.

Udali su Esmu, mladu siroticu, za već umornog bogatuna i moćnika, dakle stara i odvratna priča o logici moći i nemoći logike i ljepote. Dok je djevovala, gledala je mene siromaha – udvarača, s visine kao carica. Kad se udala za bega, dočekala me je kao bogata zaljubljena robinja. Ali, kad sam zavolio djevojku koja noću, po kiši, puže pored mene uz blatnjavu stranu prema mitraljeskom gnijezdu, djevojku koja će me iznijeti iz stroja i previti ako mi metak procvrči kroz tijelo, Esma više nije stizala ni u san, ni u prisjećanje. Ni ponos, ni stid, ni kajanje, ni sjeta nisu mi je vraćali u praizvorja želja.

Kad sam od Bezrukog čuo kuda ćemo, Esme-hanuma se iznenada prošetala mojom sviješću, ljepša i draža nego kad mi je bila najljepša i najdraža. Buknula je u meni kao iznenadna jangija. Osjećao sam je na jeziku kao gurabiju poslije partizanske dijetalne ishrane koprivom i bukovim lišćem. Pojavila se raskošna i tajanstvena kao junska mjesečina nad usnulom mahalom kad se pod pendžerom šapuću od ljubavi pijane riječi, a negdje u susjednoj bašči saz roni srebrna sazvučja sevdaha. Neko idejan i militaran u meni pokušao je da me otrijezni. Uzalud! Mislim da bi mi i Marks progledao kroz prste uzevši u obzir moje porijeklo a i zasluge u patnjama spram kojih je smrt cvijetna livada spokoja. Začudo, prema svima i svemu ostalom ostao sam trezven i razborit. Jedino je mržnja prema Hadži-Numan-begu kvasala, ali kao da polako pješke bere usputne razloge za se.

Mlada begovica blistala je kao dar nebeski opčinjenom isposniku. Iza nje, u mirisnoj izmaglici, primicalo se moje Sarajevo iz snova.

Čekali smo nas dvojica cio dan, pa noć, pa još jedan i noć, sami u kući. Niko nas nikud ne pozva. Samo kuhar na ručak i večeru. Ja već počeo zaboravljati i ranu i onog podoficira za kojeg mi se činilo da je ipak preživio moj rafal. Sad me grabila Esma sebi u tim dugim satima šutnje i čekanja.

Trećeg dana tek pojavi se Bezruki s još jednim. Vidjelo se da su daleko bili.

Priznajem, zbunjivala me, prije svega, sunčana planinska tišina, pa to nekakvo mirnodopsko sporo vrzmanje svijeta po selu, kao da je rat završen, sad se valja samo protegnuti, i zijevnuti i početi nešto, s božijom pomoći, kopati ili sijati. Naviknut na napetosti podoficira u streljačkom stroju, u zasjedi, pred rovom, u prikradanju bunkeru ili utvrđenom raskršću, nađoh se iznenada u nekakvoj živoj slici lirskoj i idiličnoj kao u čitanci za raznježene osnovce iz boljih kuća.

Ja sam o domaćim buržoaskim političkim zavrzlamama znao koliko prosječan vodnik-komunist: ima samo jedna ispravna politika, a to je naša, sve ostale su u službi okupatora i pucaju na nas i u ubijanju nās očekuju za se neki interesni komadić od velike okupatorove krvave pogače.

Ja sam ubijao njih oličene u svim vojskama i poluvojnim grupacijama koje na kapi nemaju petokraku. Držao sam se čvrsto te jednostavne orijentacije. Jer streljački stroj ne može da vodi drugu politiku. Sve one operacije u silnim deltama naše moćne političke rijeke, od sveg srca prepuštao sam našim političkim forumima i terenskim radnicima s punim povjerenjem. Na teoretskim časovima u bataljonu ili sam drijemao ili otvorenih očiju sanjao punu porciju graha sa suhim rebrima i pšeničnu veknu pod pazuhom.

Ali kad se u tom planinskom selu ispavah i najedoh dobrog štapskog gulaša, i kad drugovi instruktori uzeše da nas vješto i polako uvode u razgovore, proradiše i moji zamrli duhovni centri za domaće političke suptilije. Pogotovu kad nam instruktori potanko predočiše šta je Sarajevo u tom trenutku u političkom smislu.

Selo je četiri puta paljeno i obnavljano. A meni je već mirisalo Sarajevo u kojem sam prvi put vidio tramvaj, prvi put poljubio djevojku, prvi put istjeran iz škole, a sad u njemu živi Esma. Sve sami teferiči. I u kojem ću, ako ne bude sreće, uskoro biti prvi i posljednji put strijeljan po zakonodavstvu trećerajhovske velikoeuropske koncepcije novog poretka, ili po logici jedne od više vojski i policija od kojih neka ima svoju verziju statusa Bosne i Hercegovine za slučaj da pobijedi Hitler, a druga i za taj, a i za slučaj da se u angloameričkom aeroplanu kralj s izbjegličkom vladom vrati u Beograd, primi raport Dražin da je u kraljevini zaveden ravnogorski red, uključujući i Bosnu i Hercegovinu.

Meni je mirisalo Sarajevo.

Čekala Esma.

U selu je bivakovala naša vojska i nekoliko naših foruma i organa zasjedalo mirno i komotno kao da je neprijatelj već otjeran preko naših granica. Selo je živjelo svojim seoskim i vojničkim životom, a meni je mirisalo Sarajevo.

A čekala Esma.

Pilavija je mrzio mladu maćehu kao da mu je ona ubila majku. Moje lijeganje s njom ugrađivao je u svoju kulu osvete, ali mu je to i vrijeđalo ponos. O tome mi nije morao govoriti. Tanka struja neprekoračive distance tekla je između nas i kad bi se u rijetkim ratnim susretima iskreno grlili i susretu radovali.

Nisam se ni pitao šta je on sve osjećao prema meni jer me je sve više zaokupljala neobjašnjiva surevnjivost prema njemu. I to u trenucima kad je trebalo da ranije raspukline među nama prebrodimo zajedničkim bivakom i pripremama za poduhvat koji nam je prijetio zajedničkom smrću.

Ne znam čime je sve izazvao to osjećanje. Možda sam mu zavidio na slavi zbog likvidacije onog legionarskog dahije o čemu se pričalo u tri brigade. Ili sam slutio natruhe neistine u njegovoj prividnoj indolenciji spram svih tih pohvala i priča o njegovom podvigu. Ili me vrijeđao što je bez mog dopuštenja, u ime nas dvojice, pokušavao da pred instruktorima vodi glavnu riječ. Kao da sam mu ja samo vodič i tjelohranitelj na putu u Sarajevo gdje će pregovarati sa svojim babom Hadži-Numan-begom. Valjda me srdio taj njegov podzemni prizvuk ignorancije kao da ja niti šta znam, niti treba da se miješam u učene rasprave o JMO, o Džaferu, o jerusalemskom muftiji El-Huseinu, o struji koja sad radi na autonomiji Bosne i Hercegovine pod njemačkim protektoratom.

Kad god bi Pilavija došao do riječi, govorio je brzo, razmetljivo i gorljivo, sav se svim čulima ustremio na podatke, na adrese i profile ličnosti koje bi bilo dobro, preko naših u Sarajevu, podstaći da podupru Hadži-Numan-bega da pređe na našu stranu. Sve je to bilo dobro, tačno, pametno što je govorio. I instruktori su se divili lakoći kojom je sipao faktografiju. Po sasvim tananim nehotičnim reakcijama njihovim otkrivao sam kad ga oni uzimaju ozbiljno, a kad mu ćutke praštaju djetinjarije. Iskusni vukovi mjerkali su i mjerili te prve njegove izlive sa simpatijama. Pratio sam i njih i njega. Oni su mi bili sve bliži za poštovanje, on sve dalji za ljubav i drugarstvo.

Ja sam prije Pilavije primljen u SKOJ. Prije sam iz Kudelja izišao u odred. Bio sam već pomoćnik na puškomitraljezu u desetini Danila Lisičića kad se pojavio Pilavija u civilnom odijelu. Sad, pred polazak u okupirano Sarajevo, on je kao novopečeni obavještajni oficir brigade, prema meni, vodniku, igrao nekog politički daleko zrelijeg druga koji je mene kao mazluma priveo revoluciji i mora da me još uvijek podučava mudrosti politike koju on s visokim partijskim rukovodiocima suvereno vješto tabiri, raščlanjuje i programira za naš zajednički zadatak u gradu. Valjda zato, ja sam ne samo hladio prema njemu, nego je moja srdžba odnekud stala iskuhavati pitanja kako da mu se osvetim. I njemu, a i dvojici instruktora koji neće da me brane od njegovog omalovažavanja. Ta srdžba čekala je svoj trenutak kao opasna zasjeda znak za plotun.

Jedva jednom Bezruki uvidje da smo duhanskim dimom nabili seosku sobu i da je nikotin odveć prevladao miris svježih podnica i zidnih brvana. Patrljkom

otvori oba krila najbližeg prozora. Planinska sunčana svježina uletje u sobu i otrijezni nas. Zgledasmo se. Onaj drugi instruktor, obrijane glave, koji se nije odvajao od njemačke mašinke u krilu, kao da primijeti da sam zapostavljen i da se zbog toga pomalo durim. Valjda se pobojao da sam duhovno odsutan, da ne pamtim, da u svojoj ulozi u Sarajevu, zbog toga, mogu negdje pogriješiti, a onda smo i ja i Pilavija nadrljali. Ja jesam bivao povremeno duhovno odsutan zbog žudnje za Sarajevom i Esmom. Ali, srdžba mi je još dalje odvodila pažnju od onog što bih morao slušati svakom ćelijom svoga tijela.

Instruktori se kratko sašaptaše. Tad Bezruki vješto izvuče moju zapostavljenu malenkost u ravnopravan položaj s Pilavijom:

»Druže Tale, kakav je tvoj prvi utisak o zadatku, jesmo li na pravom putu?«

Ni on, ni Pilavija, ni onaj s automatom, a ni ja u početku, nismo mogli procijeniti na kakav je mitraljeski obarač pritisnuo tim pitanjem. Srdžba, najgori savjetnik, govorila je, vikala, gurala – sad! Sad se propni!

Namjestio sam se na klupi za stolom od grubih trenica kao drug, po funkciji viši i od ove dvojice instruktora, pa sad, umoran od višegodišnjeg iskustva a još više od ovog današnjeg beznadežno beskorisnog traćenja vremena na tako poznate stvari, počeh govoriti i ono što dotle nisam mislio, ili bar ne tako drastično. Govorio sam samo da istutnjim srdžbu na Pilaviju i malo protjeram inadžijskog kera.

»Drugovi, sva četvorica smo članovi Partije a to podrazumijeva da, prije konačne odluke, slobodno izmijenjamo mišljenja jer samo tako odluka može biti čista, jasna i neprikosnovena«. Oba instruktora podigoše obrve na ovu moju opomenu o ravnopravnosti. Ne dadoh im da reaguju. »Čitava je zamisao dosta površna, a politički nejasna, možda zato što je posljedica dubljih neznanja i nesnalaženja nekih nadležnih drugova, među koje i vas dvojica sigurno spadate, mislim – nesnalaženja u vezi s muslimanskim pitanjem u Bosni i Hercegovini, možda zato, kažem, što ste od priprema za ustanak, do dana današnjeg, žalosno malo izvukli pravilnih zaključaka koje su vam i Ce-ka i Pe-ka i »Proleter« i »Borba« i život oko vas nudili...«

Da je avionska bomba pod prozorom riknula, da se na vratima pojavio sam Jure Francetić sa svojim koljačima u crnom, ne vjerujem da bi šok bio žešći.

Tajac

Zaprepašćenje.

Zagledanja da nisam možda pošašavio.

Napetost: kako provaliti reakcijom na moj izazov. Ja se, tobož sasvim miran i disciplinovan drug i jedva vodnik, zagledao u duhansku kutiju pred sobom i ojađeno motam cigaretu, žaleći s kim sam sjeo i razgovor začeo i na kakve jednostavne istine moram da opominjem tako visoke titule našeg pokreta.

Kao druga bomba, ali sad u sobi, prolomi se smijeh Obrijane glave. Kikotao je punim prsnim sepetom zdravog metalca. Ustade, proturi mašinku s krila u lijevu, obiđe sto, desnom me zagrli.

»Tooo! Tako! Hohoho! Ehehehe! Eeee... Ne slažem se s ocjenom, ali s načinom izlaganja da... tooo... samo tako. Još ako ti argumenti budu na nivou tvrdnje, onda... ohohoho... govori, govori!«

Pograbio me mudrac. Ovim potezom vratio me u položaj podređenog mlađeg, a kome on dopušta lupetanja i kog sokoli i podstiče da tako gazi dalje. Iz moje otvorenosti mogao je brže i lakše da odbire i slaže ono što mu je za konačan oblik plana potrebno. Ja nastavih, nešto stišanije i kao, po nas sve i po zamišljeni poduhvat, tragičnije.

»Pokušaću, drugovi, da cijelu stvar tematizujem metodom koncentričnih krugova«. Na ovu nadriumnu frazu, sva trojica iskosiše glave prema meni. Pa se opet zagledaše. Nisu očekivali da ću u našu jednostavnu kombinatoričku govorljivost unijeti ovu katedarsku bombastiku koja je prijetila superiornom učenošću. »Prvo i prvo, drugovi, niti je politički mudro, ni komunistički moralno, ni kadrovski principijelno odabrati sina da pregovara s ocem. Vi ste tu u jasan zadatak uvalili ko zna kakav sve trnjak porodičnih odnosa među njima dvojicom. To što se drug Pilavija oduševio zadatkom da svog rođenog oca prevede na našu oslobodilač-

ku stranu, to je plemenito s njegove strane, ali je sa stanovišta ozbiljnog plana – glupo. Hoće drug Pilavija da se i ocem, a ne samo sobom, može ponositi. Drug Pilavija je prošle godine uputio oštro pismo ocu, a Hadži-Numan-beg je odgovorio kratko: »Jedi govna, sine!« Pilavijo, je li tako? Šta je, što buljiš u me? Ako si ti obavještajni oficir brigade, kako možeš slati i treće pismo u okupirani grad po seljaku... koji se najprije konsultuje sa mnom da li da ide ili ne ide, a samo zato što sam mu ja izliječio konja kojem je bila stala mokraća? Gdje ti je očev odgovor? Drugovi, drug Pilavija jeste slavan drug u našim redovima. No, za svog oca vještog i oholog Hadži-Numan-bega, on je još uvijek samo sin koji je odlaskom u partizane počinio posljednju i neoprostivu glupariju. Može li drug Pilavija biti nadmoćan sagovornik Hadži-Numan-begu?

Ne. Ni ravnopravan. Ni pozdrava dostojan.

Time, drugovi, zatvaram prvi krug argumentacije za svoje mišljenje da je cio poduhvat nezrelo zamišljen.

Otvaram drugi krug.

Drugovi!«

He! Treba li da ti opisujem urnebes koji je nastao u sobi? Pilavija srnu na me. Ali ga Obrijana glava s automatom u krilu nekako smekša, opet posadi i spakova u pristojnost efektnim prijetećim »No, no!« Obrijana glava sjela je zatim do mene. Automat u krilu. Prst desne na okidaču. Lijevom me zagrlio. Nekako neobično jednostavno, možda i podrugljivo, pitao je:

»Dakle, drugi krug?«

»Dakle, drugi krug je po prirodi stvari nešto širi i složeniji«, nastavio sam istim onim tonom profesora prekoncentrisanog na temu, a koji više ne vidi slušaoce, niti ga se tiču. Time sam Pilaviji davao do znanja da me uopšte ne interesuju njegove neurotske egzibicije, pa ni on sam, a i da ubuduće, prilikom razgovora bilo s kim u mom prisustvu, meni ne okreće leđa. »Drugovi, Hadži-Numan-beg Pilavija izbjegao je iz Kudelja u Sarajevo pred drugi napad naših jedinica na Kudelj. Dakle, on nije kao Musliman pobjegao od četnika, nego kao političar od partizana. U martu četrdeset druge, kad su četnici napali Kudelj, beg nije bježao. Za jedanaest dana četničke strahovlade u Kudelju, njegovu kuću čuvala je vojvodina tjelesna garda. Ako iz toga ne možete sad izvući nikakav politički zaključak, ja ću ga kasnije izreći. Dakle, beg je pobjegao pred napad naših jedinica na Kudelj u svoju skromnu kuću s baščom i avlijom u Sarajevu.

U kući stanuju samo on i njegova supruga Esme-hanuma, maćeha ovog našeg druga Pilavije. Imaju dosta zlata, srebra, bisera i endehazijskog novca. U Sarajevu se beg nigdje javno ne eksponira. Ali preko kurira djeluje uporno na svoj privremeno napušteni pašaluk.

Hadži-Numan-beg se složio s inicijativom dijela bivšeg rukovodstva JMO, u ljeto 1941. da Džafer-beg ide u službu Paveliću i da izjavi u štampi onako kako su ustaške novine i zabilježile. Međutim, Hadži-Numan-beg se ubrzo počeo povlačiti od proustaške grupacije Džafer-Ademaga – Hakija Hadžić i još čvršće se vezao za Uzeiragu, za neke prvake El-Hidaje, dakle za grupaciju koja je nosilac akcije da se Bosni i Hercegovini dade autonomija pod njemačkim protektoratom, bez ikakvog Pavelićevog posredništva. U toj grupaciji neko tijesno kontaktira sa Himlerom, preko Helma u Zagrebu, ali, u istoj grupaciji neko održava kontakte i sa Englezima. Mislim da na toj osnovi treba sagledati značaj ili beznačajnost Hadži-Numan-bega. Od toga zavisi kakvu ćemo političku korist izvući iz njegovog prelaska nama. Pitam se – ne ulažemo li mi prevelik ulog za malu dobit? Hajd, što ću ja, je li, jedan običan Tale, eventualno poginuti u tom pokušaju ulaska u Sarajevo. Jedan Tale manje, to je sve. Ali, i drug Pilavija može poginuti u tom rizičnom poduhvatu. A kakva je to kadrovska politika u kojoj gubimo ovakvog... čuvenog... slavnog... inteligentnog... obavještajnog oficira za jednog bivšeg građanskog političara bez neke naročite snage i uticaja?«

Time zatvaram drugi krug argumentacije protiv.«

»Nepravilno, ali sjajno!« reče Obrijana glava. Bezruki kao da nije ni slušao moje riječi. On je proučavao mene. Smješkao se znalački. Kad se Obrijana glava malo odmaknu od mene da bi se sašaptala s Bezrukim,

Pilavija mi se nagnu i šapatom mi na uho opsova mater. Shvatio je da ja njega satirem dvostrukim kolosijekom: kuđenjem oca i hvaljenjem sina. Jasno mu je da razvaljujem njegovu namjeru: imati i oca na našoj strani kao uglednog građanina, a od delikatnog odnosa našeg rukovodstva prema ocu, i sin bi imao veće koristi.

E, nećeš, smijala se moja inadžijska sirotinjska osvetoljubivost, nećeš, begefendijski sine, mimo nas siromahe, o čije se očeve ni ovo naše rukovodstvo ne otima baš revnosno... e neće ni o vaše.

Poslije one glasne pohvale »Nepravilno, ali sjajno!« namjeravao sam obraditi treći krug. Počinjao sam svečano:

»Otvarajući treći krug pitanja, drugovi, izjavljujem da mi je sve jasno u vezi sa našom platformom najšireg okupljanja svih snaga koje su protiv okupatora i izdajnika. Mi znamo naš metod ubjeđivanja siromaha i srednjih slojeva, pa i bogatih seljaka... ali, metod koji se primjenjuje u pristupu nekadašnjim građansko-političkim veličinama, posebno kad je u pitanju Hadži-Numan-beg, mislim da je nepravilan i štetan. Vi šaljete njegovog sina, visokog oficira, da pregovara s njim. Vi time Hadži-Numan-begu otvoreno priznajete politički značaj koji nema. Tom bivšem a možda i sadašnjem, ali potajnom političaru, treba uputiti pismo, kratko, jasno, ne mislim ultimativno, ali... otprilike: nudimo vam posljednju priliku da se kao građanin pokažete patriota. U protivnom..«

Bio sam se zanio dubokoumnim raščijavanjem metoda, misleći da ću instruktore, ako ne zadiviti svojim poluznanjem, a ono bar izazvati nešto veći respekt spram mog načina obrade problema. Tad ugledah kako je Bezruki pružio zdravu ruku po stolu s kažiprstom uperenim u moja prsa. Govorio je tiho, ali se ja od blagosti tih pitanja zamalo ne onesvijestih.

»Tale, odakle ti podatak da Hadži-Numan-beg ima dosta zlata, srebra i bisera? Odakle znaš da neko iz te grupacije drži vezu s Himlerom preko Helma u Zagrebu, a drugi s Englezima? Hajde, polako, jedan po jedan odgovor. Dakle... prvo!«

Savladao sam omaglicu smiješkom u čiju su nevinost, nadam se, morali povjerovati.

»Drugovi, pa iz sela idu u grad i vraćaju se mnogi. Za čekanja na ovaj sastanak, sit sam se narazgovarao s putnicima. Od bezbroj kamenčića podataka sastavio sam sliku i, eto...«

Zaboravio sam ti pripomenuti... prvog dana boravka u selu, predveče, primaknuo sam se grupi seljaka i boraca. Oni su stajali nijemo oko krave koja se telila, tele se upriječilo, krava leži, ječi, moli ljude da joj pomognu, iz krupnih očiju valjaju joj se suze mučenice, seljak plače nad njom, dvoje djece plaču, tele se vidi, ali, nepravilno pošlo. Moj otac rahmetli hećim Bećir spasio je bar četrdeset krava u ovakvim slučajevima, a ja sam mu pomagao. Sad ja razmaknuh krug, pregledah kravu, vidim – zdrava, izdržaće i veće bolove, naredih da mi donesu vruće vode i sapun... Nije trajalo ni dvadeset minuta, a krava je lizala tele povaljeno na čistu slamu. Seljak me grlio, nutkao mi jelo, rakiju, novac, naravno da drugi drugovi ne vide. Sve sam odbio. Ništa mi nije trebalo. Tad mi on na uho reče: »Idem večeras poslom u Sarajevo. Ima li išta što ti srce želi da ti na čaršiji kupim? »Tad sam se sjetio Esme. Na komadiću hartije nadrljah samo nama dvoma razumljive poruke. Jučer oko podne seljak me, obradovan, krišom pozva za pojatu i predade mi Esmino pismo.

Eto, to pismo pržilo me je sad u džepu, pismo naškropljeno suzama za mnom i kletvama i najružnijim riječima o mužu Hadži-Numan-begu s mnoštvom podataka o njemu. Pred njom, on je bio kriv samo što je svojom starošću uzaptio njeno mlado požudno meso. Da ga što crnje odslika meni, poslužila se podacima za koje je instinktom zdrave umne robinje osjećala da će me najbolje zadovoljiti.

Mržnja joj je talentovano prikupila podatke za moju radoznalost. Radost što sam živ i nada da ćemo se još koji put valjati po begovim dušecima, vezala ju je ponovo za me žestinom kojom me je divlje, kurjački, kršila posljednji put krajem oktobra četrdeset prve. To njeno pismo bilo je trezor mojih obavijesti o Hadži-Numan-begu. Nisam ga smio otkriti instruktorima. Po-

sumnjali bi u istinitost podataka zbog njene furiozne mržnje.

Htjedoh da se ispred još ispruženog kažiprsta izvučem tobož mirnim nastavljanjem izlaganja o trećem krugu, ali Bezruki reče da bi bilo dobro da nakratko iziđemo na čist vazduh. Biće nam i glave bistrije. Uvidjeh da Bezruki hoće da se konsultuje s Obrijanom glavom poslije mojih učenih ludorija i delikatnih podataka. Iziđoh i ja ostavivši zgranutog Pilaviju za stolom.

Širio sam ruke, punih usta hvatao planinski kiseonik da pročistim duhandžijske bronhije začađene kao sulunari. Igrao sam, za slučaj da me neko posmatra, čovjeka koji je obavio veliki dio časnog i odgovornog posla, pa se sad raduje danu, suncu i svom zdravlju i uspjehu.

Po selu se vrzmala naša vojska, kuriri projahivali, komordžije tovarile i otovarale. Dan je toplinom i svjetlom tjerao planinsku visiju da iz svake biljke i krošnje izažme talase gustih slatkasto-nagorkih mirisa.

A meni je mirisalo Sarajevo...

Sestro, izvinite, ponovo mi navire bol u mozak, ne, neću analgin, aaa, što me iz ožiljka nad desnom sljepoočnicom nečiji handžar bode u možđane, prosto čujem kako krcka rskavica...

ne ustaj, jaraniko, ne treba mi voda,
samo se ti lijepo namjesti u naslonjači!

Vjeruj mi, ja Sarajevo poznajem bolje nego mnogi njegov bivši, sadašnji ili budući žitelj. Iako sam po glupu zakonu da te ne pitaju kad i gdje ćeš se roditi, rođen u Kudelju, ja sam u Sarajevu đakovao prije rata... ja sam u njemu bio davno prije njega, to jest, koji milenij poslije, ili koje stoljeće, svejedno, dakle, uzmimo aproksimativno – nekoliko stoljeća poslije eventualnog trećeg svjetskog rata, ja sam svjedok njegove praistorije, ne ustaj, saslušaj me, molim te... a onaj strijeljani podoficir me odozdo, iskosice gleducao još živim okom, ali već smo polazili... ma šta je to?...

sestroo...

Sestro, požurite! Svejedno, udrite u venu, ili u debelo meso, ili u mozak! Samo brzo! Ooo... aaaj... sestro, pa nisam rekao da pravite koktel od analgetika i sedativa.

Zašto ovako obamirem. Jarane, čitaj naglas... sve je istina.... a relativnost... vraga... čitaj, kad kažem! Godina... još koje stoljeće poslije nas, ma, šta ste se toliki najednom skupili oko mene! Šta je, doktore... šefe... sestro... Jarane, gdje si? Čitaj... aaa...

Mlada Ž-100-8, i umna i mazna, budila se dugo, obradovana što je kuća prazna, što nema vaspitne hajke od strane programiranih oca i majke, protezala se, a i šta bi drugo? Žmirkala na svjetlost sunčanog jutra, bez lomova od jučer, bez briga za sutra, dan joj počinje mlakom radošću od svijesti što nema problema. Malčice se ipak u njoj sjeta mrijesti. O tom bi morala već da obavijesti Državni centar za raspoloženja. Ali sva njena htijenja još su plivala kao rumen dašak. Tračkom budna uma posegnu da uzme svoj jutarnji prašak – preporučen obrok građanskog morala. Na idejnom zidu tada ekran sinu. Začu se pjevno dobrojutro planetnog horala. Zubata nadzornica omladine kvarta, vještačke zube u smiješak sinu:

»Pozdravljam tebe, Vrh i Otadžbinu!« reče, a zatim: »Dušo, sad si sama. Mogu ti reći – srećan dan te čeka. Programska je služba, na bazi svih mjerila, tebe s M-X-7 neopozivo vjerila. Okupaj se odmah i odjeni tako da za tobom trepće muško oko svako. U kuhinji čeka obrok neobičan. Uvodu u gozbu pomalo je sličan. Pojedi, a zatim dražejom zasladi, pa uzmi očev bešumni dvomotorac, i pođi u šesti sastanački dvorac. U sobi broj devet ima divan krevet. Možda te tamo već vjerenik čeka.

Sve programske službe, a i rukovodstvo, kao i vaše rodbinsko srodstvo, očekuju od vas plansko potomstvo.

Ukoliko nešto ne bude po planu, biće odobreno plansko brakolomstvo. Vašu prvu probu nećemo pratiti ni na kom ekranu, ali ćete ući i izići po planu. Sve zavisi od tog šta izjavite sami, poslije seks-meča. Vaša izjava ipak je najpreča. Savjet će na kraju odlučit konkretno. Ustaj, mala moja, i nek vam je sretno!«

U svadbenom dvorcu s tri hiljade soba, gdje vjerenik mladu prvi puta proba, pola je posjela tehnika, ljekari, zubari, konobari, apotekari i njihove sprave. Jer kada se novi stanovnici prave, ovom svetom činu – planskome draganju, treba da je mnogo šta na raspolaganju. Jedna prednost ovih svadbenih dvoraca, smišljena od strane državotvoraca, jesu mogućnosti divnih enterijera da se prilagode preko kompjutera, želji svakog para. Možeš da se nađeš sred nekog dar-mara veselih gomila, a ako ti je usamljenost mila, upri drugo dugme, već tiha idila oko tebe snene perivoje slika.

No, mladi ne znaju da stručnjaka klika prati svaku kretnju, poljubac, pokret, sjedenje i šetnju, da postelje vode tačne evidencije kako se prazne mlade potencije. Služba analize prima te podatke, na osnovu njih postavlja zadatke Službi stimulansa. Nekoga moraju vraćati iz transa, a nekog podstaći da rad boljeg roda, udari jače još dva il tri boda.

Nježna Ž-100-8 elegantno kroči uz svečane stube, sjaj joj sjeni oči, dvije vlažne usne što žude da ljube, oblizuju jezik. Prelijepa, gipka, neprimijetno, sama, svoja bedra pipka, a glas neki dragi nevidljive žene, šapće hipnotičke riječi maglene o blaženstvu što je pred očima čeka. Muzika daleka ko s najdraže zvijezde uzbuđuje njene zdrave jedre žlijezde. I dok ona tako silnoj sreći hodi, Služba stanje prati i njenu svijest vodi. Pa dok njezin svaki damar strašću sijeva, Služba ravnodušna mjeri, ćuti, zijeva.

Pred Ž-100-8 dijamantna vrata sama razmaknuše svoja meka krila. Soba sva od zlata i teškog brokata. A postelja – mamna velur bijela svila. Momak M-X-7 smiješi se i stoji, pruža obje ruke i sekunde broji kad će Ž-100-8 njemu da pohrli. Nježno je zagrli, izljubi joj dlane. Ona na čas stane. Zaželje da plane: slušaj ti, zvekane! U tom istom času Kontrolna joj služba u možđane sasu svjetlosni snop blažih glupljih kriterija. Djevojka osjeti – minu histerija. A momak, iako jeste limfatičan, ipak je simpatičan.

Sa osmijehom primi svu njegovu hvalu i prikloni glavu. Strogo po programu, on promijeni svjetlost, sam upali noćnu lampičicu plavu, od nje se po sobi prije slatkog čina, prosu mjesečina, dekorativno bajna, državno-tehnička tajna, a planski podsticajna. Na ruke je uze.

Općinjenoj mladoj udariše suze.

Sljedećeg minuta Kontrolna služba, iako uglavnom pospana družba, skoči zabrinuta. Prvi seksometar tek što ne poludi. Igla preskočila crvenu granicu. Drugi seksometar uhodano gudi. Pozvaše hitno nadležnu stanicu. Otud odgovor odmah stiže: »Primaknite mladoj karlicama bliže magnetski sedativ, smanjite upola to divljanje tijela, ovako bi možda i rasplodnog vola, a za sata pola, sasvim raznijela!«

Djevojka osjeti kako joj oluja u živčevlju splasnu, luda strast joj zgasnu. Ali osta neko zadovoljstvo mlako. M-X-7 svoju mušku dužnost časnu vrši metodično, ritmično, polako miluje joj redom erogene zone i pri tome gricka stimulans-bombone pazeći da ne smakne jedan klimav zub. Ni nježan, ni grub, ovaj rodoljub zna da Služba sveta bilježi djeliće svakoga pokreta i slaže u tajnu kompjuter arhivu. Svoju personalnu dobru perspektivu ne želi da kvari, ni kad su u pitanju seksualne stvari.

Pošto odležaše nekoliko sati, kao pravi mladi vjerenički par, ustadoše orni. U mirisnoj pjeni gola tijela spraše. Zatim popiše kiseljaka čaše. Sistem koji ove sve susrete kroji, prati i bilježi, ne dopušta nikom da planduje, leži. Kapaciteti su pod teretom rotacije. Impotentni starci ne daju dotacije da se proces svrši prirodno, polako. Ekonomičnosti podređen je svako. Pet minuta kupke, čaša kiseljaka, doručak sterilni. Dvor je već pun dupke. Parovi agilni u krevete liježu. Podmireni – svoju obuću pritežu, na posao žure.

Mlada Ž-100-8 popravi čuperke momkove frizure, ostatkom ljubavi, nudeći mu usne što žeđajuć vole, no M-X-7 smače ruke dolje, reče da ga redom sve koščice

bole, a danas ga čeka još poslova dosta. Ali po programu – morade pristati mrtav poljub mladoj na rastanku dati, uzet je pod ruku, iz dvora izvesti, pa prije nego će u helikopter sjesti, ritualno se poklonit nevjesti.

Upravo na kraju izlaznog hodnika primiše depešu dežurnog vodnika – oboje da idu na isti zadatak. M-X-7 žmirnu, pogladi podbradak. Uvrijeđen potajno dok se sitno češka, pitao se – nije l' ovo kakva greška! Na kakav posao sa ždrebicom ovom, on zajedno mora? Pa, po Pravilniku i starom i novom, on stručno pripada onim Odozgora, a ona je...

... aaa, pa ona je kćerka slavnog... a unuka... aaa.... zaborav prokleti! Nagnu se ljubazno. Progovori mazno:

»Draga Ž-100-8, drago mi je vrlo...« Glas zazvuča prazno na rapavo grlo. »Mislim da nas čeka dnevni TV-spot. Kao osvjedočen stručan patriot...«

»Ah, kakav skot!« pomisli tad mala. Pošto bjehu sišli s kontrolnog kanala, psovku slavne kćeri ne uhvatiše sonor-konfidenti. Tako kompjuteri-personalnozenti ostaše bez važne činjenice više. Kao i bez podataka da njome prominu svjetlac što utonu u studenu tminu: čudan san me mori. Duša mi se bori s prljavštinom nekom, nasiljem nada mnom u krevetu mekom, prije ove svadbe, prije udadbe. U dvoru dalekom ubica se smiješi, gaće svoje driješi nada mnom nevinom... Kako se dan rugao opomenom finom: mala, sav je ljudski rod, u stvari, silovan.

Dane, dobar dan!

Ne laj o mojim snovima i strastima! Ne odaj me vlastima!

Momak slatko zijeva.

Cura suze briše.

Tako uletješe u novi kanal nevidljive pratnje. Da bi spriječila zablude i patnje unuke slavnoga i kćeri najslavnijim ravnoga, Služba talasima obasu mladića držeći na njemu pedagoški snop. Tako od čestitog mladića najednom posta nepodnošljiv pop. Govorio je misleći da to misli:

»Ah, i ti davni preci nesuvisli! Marks? I njegova teorija da je prirodna istorija ljudskog roda! Luk i voda. Istorija je linija pojedinca ili cjeline kao samoinstrumenta u realizaciji gvozdene dijalektike Opšteg Mehanizma. Sve drugo je šizma. Jer, čovjek je vlastita trećerazredna činjenica.

Um našeg rukovodstva, čast mu i slava, majka je našeg životnog stava, on određuje sledovanja našim svijestima, literaturom, TV-programom i vijestima. Živjelo naučno programiranje sledovanja svijesti!«

Djevojka se zamalo ne onesvijesti: s kakvom me budalom spariše ti starci! E baš su magarci!

Ali je momak nastavljao poput kreje:

»Istorija je sinhrona samokorekcija Vrhunaravne Ideje, oličene u našem sistemu. Jesi li shvatila šemu? Mi smo dobrostojeća Budućnost irelevantne prošlosti. Mi smo sistemsko meso i njegove žive kosti. Naš dalji hod je vožnja u krug futurobusom, cijelim globusom, trajanje koje je prevazišlo primitivizam mijene, te krvave cijene predistorije ljudi, zbog koje svi prethodni mileniji izgledaju tako traljavi i ludi. Naša pozicija nije statika, nego zanavijek utvrđena gramatika šema, tema, filozofema.«

Površna kontrola djevojčine duše utvrdi da njome drukčiji vjetar puše, i da je govor mladog vjerenika primljen sa gađenjem. Ne bi vremena da se počne sa vađenjem. Brzo se smijeniše vrela uticaja. Na njih se upravi struja podsticaja. Jedan informator diskretan al jasan, poče im pričati – zadatak ih krasan očekuje sada, neka radoznalost njima ne ovlada, državna je tajna kakvu direktivu očekivat treba, neka upru oči put vedroga neba, gdje se blista Vrh sveopšte uprave, nek zahvale njemu, neka njega slave, nek ih sreća prati, a ostalo će – uskoro saznati.

Sjedoše u njegov helikopter mali, momak tad upali traku svježih vijesti, spiker opet Sistem na sva usta hvali, djevojka se trže, kopljem gnjevne svijesti ugasi traku, momak tad što brže upali drugu – patriotske rime! Djevojka ušutje, mireći se s time.

Pilavija i ja plovimo, Pilavija se divi tehnici i organizaciji, ali ne zaboravlja da mi se pohvali Numanom, sinom iz prvog braka, kako je jednoglasno izabran za rukovodioca radničke kontrole i kako je već satjerao i projektante i računovodstvo i »društvenu ishranu« u

takav škripac da pred radnicima sami ustaju i otkrivaju svoje marifetluke. Pa opet uze da me zivka da vidim ovo ili ono čudo nepojamne civilizacije. Ja batalio čuda i posmatram ljude i odnose. Grozim se.

Vidimo sve, prisutni smo u istom času svuda, a ipak se ništa ne vidi sasvim jasno.

Kad smo naišli kroz Kompleks za revitalizaciju, regeneraciju, repersonalizaciju i rehabilitaciju četvrtog reda elektroradijalne manipulacije, Pilavija se zbuni među nekoliko stotina djevojaka građenih bogovski, ali programiranih glupavo. Pokuša da potapše jednu guznu po zadnjici, ali – ili smo mi bili nestvarni, ili one na čudan način drukčije stvarne, tek naše ruke su prolazile kroz njih kao vreli upitnici kroz pustinju indolencije. Pođoh i ja da jednoj zavirim u dekolte. Nezgodno se uvrnuh. Oštar brid neke olovne kutije zasiječe mi desnu slabinu.* Vrisnuh kao da mi neko šiljcima između rebara punktira jetru i otkida uzorak za laboratorijska ispitivanja. Niko ne ču moj vrisak. Ali ja vidjeh kako dvije kapi krvi iz moje jetre kanuše na olovnu kocku koja krenu svilenim transporterom. Potrčah za svojom krvi. Ali, u odjeljenju Suštinskih programera te dvije kapljice siđoše s nekim još sekretom u tle bio-korijenja baznih ampera odakle se planski punila psihologija građanstva...

Sve se to desilo prije djevojčinog jutrošnjeg buđenja. Te dvije kapi moje krvi, kapi davnog pretka iz vremena romantičnog početka uljuđenog stanja, to jest samoupravljanja, dvije pobunjeničke, opasne, vrele kapi što vole, što bole, što eto mogu da odole svim bremenima, vremenima, što opstat mogu i za inat bogu, svim tehnicizmima i organizovanim cinizmima, samo dvije, stoljećima konzervirane, te dvije kapi počeše da čine čudo.

Kako kapljice padoše, savršeni mehanizmi programa stadoše na milijarditi dio sekunde. A onda blago okrenuše u suprotnom smjeru. Sav programski kompleks poče brže da potrže nove impulse i koordinate. Od dosade – dremljive posade pomisliše da je u pitanju samo sitan kvar i da će to već ispraviti dežurni računar. Ali i njih zali osjećaj blag da se nešto zabavno

* U tom trenutku na klinici su drugu Talu punktirali jetru.

dešava i rješava, zanimljivo, ali i poopasno bogme, nešto jeretičko, nešto protiv Dogme.

U predvorju Vrhovnog Vrha dežurni tim uviđajaca u sve, kontaktera sa svim, osjeti promjenu, udvostruči pažnju. Šef kontraobavještajne je upravo užinao jagnjeće na ražnju i kondirima lokao staro župsko vino, kad stiže vijest: programska služba predlaže, cenzorski sistem se slaže, automatski štab nalaže – da se na prostoru centralnog perivoja, gdje je nekad Sarajevo bilo, podigne spomenik. Traži se lik.

Šef i ne dosluša izvješće, motao je meso kao vatra triješće, odmahnu rukom, podrignu, pritisnu dugme oturiv senzor za se: odobrava se. Nek se nadležni bave spomenikom, izborom pretka, mjesta i stilskim oblikom.

Ekipa uviđajaca sroči direktivu: »Pozdravljamo vašu super-inicijativu! Slušajte samo bio-korijenja glas! Kad sve bude gotovo, izvijestite nas! Ideja začeta današnjega dana u duhu je stavova Najvišega Plana!«

Svi mehanizmi ogromnog sistema okretali su se programski naglavce i glatko i začuđujuće zdušno i slatko slijedili nove pravce što ih kapima krvi impulsirano bio-korijenje šalje. I u tim anti-režimskim pravcima odmicali sve dalje i dalje. Svaki je sve življe mljeo svoje mlivo. A izokrenuta Kontrola javljala: problema nema, sve – zdravo i živo, ili radi, il uči, il spava, il drijema.

A dvije kapi krvi mrkocrvene boje činile su svoje. Iz njihovog dejstva programeri hitri odsviraše poziv nježno ko na citri dvoma mladenaca, da umjesto šetnje oko plastičnih studenaca, odmah požure do ideološke dežure, a istorijske sekcije. Neće dobivati nikakve lekcije, obaveza je neka kratkotrajna, u čemu, ee, to je državna tajna.

Na vratima hrama – svečana polutama. Diskretni vodič saopšti im svrhu: odluka donijeta u Vrhovnom Vrhu. Formira se grupa, koja će slobodno, bez šeme i kalupa, odabrati predaka najzaslužniji lik, kojem će se dići velik spomenik na najljepšem mjestu uz najljepšu cestu svejedno da li od nje desno ili lijevo, na prostoru

gdje je nekad slavno Sarajevo cvjetalo kao grad i gdje danas blista zeleniša sad.

»Srećan vam rad! Predsjednik vijeća već odavno čeka! Važna ličnost neka! Sav instrumentarij spreman je da služi. Ako se sjednica odviše oduži, poručite piće spram sklonosti vaših! Nadam se da vas ovim ne uplaših. Sedmi lift, dvadeseta etaža...«

»Ah, kakva gnjavaža!« uzdahnu mala zgađena vodičem i likovnim kičem što hodnike krasi. Da je od zla spasi, mladić se s vodičem rukova srdačno, i reče – divan dan danas! – što je bilo tačno. Al to su istine najnižega reda. S nultom vrijednošću i straga i sprijeda.

Već je čekao predsjednik vijeća, žut i tanak kao samrtnička svijeća. Ni dovoljno mlad da ga kao perspektivu miluje Planeta, ni dovoljno star da ga Registar povuče u društvo Autoriteta koji su uvrh Svete Vertikale posjeli funkcije velike i male i odozgo dizdarski i žare i pale. Jeste iznad mase upravnih mediokriteta, ali je Vrhu negdje oko peta. S-Y-Z kao rekonstruktor prošlih društvenih sistema, neke naročite perspektive nema. Uz to još ga prati neizlječiva kob. On je futurofob. Kao dodatak toj preteškoj grozi, on u snu priča, ali sve u prozi. Da nije veza uticajnog sina, odavno zbog toga bi draga domovina poslala S-Y-Z u krematorij. Ali je VIŠI Sanatorij utvrdio davno, da je ova prozna bolest bezopasna i da takvo ime u nauci slavno može u budnom stanju stvoriti djela krasna. Jeretička proza samo je lanac snenih defekata, sitno-štetan nusprodukt sjajnih efekata što je na javi postigao on. Inače je rimovan podanik i poltron. Riznica beskrajna davno prošlih doba.

Možda bi neko i htio da proba maknuti ga niže. Ali se nad njim diže zaštita rodbinska, opasna i snažna.

Brat mu je Kandidat za Vrhovnog Planera i čuvar tajne Centralne Blagajne. Sin mu je pomoćnik Šefa Konfidencije. U njegovim rukama sve su evidencije o grijesima bića, timova, organa. Tek svakih sto dana podnosi izvještaj Vrhovnom vijeću. Sve po svojoj volji, on izvještaj kroji. Sa takvim ocem i sa takvim sinom S-Y-Z politički sasvim dobro stoji. Svejedno što ugled njegov stalno kisne, od proklete proze anarhičnih sanja, niko živ još ne smije da stisne da o njemu neku ružnu riječ pisne.

S-Y-Z mirno svoje bube ganja. Pomalo je cinik. Ali nije snob. Ne jadikuje što je futurofob. Čak se svojoj boljki s visoka i smiješi. U mnogi je davni zavirio grob. Počeo shvaćati gdje ljudski rod griješi. Istinu svojih zaključaka tačnih, uz brda dokaza i smiješnih i plačnih, nikome još sasvim prezentiro nije, pa se liječi mukom autoironije. A istinu viče samo kada snije.

Sina ćutke voli, brata brižno štuje. Intimno – lud je za unukom svojom. I on i baba s poprilično mukom – al muka im džaba, brinu neprekidno da neka baraba ne smota dijete, pa preko uglednog roda ribe male, pokuša se probit duž Vertikale, a kad se ušanči u statusu boljem, ostaviće malu da pustijem poljem rajske guske čuva. Draga Ž-100-8 mjezimica starca, jahala je nekad njega ko magarca i od zadovoljstva zainat njegovim prijateljima i brigama piškila mu po mudrim knjigama. Ali je kasnije krišom i od njega čitala povijest čovječanstva svega. Istine neke naučene tako, sa Sistemom se ne slažu nikako. Pa je mala rasla kao divlja ptica i antidržavna ober-lajavica. Da je po podrijetlu iz slojeva nižih, i njoj bi kao uhranjenom pijetlu zavrnuli šijom pedagoški sveci, ali okružena moćnim štitom bližih, vrtjela se ipak u prvoj kartoteci gdje se vode samo najvažnije svite – podmladak moćne Vrhovne Elite. Za kap krvi njene vragolaste pete, djed bi razorio trećinu Planete. A pomoćnik šefa Konfidencije izbrisao bi pola čovječanstva iz evidencije.

Kad je jutros čuo s kim je mala legla u djedu se briga djelimično slegla. M-X-7, misli futurofobni tast, jeste siv i mlak i njezin kontrast, ali ako je vezu naredilo Vijeće, ostavit je neće.

Sjedio je vjerujući kao u stamen fakat, brižno oslonjen na desni lakat, da je to stvar njegove odluke: da bi ih oboje držao uza se, uzeo je na se da ih i službeno stavi u svoj tim. Da rade s njim. A ni starac, kao ni posljednji, ni Prvi, nije bio svjestan da je sve počelo s dvije kaplje krvi koje su kanule na bio-korijenje, i da je sav Sistem s utvrđene tačke krenuo polako sasvim naopačke.

Uđe mladi par. S-Y-Z, iako već star, poskoči tad čilo. Ulizica zet prosu učtivosti čitav inventar i završi poklonom – Vrlo mi je milo! Mlada, Ž-100-8, izu se, pa bosa, pritrča svom djedu, zagrli ga, uze da ga cmače i pomalo plače.

»Zamisli, izgleda, ja sam se ko budala, ne misleći mnogo, za ovog udala! Ah, moja kosa! Kod frizera sam stajala u redu, i sjedjela sat... a ono, vidiš li, ko za inat, ona mi se rasu...«

Čavrljajući tako pod ruku uz djeda, desno od njega u fotelju sjeda. S lijeve strane priđe vjerenik. Pokloni se Slici, pa stolu, sve po protokolu, i mjesto zauze.

Tad veliki ekran uz fanfare sinu. Najprije amblem »Sve za domovinu!«, zatim dežurni glas Programatike:

»Ovdje se niste sastali radi dramatike odnosa ličnih, ni pitanja sličnih. Predsjedavajući, počnite sa radom! Pošto je vaš rad praćen i sniman, nije anoniman, odvijaće se pred cijelim gradom, a možda i kuglom! Želim da završite sa uspjehom posao, a ne da vas Programsko kazni javnim ruglom!«

Predsjedavajući ćuti. I žuti. Dosad je prošlost bila diskrecija stroga. I – kog sad boga! – naglo tako, otvaraju arhive da čuje svako? Pa, ljudi će od saznanja da pomahnitaju. I da se glasno pitaju...

Jao, ovo je neka greška. Neko me uvalio u sos, pa se smješka. I čeka da se skrham u krivicu. A on će da mi podmetne micu...

Šta kažeš?

Aaa, da se počne?«

Ne preosta drugo. Na posao se daše. Tražili su dugo, šesnaest minuta – metode i ritam najkraćega puta, kako da suštine svakoga podatka postave u službu centralnog zadatka: odabrati ličnost bivšeg Sarajeva, ličnost zaslužnu, najčistijeg lika, dostojnu velikog, u parku spomenika.

Metodom odbira propisanog od Totalkratije odbaciše mnogo negdanje žiteljske bratije, filozofe, ideologe, geologe, izdavače, prodavače, pjesnike i pisce, i još mnoge druge slične profesije stare. Naravno i – političare.

Suziše krug na graditelje grada, od neolita do betonsko-staklenih zgrada, kad i Sarajevo nesta ko i ostala mjesta u potopu Drugom, izazvanom – nasuprot ljudskoj slozi, kad su počeli H-dijalozi među velikim silama, kad se šaci preživjelih sledila krv u žilama, kad je Zemlja vrištala od nesnosnog bola, kad su se zbrkali ekvator i oba pola.

Da saradnike raspravom ne kinji, predsjedavajući dade signalni znak. I reče:

»Reinkarno-sistem, otpočinji!«

Polako se spusti u odaju mrak.

Centralni ekran s najviše tenzija otvori scenu u pet dimenzija. Mlada žena, umna, manekenskih pretenzija, da pozdravi zatečene, razvuče usne od vježbi natečene, zahvali na znaku da su svima pažnje u proces uključene, nahvali učene, sroči odu Vrhu. Pošto završi zvaničnu tiradu, elegantnom gestom otpoče sa tekstom o Sarajevu gradu.

Bljesnu dolina pored brze rijeke. Bregovi strmi pod gustišom kleke, homora i bora. Preobilno sunce pljušti odozgora po kotlini joha, vrba i trnjaka i dva tri naselja čupavih divljaka. Na prvi utisak slika sna što snije čednost i čistotu pra-praistorije.

Čudna jedna scena zgrabi svima pažnju: gomilica peče bivola na ražnju. Svima što dolaze, na mokrome

pruću pružaju po jednu komadinu vruću. Oni kreću dalje, a njihove ralje melju masno meso, žureći svi tamo kud djelitelj šalje. Svi se tako stiču vrh naselja trećeg u bučnu gomilu čopora sve većeg, sve gnjevnijeg skupa, koji vrišti, reži, psuje, viče, lupa. Svi strašni pogledi upereni gore u najvišu stijenu, navrh koje jedan naoružan čuči, a zbor gnjevnih ljudi niti prići smije, niti može koljem samca da dokuči.

Mlada spikerica tad komentar dade:

»Ovo je trenutak pada jedne vlade. Opozicija korumpira mase komadima mesa, i svog kandidata diže u nebesa, a stari predsjednik, dok gomila buči, uvrh gole stijene drhturi i čuči, i razmišlja - ima l' kakvu šansu da izbjegne bijedu, da ga sugrađani uslast ne pojedu, da izmakne gore, preko Trebevića.

Molim malo pažnje spram ovoga bića!

Pod njegovim vodstvom, izgladnjelo pleme, nakon dugih muka, bez hrane, bez spreme, pronašlo je ovdje divno mjesto za se, bogato lovište, zdravo boravište, a i stoka ima obilno da pase.

Zatim je to pleme iskopalo jame, sagradilo kuće, zapatilo stoku, vrijedne su mame s ljubavlju u oku, radile oko ognjišta i vatara, a u okviru atara snažni muškarci preli remenje, lovili, gradili, sadili, kresali kremenje, u ratove išli noseći nad čelom rogove, u miru vajali kućne bogove, s drugim naseljima mijenjali robu, iskustva i žene, obožavali tu zemlju, i darežljivu i suru, i, uzimajući od nje, gradili kulturu. Ovaj vođa stari, svoj je život cio sreći svog plemena, jadan, posvetio.

A zašto sad takva razjarena vika, na tako slavnog vođu i pobjednika?!

Sad pri kraju dugog vrlo sušnog ljeta, kad pomorom prijeti neizmjerna šteta, uzbuni se pleme i provali bijesom da se za sva dobra u zla pretvorena, zadovolji prijesnim predsjedničkim mesom.

Eto, to je taj trenutak kad jadnik vrh stijene gleda u gomilu kao u hijene, koja je do juče, kao smjerno kuče, ganuto do suza, uz šum aplauza, motalo se njemu oko snažnih nogu i obraćalo kao pravom bogu.

Sad u ovom času, ovom nesrećniku, sve možđane vriju, svi damari biju, sva pamet njegova ko u kotlarniku, prelazi granicu normalnoga stanja i žuri vrhuncu bijelog usijanja kad se odlučuje da li će u svece, ili će u zvijeri još grđe od mase što se na njeg ceri. Ne drhti od straha neg od nervnog sloma. Nestaje mu daha. I, sred ovoga ličnog svoga brodoloma, on spoznaje tajnu tragične sudbine stvaralaštva svakog, on vidi dubine svoga pada lakog, a sjeća se svega iz uspona svog mučnog, krvavog. I sve mu je jasno u ovom trenutku, dok mu ćelije u svakome kutku emituju kraj, tu... pored plota, kud dnevno prolazi tekuća prostota.

Iz ove tragične pozicije, on shvaća logiku i vlade i opozicije. I dok rulja urla, i sve mu je bliže, najslavnije ime slane suze liže. Niotkuda kakve pomoći mu nema. Osramoćen genij za ražanj se sprema.

E sad, kad smo vidjeli ovu emisiju, ja bih molila cijenjenu komisiju da odgovor dade, da li ovo biće uslova imade da uđe u spisak, pa da konkuriše, ili da se briše?«

Predsjedavajući odmah odgovori:

»To su tek počeci ranog neolita. Molim, šta o tome misli ostala elita?«

M-X-7, molim, pokorno mobiliše svoju vokaciju:

»Biste li mogli fiksirati lokaciju?«

»Negdje u predjelu zvanom Skenderija. Pitoma kakvu bih poželio i ja. Naselja će tu i kasnije stajati, trajati i iščezavati. Ćudljivoj Miljacki život će porez davati. Tu će i teški stećci da liježu i polako u Miljackin mulj da se sliježu, tu će i Skender-pašina džamija da zablista, ali će Miljacka, brzovodna i čista i njen nestanak da doživi, pa onda...«

Spikerica učtivo ronda:

»Izvinite, udaljujemo se od teme!«

»Za jezik me, mala, vuku dileme samo istoričarima znane. Ali neka moj monolog stane! Vratimo se onom poglavici starom što čuči i gledi kako sa dar-marom što ga izaziva opoziciona klika, propada njegova politika. A rulja sve bliže s toljagama stiže. Da li taj lik zaslužuje spomenik?«.

Mala, radoznala, zapita ovog djeda:

»Pitala bih mnogo, onako bez reda... Mora da je nesrećnik vrlo zgodan bio, kad je svoje pleme tu dovo-

dio. Je l žestok i srećan on ljubavnik bio? Koliko je mladih žena oplodio?

Ova prošlost davna nečim svježim vrvi, opija me miris pobune i krvi, to damaranje što iz rulje bije, i kada se smije, i kad suze lije i kad zvijer jeste, i kad kriva nije. Preci su živjeli orgijom života, a to – kako mi! – pa to je sramota! Čemu čovječanstvo umnih dvonožaca koje ne zna ko su Amor ili Nimfa, kome mjesto krvi tijelom teče limfa.

Djede, ti izvini, neću brbljat dalje! Dežurni Kadrovik neku vijest ti šalje«.

Na džepnom ekranu, na starčevom dlanu, poruka je svoje brze retke tkala:

»Nastavite rad! Sarajevo-grad mora dati ličnost savršenog lika, dostojnog vječnosti i tog spomenika. Svim sredstvima pozornost snažite, ali takvu ličnost tražite! U svako ćoše istorije zađite, ali je nađite! Imajte na umu da sistem svih veza odobrava javno razmatranje teza. Svi pogoni po cijeloj šemi upiru kamere prema vama i toj temi. Odsvuda zovu da ih uključimo u seriju novu. Vjeruju da ste joj vi autor lično. Interesovanje postaje fantastično! Nastavite samo!«

Predsjednik se trese, za bradu se hvata. Kakve urnebese za dva za tri sata, ova emisija će da izazove! Pa zar riječi naše već u javnost plove? Zar nas vide mase kako se brukamo? Jao, trebalo bi uglas da kukamo i Vrh molimo, s izrazima koliko ga volimo, da javnost isključi?

Prsnuće mi ulkus il kesa od žuči.
Ko li me samo za ovo preporuči?
Ne, to je greška. Ali, daj znaj čija?!
Mozak viče – miruj! Ali, sumnja klija.
Ah, prokleta nek je ljudska istorija!
Šta to sada daju?

Aa, pa to je Bosna, kad je komadaju. Početak kraja. Siv dan uoči mračnog sutra. Feudalci je kidaju spolja i iznutra.

Na ekranu drama.

Vojvotkinja mlada, nakićena dama osprema vojvodu što tek stiže s puta, sa kraljevskog vijeća il iz boja ljuta (to ona ne pita). Ona samo hita umornog muža da

razoruža poljupcima vrelim, vijestima veselim. Dok diskretno ćuti kamen-kula cijela, ona sva u požudi tek dozrelog tijela oko muža igra, s očima anđela a sa srcem tigra.

Rasterećen spreme, remenja i gvožđa, za njen hator uzev dva-tri zrna grožđa, vojvoda se spusti smlaćen od umora, kraj prvog prozora svoga skromnog dvora i pogleda dolje daleko niz brdo, u prostrano polje. Vidje svinja krdo kako vuka kolje. Ne čuje se ništa sa toga bojišta. Samo sunce zlatom škropi njive, šumu, a Miljacka brza, pratilica drumu, na svjetlu se ljeska. Ženin pogled bljeska. Mužev nada grije.

»Mila, putovo sam mnogo i vidio više nego poreznik kada plijen piše. Bobovac je brlog naspram Dubrovnika, a ovaj obična usmrđena luka spram carskog Budima, A Budim – hunska konjušnica naspram Venecije. A Venecija smiješna provincijalka u poređenju sa Carigradom. A čuo sam, vele, istina je tvrda, iza mnogih mora i još više brda, ima gradova prema kojima je Carigrad stjecište jadova...

Ženo,

najdraža,

sakupih dovoljno i zlata i moći. Gradiću grad koji će zasjeniti druge. Ovdje gdje stojimo, pa dolje niz Vratnik, zatim niz Kovače, pa do brda što se u daljini plave, preko Tilave, sagradiću grad pred kojim će carevi i njihove svite padati ničice, a mudrijaški starci blenut ko magarci od zaprepašćenja. Po parkovima će ptičice...«

Spikerica zijevnu i izvini se:

»Vašoj pažnji, i pored idilične sličice, preporučujem da motrite njega s psihičkog stanovišta«.

»Ne vidimo ništa!« reče glavni slavni.

»Al, zaboga, djede!« poskoči unuka. »Zar ne vidiš kako ženu hvata muka od te priče muške? Njene divne grudi kao zrele kruške, željne strasne bludi, jedva da izdrže strasti što je prže i viču nijemo, vlastit jezik drže, zubima ga melju, kad će već jednom skupa u postelju, da je grli, ljubi, pa lomi, pa krši. Jedva čeka da se glupa priča svrši.«

Još je mala htjela nešto da izvrišti, ali naglo stade.

Poblijedi. Potajni san što je zlobno tišti, otvori se kao jama, u nju propade. Daa, prljavštinom nekom, u krevetu mekom, u dvoru dalekom, siledžija se neki i kesi i smiješi, dok nad njom nevinom gaće svoje driješi.

Ubiti?

Ali, koga?

Spikerica vidje kako mala pati, pomisli da je to zbog muškoga roga, koji njoj sudbina nikad neće dati. Morala se maloj malo narugati.

»Naša draga mala u osnovi griješi. Ne treperi žena od te vrste strasti. Pratite sad lice predstavnika vlasti, ovu zvijer što sanja o gradu i moći. Gledajte mu oči!«.

»Divne! Muške! Mračne!« uzdahnu mala, a oči joj plačne.

»Pogledajte koliko mu buja vizija, preko svih granica, brda i nizija, pa to ne bi stigla ni televizija da nam efektima svojim izdočara. A za svoje snove on nema ni para, a bogme ni vremena. Za ove maštarije što skaču uvis, kriv je sifilis, zarađen davno u mletačkoj lođi, dok je drpo ženu nekom nižem vođi. Ove njegove oči što sad plamte, neće stići da vide niti da zapamte željenu Vrhbosnu. On vremena nema. Obratite pažnju šta mu žena sprema! Ona jelek skida...«

»Zar su i tada ovako bez stida...?«

»Pred mužem je svojim, poštovani djede!«

»Pazite kako u krilo mu sjede! Sad mu svoje ruke svija oko vrata. On je nježno tapše, ljubi usne rosne, a misli na sjaj buduće Vrhbosne. Vidite li kako u ludoj mu zjeni sjajan grad se klanja najmilijoj ženi?

A šta čini mila? Jest ga zagrlila. Gledajte joj prste njemu iza šije. Daju znak nekakav. Sad prilike dvije iza paravana, prilaze mu s leđa. Žena smače ruke. Prvi – mač se zari ispod lijevog pleća. Drugi ga ošine sred čela, sred vjeđa, i dok se on čudi bolu, tijelu palom, žena mu na usta staje petom malom da ubije riječi što ih krv zaliva: »Vrhbosna... i ti... draga... zvijezda živa...« Žena usta gazi da u njima zatre suparnice svoje – graditeljske vatre i da ih pogasi.

Ne čuju se jauk, krik, niti uzdasi. On već mrtav leži. Jedan plaćenik sa zlatom bježi. A drugi se s praga lijepoj ženi vrati. Pogledajte! Želi više da naplati. Udarcem obara začuđenu damu, grubo je miluje, zapravo siluje...«

»Preskočite ovu pornosramotu!«

»Ali, djede dragi, to su preci naši. Života mi moga, ubica je ljepši od ubijenoga. Ovaj posao radi znalački i strasno. Ah, kako se nekad ljubilo prekrasno!«

Kliknu i udari dlanom o dlan. Ali, preblijedje. Presiječe je san. Kao iznenadan i nečujan grom. To nasilje što je vršeno nad njom...

Jedva se iskopa iz te provalije. Ćuti. Gleda vjerenika. Gadi ga se. Ljuti. Krišom suze lije.

Spikerka se smiješi.

»Umoljavam da se problem razriješi! Kao što vidite, već i drugi život u toj drami gasne. Jedan od ubica kaznio je ženu za smrt naručenu. Pogledajte, siluje je dugo, a zatim po sobi, sve stvari prevrnu, sve zlato porobi, i nakit i novac i oružje skupo. Ipak, scena se ne svršava glupo. Pogledajte, prvi ubica se vraća, dotle su oba živjeli ko braća, sad u drugog zuri i gnjevno i tupo. Zavidi na višku opljačkanog blaga. Traži svoje pola. Ovaj najprije proba izokola da ga razuvjeri, a razdaljinu do grla mu mjeri... Pobiše se... ali to nije ni smisao priče. Mrtva duša onog sanjalice viče o sjajnome gradu.

Molim poštovane da stavove dadu! Osnova za stav: čovjek je mrtav, u sleđene zjene, dvije suze posne uviru i suše snove zlatonosne, bivšeg Sarajeva a tada Vrhbosne. Da l' on zaslužuje vaših ruku stisak, da li da uđe u najuži spisak i da li je njegov nesretni lik, zaslužio spomenik?«

Djed ćuti.

Unuka uzdiše:

»Ah kakav strašan i uzvišen san!«

Spikerka mlako trlja suhi dlan.

Tad se najzad javi i treći član.

»Nije mi još jasno jesu li divljaci govorili rimom, il je ovo vaše izlaganje krasno, uz slike na traci, obrađeno našom ultralingvoklimom?«

»Hvala na pitanju! – svu njihovu prozu, rutavu, mutavu, redakcija je malo uglačala.«

»Hvala!«

Tad se ču glas male:

»Ali zašto niste dali originale? Možda im je proza, makar bila groza, poezija ipak?«

»Šipak!« reče M-X-7. »Ne glasam. Neću. I ne dam. Van sa poezijom! Neka živi rima! Tek u njenim stalnim stopama štancanim, provjerenom stavu, riječima glancanim, ljudski duh smisao najviši poprima.

Van sa poezijom živog ljudskog mesa! Neka živi rima ko smisao ritma i ćelije ljudske i hoda nebesa. Ko zakon koji poravnava ličnosti, jer – što manje razlika, što više sličnosti, to bolje po mase. Time pomažemo Svetome Sistemu da iz milionske žiteljske melase, odbire, odgaja one izuzetne, što će rimujući i riječ i smisao, unaprijediti našu tehničku misao koja će služiti snazi Vertikale. Njoj upućujem sve srdačne hvale. Dakle, van sa poezijom! Neka živi rima kao stil života, zastava duha, trajna ljepota, ideja čista...«

»Bogova mu trista!« jedio se stari, zureć u svog zeta. Skide naočari. Kao ovlašteni akademski cenzor, imao je pravo na multiplitni senzor skriven poduboko u školjku ušnu. Uključi ga krišom, pažljivo oslušnu, odmah smrče vjeđe kad preko njeg bio-magnetizam pređe budućeg mu zeta.

»Jao, kakva šteta!

Kod tolikih momaka, zašto je unuka, ovakvom kurjaku dopanula šaka? Javiću Vrhu – da za M-X-7 vjetropirku dragu ja nipošto ne dam. On je, neosporno, loše programiran, i uvis prebrzo, lisac, isforsiran. Ah, kakva taština iz njeg bije, kulja. Kako vješto krije svoje ambicije ova školovana trenirana hulja!

Sreća te mu nije predat Čitač misli. Inače bi ovaj gusan nesuvisli počinio čuda. Prepotentna luda! Nee, neka me pokrije samrtnički mrak, ako još do sutra ne razbucam brak moje drage male i ove budale!

Što li smo mi ovdje? Prokleta skleroza! I na što se samo istorija sroza, da biramo neki davno prošli lik, da mu se podigne velik spomenik sred Centralnog parka. Kakva li je samo politička varka, što se iza ovog kalambura krije?

Ne znam. Sve mi je to čudno. Možda je korisno. Možda uzaludno. Otkud strojevima ta ideja silna...?«

Spikerka se smiješi i glasa umilna, pita časne goste:

»Da nastavimo?«

»Ili da utiske dosadašnje sastavimo?«

»Odveć ih je malo«.

»Još mi ništa važno nije na um palo«.

»Voditeljko draga, na usluzi – hvala, ali dajte nam još materijala!«

»Mislim da je izbor idejno formiran. Šta god iz izbora vi izaberete, vaš izbor neće biti zvanično storniran. Budemo li po programu izbor vršili, do ručka smo posao svršili.

Dakle, svaki odabrani bješe humanist, koliko se moglo u ta strašna doba, kad je u haosu zakrvljenih mnoštava, malo ko izuzet od krvološtava i oštricu mača morao da isproba na vratu rivala ili gnjevnog roba, kada su i zloba i logika čizme logički ušli u sve mehanizme i odbrane krivde i izgradnje pravde...«

»Ooo!« u čudu pomisli stari predsjednik. Spikerka odavde kao da nam čita neki proskribovan stari priručnik. Otkud ovoj glupoj našminkanoj kreji da se otvori ka takvoj ideji? Šta se to događa? Pa već dosadašnji utisak pogađa u osnove Propisane Etike. Mi smo se udaljili od Zvanične Patetike. Kako je naspjelo Super-Mehanizmu, da nas nonšalantno vraća realizmu, razornom, opasnom, koji kao tajnu sav naš nauk krije. Nee, od početka ovdje nešto dobro nije. To jest, naučno – apsolutno stoji. Ali, zaboga, pa Sistem se ovih ekskurzija boji. Šta to čujem prije jedan nepun sat? U javnosti je, znači, svim masama dat ovaj referat, ovaj ekskurz stručni. A šta ako mučni uvid u ljudsko, zavitla masama?! Otrijezni ih pijanstvom osjećanja sebe. Bogme, cio naš sistem može da nagrebe.

Ah,

nesuđeni zet i dvije drage dame, čekaju na me. Zato što ćutim, misle da se ljutim. Prokleta skleroza, i s njom neuroza koje me odvode s propisane trase.

»Nastavlja se! Ko je sad na redu?«

»Turci.«

»Ali, iako sam poprilično star, kao istoričar znam za jednu istinu: ni na jednu listinu u našoj arhivi zapisano nije ime nekog važnog pravog Osmanlije da je ma šta značajno po Bosni gradio. Makar da je novu voćku

zasadio! Ono što se zna do našijeh dana, gradiše domaći u službi Osmana.«

»Dobro. Daću prvi lik, relevantan za naš spomenik. U odbiru strogom, Sistem odbirača, nakon svih mjerenja najboljih mjerača, uzevši u obzir sve obzire svega, opredijelio se za Gazi Husrev-bega.«

»Dajte odmah portret iz mlađijeh dana!«

»Molim! Obratite pažnju na centar ekrana. To je – on.

Dvojica što s njim stoje: lijevo – rođak mu Radivoje, desno – ovaj nešto manje star, Muradbeg je Tardić, begov defterdar. Pogledajte sa koliko takta Husrev-beg se drži i raje i dvora! Dok krvavom caru nesebično služi, rođenome kraju gleda da s oduži...«

»Jao, što je zgodan!« uskliknu unuka. »Pogledajte ovaj pogled blagorodan! A atletska ruka! A struk gibak kao u mlada hajduka! Osjećate l kako krvotok mu biјe? Pa taj bi smotao žene sto i dvije. A ovaj Muradbeg, nije ni on ružan. Jest malo povučen introvertan lik«.

»Bivši katolik!« reče stari, okrenuv se prema M-X-7. »A slika je dobra. Kao da život gledam. Nastavite samo!«

»Molim. Posljednja uputstva maločas nam data u vezi s ovim retro-elaboratom nalažu da se i jeresi neke izvuku iz te prošlosti daleke. Iako jeresi iz čeličnih kasa nisu predviđene za potrebe masa, za današnje vaše razmatranje iznose se na najšire posmatranje.

Dakle, da bismo bolje shvatili tog pretka, donosimo odmah ovdje od početka jedan insert duži, što će da nam pruži atmosferu stanja u vremenu datom. Ovlašteni smo pratiti ga proznim referatom... Dakle, komplet je u prozi«.

»Štaa?!« dreknu M-X-7.

»Uživam u grozi.«

»Ne dopuštam. Idejno ne popuštam.«

»Ali, nadležni su insert odobrili.«

»E... onda, nadležni, zdravi-živi bili!«

»Ako nekog proza bez kalupa rime udari talasom groznice i zime, ako ne može pomirit se s time, i ako osjeti psihološku krizu, hitna pomoć nam je ovdje sasvim blizu«.

Sestroo, ali, molim vas... gdje ste dosad? Gdje je onaj moj jaran? Otišao? Kad je otišao? Jučer?

Aaaa...

Znači, prespavao sam cijelo vrijeme. Ne, ne boli me iznad sljepoočnice. Ne, nije oštar bol. Nije bol uopšte. Samo potmuo pritisak. Molim vas, naspite mi čašu vode! Pustite slavinu, neka voda teče dugo. Vodovodne cijevi su, izgleda, plitko ukopane. Hoću da se napijem što svježije vodene struje.

Hvala.

Ipak, nije ovo s istog izvora s kojeg i ona na uglu dvorišta Begove džamije. Nije. Ovo je neki novi bljutavi izvor. Voda nije prošla sva studena podzemlja stijena. U ukusu ostalo prisustvo ila, zemlje, pličine. Nešto što ubija žest svježine. Kao kad u akciji čovjeka osjetite da je to neki društveni neutralac, neizbrušen kremenjem nevolja. Dobar čovjek, marljiv čovjek, odan čovjek, ali – decenije naslagale neku ilovaču u njemu, ne može da bljesne riječju, da sine pokretom, da prereže pogledom, da razdrma druge stavom. Dobar čovjek, fin čovjek, ali – džaba je. Ni krivac, ni žrtva, ni pobjednik, ni osramoćeni, fin neki čovjek, upotrebljiv... mlak. Ilovača u vodi.

Čovjek!

Eeh, čelovjek kak zvučnogorda gordosmiješna zvučalica, nadčovjek, svečovjek, nečovjek, čovjek po sebi, čovjek za sebe, čovjek u sebi, i čovjek van sebe, čovjek od utrobe, preko rugobe, do robe, čovjek koji je ušao u istoriju, čovjek koji nije ušao ni u popis stanovništva,

sestroo,
čovjek –
ubica i ubijeni, sto miliona mrtvih...
izvinite, sestro, ovo iz mene neodoljivo kuljaju ostaci nekakvog sna...

Sestro, kad, rekoste, da je bio? Jučer? Biste li bili ljubazni da mu prenesete moj pozdrav i poziv da me opet posjeti... evo broja telefona, znate, ja nemam snage da se pridignem, dohvaćanje i listanje sveske me sasvim izmorilo, u stvari ne to samo po sebi, nego me iscrpilo isplivavanje iz olovnog jezera da bih svesku dohvatio... čime li me to truje naša draga medicina, sestro, pobogu?!

Hoćete li mi pozvati prijatelja?

On?

Pred vratima?

Šta radi pred vratima? Puši i ćuti. Naravno. Ćuti. On je velika ćutalica i kad preopširno govori, i kad namračen gleda preda se stisnutih vilica. I kad je bezazleno-pričalački humoran, on je u stvari umoran, kao onaj mali, crni, zažarenih crnih očiju, onaj koji mene paralisanog osjećanjem uzaludnosti, ispod Košura, tapše po ramenu i kaže mi – hajd, Tale, vrijeme je, da pokušamo još jednom... Zovite ga, sestro, molim vas, čekajte, šta je ovo, pa ja sam sasvim raščupan, postelja razdešena, šta sam ja to radio, koprcao se od podsvjesnog bola?

Urlikao?

Nee, ja sam samo ružno sanjao.

Molim vas, umijte me i pomozite mi da bar pokrivač sredim. Ne želim da me vidi ovakvog... He, boga mu, uvijek ima neko koga se bojimo da pred njim ne izgledamo gori nego što mislimo da jesmo.

Tako!

Hvala.

Sestro, vi mirišete na sjenokos. Izvinite, ne udvaram. Vi imate kadifenu kožu djeteta. Vi ste dostojni četiri velike ljubavi uporedo. Majke mi! Samo... rutina posla vam je premrežila pogled hladnom paučinom. Ništa, ništa, ja to onako... čavrljam, vježbam vilice za razgovor s drugom.

Uvedite ga!

Zdravo, jaraniko!

Ti, došao po nastavak priče o mom i Pilavijinom ulasku u Sarajevo kasnog ljeta, ili rane jeseni četrdeset i treće? Ne?

Što si to podbuhao? Ili su te opet bubrezi svu noć terorisali, ili si uz saz akšamlučio, pa prekoračio gidu? Nee, ne vraćaj se na to... jedna loza pred ručak, druga pred večeru! Nemoj, molim te! Pa s kime ću zapjevati kad iziđem iz ove plemenite tamnice medicinskih zabluda o meni?

Šljivu!

Šljiva!

Znaš li ti šta je sve – šljiva?

Doručak svinjski, pekmez sirotinjski. U potomku rakija budi rutavog pretka, ili rutavog potomka smiruje i mazi kao dobrostiva tetka. Aaah... znam, znam, ko ne umije da je na dizginu drži, taj i politički može da se oprži, jer u rakije je jezik od pameti brži.

Aaj, koliko smo puta, bože milostivi, trijezni platili udvaranje šljivi, samo da bismo se pijani jedan drugome jadali. I, mada smo ponekad i u jarak padali, praštamo joj, uvijek samo se najboljem nadali.

Šljiva!

Treba se veseliti dok se živi. Ionako te trijeznog malo ko šljivi.

Šta je, mrštiš se?

Pa moram, moram, shvati, moram da brbljam, nekakva me neodoljiva sila nosi, goni da govorim... kao da ću umrijeti onog časa kad prestanem govoriti. Možda je ljudska vrsta i morala izmisliti govor kao otpor smrti, možda je baš govorom pobijedila smrt i prkosi joj upravo jezikom, i dokazuje i sebi i njoj stalno da to, što ona kosi i odnosi, da to... ma, koješta... ostalo je od govora predaka dovoljno dokaza da jesmo, a i mi ćemo...

Šta kažeš?

Aaa, o našem putu i boravku u Sarajevu četrdeset i treće! Dobro. Ne, ne moraš me podsjećati. Pamtim tačno gdje sam prošli put stao kad mi je bol iznad slje-

poočnice prekinuo priču, a sestra trkom donijela onu veliku špricu... pa ono su veterinarske količine koktela... izvinite, sestro, udrite i drugi put kad zavrištim, sad mi je sasvim dobro.

Dakle, stao sam tačno... kad predsjednik smiruje komisiju koja bira jednog od graditelja Sarajeva, pa dopušta da se govori i u prozi, što je inače u Sistemu Vertikale strogo zabranjeno, a ako nekome pozlije od proze, hitna pomoć je blizu... štaa? Ooo, izvini, to je ono...

nekoliko stotina godina poslije eventualnog trećeg svjetskog rata, izvini, ja se malo prebacio, a bio sam tamo, ne, ne, sad ću se vratiti. Dakle, ipak mislim da je podoficir preživio strijeljanje i da je, ranjen organizovao bacačku paljbu na nas, od koje sam ja... eto... ovdje.

Čekaj!

stao sam... u trenutku kad smo izišli iz kuće, gusti mirisi planine lijepili su se u talasima po nama, dva instruktora su se povukli da se konsultuju pošto sam ja skoro razvalio njihov koncept operacije. Pilavija je šetkao dalje od mene, ja sam stajao i cijelim tijelom uzimao milosti i ljepote dana i sunca, mirisalo mi je Sarajevo, a u lijevom džepu ržilo Esmino pismo i tužno i smiješno i genijalno kao izvor informacija kojima nije raspolagao nijedan naš obavještajni punkt na slobodnoj teritoriji. Možda neki od drugova ilegalaca u Sarajevu, koji će nas preuzeti, znadne više, ali ovo... u pismu...

Tad se Pilavija iz grča vrtnje naglo otkinu i upravi prema meni. Stade. Kao da će da me ubije.

»Slušaj ti... Tale!« reče prećutavši neku tešku psovku ili sramnu usporedbu, valjda znajući da bih mu još gorom uzvratio. »Znaš li šta mislim? Ti si sektaš. Ti si tipični militarni opasački sektaš. Navikao si da te se ne tiču delikatnosti političkog rada na terenu, među narodom. A ja... ja sam...«

»Ti si... političar, je li? Da li zato što si sin političara? Ili zato što vi Pilavije vodite na čaršiji politiku kojih četiri stotine godina, a mi... sirotinja.... slijedimo vas... pa čak i sad, kad mi, je li... a vi opet... vi, delikatni

u političkom radu, a mi – gruba pješadija, koja će... e, nećeš! Ti si političar zato što si zbo onog legionarskog seoskog primitivca, a zašto nisi bio političar da na vrijeme predložiš Pokrajinskom da ti i ja i još nekoliko Muslimana odemo i od nekoliko stotina zatucanih seljaka u pelengaćama napravimo proleterski bataljon? Jesi li to kad predložio? Nisi. Dabome da nisi. Čak si se bojao da kažeš i svoje muslimansko ime. E, vidiš, a ja sam svoje uvijek otvoreno isticao. Ja sam u decembru 1941. postavio pitanje – možemo li sad, ili kasnije, proučiti kako je došlo do toga da neprijatelj prije nas dokopa samoodbranu muslimanskih sela od četničkih pokolja i da je okrene protiv samih Muslimana! Muslimani sami protiv vlastitih interesa! Tvoj babo, Hadži-Numan-beg zajedno je s Uzeiragom tu vojsku stvarao, od nje je podosta našeg partizanskog svijeta izginulo, a ti sad meni.... politika...!

Ja sam za to da sakupimo nekoliko hiljada tih njegovih bivših sljedbenika, ja sam za to da im se kaže istina... od Spahe, od Džaferovog prelaska Paveliću, da im se sve objasni... a onda – neka oni sami sude hoće li opet ići za gangsterima, ili će ih jednog po jednog.... o konopac, na jelovu granu. To. To je politika. Prava. Ja ću učiniti sve da tvoj otac iziđe na slobodnu teritoriju, ali ne... da bude neka muslimanska figura u nekom našem političkom reprezentativnom tijelu! Nego samo da nam našim načinom pomogne da mi mobilišemo... za nas... A u svim tijelima oslobodilačkog pokreta, što se Muslimana tiče, sjedićemo mi, ovakvi, ali kao komunisti Muslimani, zatim radnici, intelektualci, seljaci, zanatlije, sveštenici koji nisu išli za tvojim Hadži-Numan-begom, nego za nama, uz nas, nikakvi buržujski autoriteti, nego oni koji su ugled poštenjem i borbom stekli, a ti sad idi Ce-kau, pa kaži šta sam ti rekao, ne bojim se, ali se spremi, ići ćemo u Sarajevo, ja ću insistirati da idemo u Sarajevo, ja ću prevariti tvog oca da iziđe na slobodnu teritoriju, ti ćeš u tome lijepo, poslušno, učestvovati, zucneš li jednu protiv, ja.... kako ti reče – sektaš, ja ću da te udesim tako da nikad više nećeš voditi nikakvu politiku mimo interesa Pokreta i Muslimana u njemu...«

Eto, tako otprilike sam mu nadrobio, a pošto je Pilavija pamtio da sam ga ja kao efendijskog sina i prije rata nekoliko puta izmlatio na sokaku, prosto iz sirotinjskog zadovoljstva da pretučem oholog begovčića, da sam sa svim užitkom i teferičenjem mladosti, lomio i kršio njegovu maćehu, na mekim dušecima Hadži-Numan-begovim, tu maćehu, koju je on mrzio,

pošto sam bio valjda, malo i boju u očima promijenio od srdžbe koju je govor raspirivao, a prsti desne mi se za sve vrijeme poigravali oko futrole pištolja, kažem, pošto je Pilavija shvatio da ne smije dalje u sukob sa mnom, rekao je samo da sam budala, pomirljivo i kao rastužen, pa se vratio u kuću.

Vratiše se uskoro i instruktori odnekud iza kuća u koje je bio smješten neki viši forum i rekoše: »Nastavljamo!«

Prećutaše ko je od nas dvojice pregovarač, a ko pratilac i pomoćnik. Ili su čekali da nas još detaljnije provjere u znanju i vještini. Ili su od našeg drugarstva i iskustva očekivali dovoljno zrelosti da razborito podijelimo gorku zajedničku pogaču briga

Pilavija je žestoko želio da se pojavi pred ocem kao nadmoćniji politički sagovornik. Ja nikako nisam mogao prihvatiti da budem samo gorila jednome, a prezrena naoružana fukara drugome Pilaviji. Morao sam se ovdje boriti bar za ravnopravnost, ako već ne za prvo mjesto među nama dvojicom. Inače bih se, do moždine uvrijeđen, pobrinuo da me odmah vrate u bataljon. Ali, u tom slučaju, ne bih vidio Esmu. Ne, ne, morao sam u Sarajevo, ali samo kao neko ravan mom saputniku.

zaklinjao da ću pojesti pače, škembe-čorbu, burek u

Hadžibajrića, a tulumbe kod Olomana ili Rifata bin Šabana i pružiću se makar samo jednom po Hadži-Numan-begovim dušecima, pa taman da me cijela buduća handžar-divizija sjecka na ražnjiće.

Požar žudnje za Esmom stišavao se. Jeo sam dobro i redovno – prvi put od jeseni četrdeset i prve, spavao dovoljno – prvi put od izlaska iz bolnice, kupao se na potoku, radio mnogo u slatkoj školskoj napetosti da me instruktori ne uhvate u nepažnji, a sve je to Esmu u meni prizemljivalo i primicalo mjerama normalnog odnosa čovjeka prema dragoj ženi koju dugo nije vidio.

U kombinacijama prebacivanja u Sarajevo, ponašanja u putu, ubjeđivanja Hadži-Numan-bega da pređe na našu stranu, počela mi se potajno sve više vrzmati Esma i pitanje kako da s Esmom ostanem što dulje nasamo, kako da provedemo to vrijeme i kako da je, bez obzira na Hadži-Numan-begov odgovor nama, izvučem na slobodnu teritoriju. Mnogu moju varijantu realna procjena činila je komičnom. Ali, kod tolikih čuda što ih čini čudotvorac-život s nama, zašto se ne bi dogodilo i to da se ona pojavi na oslobođenoj teritoriji? Da je uz nas, dokaz je pismo. Da bi pošla, dokaz je mržnja prema bogatom tamničaru. Da bi izdržala s nama, garantuje njena mladost.

Pa zašto bi to bilo čudo?

Ali, kad bih to rekao Pilaviji, nazvao bi me budalom. Bezrukom ne bih smio ni spomenuti. Obrijana glava bi posumnjala da li sam uopšte pri pameti.

Tehnički detalji putovanja, presvlačenje u uniforme domobranskih oficira, lozinke i sve ostalo, bili su lako zapamtljivi detalji, pa sam, dok ostali tabire o njima, mogao da se otiskujem slobodno dragom Sarajevu niza sokake i zavlačim u budžake kao najslobodniji lumpenproleter s čaršije koji je na švercu ili na neki gori način smotao dovoljno para da se može razrahatiti kao najgalantniji sarhoš.

Naravno, naš pristanak na put je jedva nešto blaži od pristanka na smrt. O pristanku nije bilo nekog lirskog razgovora. On se podrazumijevao samim našim opstankom pod ovom kapom i zvijezdama. Uostalom, bili

smo članovi Partije, vojnici.... a to znači... a otadžbina je....

he,

a znaš li kako ja gledam na otadžbinu?

Otadžbina, kao geografija ili kao ansihtfotografija, kao razlog za rodoljublje ili šansa za slavoljublje, kao izvorište humanizma ili kao zastava šovinizma, kao žiža najuzvišenijih ideala ili smrdljivo prizemlje kala, jala i žala, kao kolijevka, kao tmica, ili tamnica, ili folklorna tamburica. Neko se njome kune, neko je proklinje. Neko se njome ponosi. Neko je kosi, neko po njoj prosi, neko se jedva s njom nosi, neko joj prkosi, neko joj blago nogama raznosi, neko joj prste u oči tura, neko joj staračka kolica jedva gura, neko je mladu miluje, neko je nevinu preklanu siluje, neko je ubija brigom, neko knjigom, neko viteškim štitom, neko dinamitom. Neko smutnjom. Neko šutnjom. Neko bi da je prekroji, neko bi da je raskroji, neko bi da je uštroji, neko za nju na njenim mučilištima viče. A nekoga se uopšte ne tiče. Otadžbina nema otadžbine. Osim grudi poštenih ljudi.

Izvini, ja opet otvorio vratnice onoj sili što iz mene kulja traljavo rimovanim umovanjem koje je vjerovatno bolest, ako smo bezvezno ćaskanje i kotrljanje običnih činjenica tamo i amo proglasili zdravim razumom.

Da se vratimo selu tri sata udaljenom od Sarajeva! Ne sjećam se, uostalom, nije ni važno koliko smo još sastančili. U ratu se vrijeme mjeri predasima.

Od sastanka do večeri ostalo je još podosta vremena. Otkinuo sam se od Pilavije i od vojske i pošao da poenglenišem s onim seljakom pismonošom. Ne nađoh njega, nego njegovog brata. Spor, ali vedar na način čovjeka koji zna više nego što bi ijedna policija iz njega mogla iscijediti, zasiječe sjekiru u bijel direk i sjede ponudivši me duhanskom kutijom.

Proteče ispred nas debela rijeka šutnje. Ja mogu nadgovoriti najfuriozniju brbljivicu. Ali, priznajem, pred seljačkim majstorstvom ćutanja osjećam se dosta jadno i neuko. Brzopleto počeh da mu govorim ono što je agitatorska rutina držala na jeziku iznad okidača:

ti si kao seljak, na plećima iznio povijest, od neolita do sada, ali ne možeš, ne da ti prizemljena svijest da se sasvim otreseš – jada, da prestaneš biti hrana svih kontrarevolucija, kusur solucija, žrtva kontribucija, da ne budeš vječna gumena čizma i heroj lažnog buržoaskog romantizma, lukavog štosa i patosa. Na tvojim jaslama sve su strukture, od politike do kulture, hranile svoju slavu. I dok ti porez odvodi posljednju kravu, tvoja povijest, od zlata suha, ostaje gluha. I osim buha, žulja, mulja i trulja, kod tolikih izjelica i hulja, ne preostaje ti nego da daješ i – istraješ.

Krajnje je vrijeme da se propneš stasom, i oglasiš istorijski jačim glasom, da se prestaneš kriti u vlastitu masu. Zašto se ne ugledaš na radničku klasu, pa s njom da počneš svoju budućnost pisati? Lakše ćeš disati. Nećeš se otresti čemera i prazne torbe, bez borbe. Bez nje ti je nafaka slaba. A jauk – džaba.

Naravno, nisam mu govorio baš ovako poluumno, kao u »vrapcu« na bataljonskoj priredbi, nego razložno. Nisam pričao njemu o njemu, nego njemu o seljaku uopšte. On, niti se podsmjehnu, što sam zaslužio, niti prećuta što bi bilo prirodno kod čovjeka koji se poslije mojih riječi neočekivano pojavi iza ove vrlo uvjerljive maske.

Reče:

»Druže Tale, ja sam radnik na šumskoj željeznici. Bio sam komandir čete. Na Ružinoj vodi prošišao me kuršum. Kad sam prebolio, drugovi su me uputili na terenski rad.« Čovjek raskopča gunj: vojnički opasač, pištolj, tri bombe, širok nož u šarenim kanijama. Opet zakopča gunj. »Ja, ovako... i za sofru i u postelju. Na kojoj sam dužnosti sad, nije važno. Nego, kad već idete po Hadži – Numan – bega, zašto ne biste izveli i njegovu ženu? Možda bismo je za mjesec dana osposobili da politički radi među muslimanskim ženama u Afežeu.«

Ja blenem. Kunem svoju brzopletost. Kako nisam najprije pažljivije izvidio s kim počinjem razgovor! Posramljen, a ne sjetivši se ni da pitam otkud on zna i za bega i za njegovu ženu, rekoh:

»Ne vjerujem da bi ona...«

»Bi.«

»Sumnjam.«

»Druže Tale, na tvoju prvu riječ, doći će.«

To je već bilo previše od njega. Šta ga se tiču moji odnosi s Esmom? O tome ni instruktori ne znaju. Ili se bar tako čini. Otkud on?

»Kad ja kažem...« počeh ja da se propinjem autoritativno iz bruke što sam nabasao na znalca.

»Hehehe, druže Tale! Baš si mi ti neki konspirativac! Ti bi bio dobar govornik radničkoj klasi i seoskoj sirotinji... i dobar, recimo, komandant bataljona. To. Ali, u neke službene stvari i u žensku dušu se ne razumiješ. Predlažem, kad dođeš u Sarajevo, pa kad se s begovicom nađeš časak nasamo, pozovi je. Poći će.«

»Ma, ko si ti? Otkud tebi to... begovica i ja?«

»Hehehe!«

Polako, s užitkom, utuče opušak u suhu zemlju. Lako me, škrto vedar, zagrli i odmah skide ruku s mene. Ustade gipko, opljunu šake, dohvati sjekiru i nastavi da teše majstorski, ritmično, spokojno, ostavivši me s mojim pitanjima od kojih jedno nisam smio sasvim ni postaviti: da nije i on, »službeno«, pročitao Esmino pismo prije nego što se zagrijalo u mom džepu?

Kivan na svoju brzopletost, zaricao sam se da ni konju pod samarom, kamo li seljaku u suknenom gunju ni dobar dan! – reći neću dok ne ispipam i izvidim s kim imam posla. Potpuno ću prekinuti svoje brbljarije pred instruktorima. Jer, šta tek oni znaju, ako ovaj seljak pita o Esmi? Zatvoriću se u mrku šutnju. Neka oni oko nje obigravaju i neka se preda mnom otvaraju! Ja ću da izgovorim jednu ali vrijednu, pošto dobro procijenim koja je to.

Bezruki viknu s kućnog praga:

»Tale, da nastavimo!«

Sjekač ne pogleda ni njega, ni mene. Prolazeći, nehotično načinih širi polukrug oko njega. Neka zebnja me hvatala od njegovog spokojstva. Jer, očigledno je da je i on u ovom zadatku. A bez ikakva znaka tajne.

Opet sam sjedio za stolom od grubih trenica. Pilavija pored mene. Preko puta nas Bezruki i Obrijana glava s automatom preko oba koljena i desnom šakom oko okidača.

Kratka tišina pade kao znak da se može početi. Obrijana glava pomilova automat kao razmaženu mačku u krilu. Upita Pilaviju:

»Šta znaš o Gazi Husrev-begu?«

Vremena za čuđenje nije bilo. Još manje za kakav protest što se u ratnu problematiku unosi đačko preslišavanje o materiji koja s našim zadatkom blage veze nema. Pilavija je oblizivao debele usne, naprezao se da se prisjeti, ali najzad priznade:

»Znam samo da je službovao u Sarajevu, da je sagradio džamiju i medresu i... još neke.... objekte.... mislim.... u šesnaestom vijeku... a ostalo.... boga mi, ja...«

»Aha!« smiješila se Obrijana glava, valjda uživajući što nas je uhvatila u grijehu koji joj daje pravo na propovijed. Mora da je Obrijana glava radila kao provincijski profesor. Ostala u njemu zluradost slabo plaćenog prosvjetara koji ima prednost što prije đaka nauči lekciju i što može ocjenom ispoljiti svoju vlast. Koliko kratak sijev njemačkog bajoneta na danjem svjetlu, potraja u meni radost što se Pilavijina oholost tako survala na kaldrmu. Obrijana glava ustremi se modrinom očiju u me.

Učini mi se da će me pitati da li je onaj strijeljani podoficir preživio. Ali, on blago kao osnovca, oslovi mene:

»Tale, jesi li ti ikad čuo da je postojao neki Gazi Husrev-beg?«

Uvreda mi smota utrobu u bol. Pilaviju pita pretpostavljajući da on nešto zna. Mene pita siguran da nisam ni čuo za to slavno ime. Znači, od početka razlikuju Pilaviju i mene i po obrazovanju i po vještini u ratnim poslovima. Očigledno, u njihovim očima, ja sam Pilaviji duhovno negdje do pojasa. E, nećemo tako!

Ako gnjev nije dobar savjetnik, jeste ponekad čudesan podsticaj duha. Strelovito mi razagna sedrene naslage zaborava. Sjetih se proslave četiristogodišnjice Gazi Husrev-begove medrese u Sarajevu, gužve u dvorištu Begove džamije i u Saračima i šamarčine nepoznatog debelog efendije koju mi sasu što sam se gologlav, bez fesa, našao pred džamijom. Odmah mi iskrsnu

»Spomenica...« žutih korica. I bezglasne suze mog oca, oca, rahmetli hećima Bećira, dok sam mu iz »Spomenice...« zimi, uz čirak troperac čitao o vojskovođi, graditelju i političaru.

Gnjev nije samo brisao tamninu sa tog štamparskog sloga, nego užurbano, iako neuredno, izbacivao činjenice iz teksta u moje pamćenje. Ja sam ih hvatao kako su pristizale i smještao kako bi najbolje poslužile mojoj prikrivenoj namjeri da se osvetim profesorskoj ispitivačkoj zloći.

Čuvao sam izraz nedovoljno obaviještenog vodnika iz prve linije, s očiglednim uvažavanjem svih naših borbenih foruma, posebno drugova koji me ispituju.

Spremao sam oluju, a počinjao tiho, jedom umotanim u hampamuk vojničke naivnosti i strahopoštovanja pred učenjačkim glavama i delicijama teme.

»Drugovi, jesam, čuo sam o Gazi Husrev-begu. Koliko ja znam, Gazi Husrev-beg bio je u nekoliko navrata sandžak-beg bosanski. Njegov otac Murat-beg oženio se sultanijom Seldžukom, sestrom sultana Sulejmana Zakonodavca, znači sultan mu je šura, a kome je sultan to, pa još ako je provjereno odan kruni i prijestolju, taj nema potrebe da u politici vrluda od nemila do nedraga, nego s duždevima i carevima korespondira kao sa sebi ravnima. Turski je dvor u tom periodu okupljao sve najbolje potencijale carstva da se, umjesto partikularnog trvenja i trošenja međusobnog, kao zajednička energija orkanski sručuju na pravcima osmanske strategije i taktike. Militantno zajedništvo islamskih, hrišćanskih i jevrejskih ambicija objedinjenih pod apsolutnom sultanovom i šejhulislamovom suprematijom nije isto što i zajedništvo udruženih stranaka koje su se inače mrzile kao, recimo, Spahina JMO, Stojadinovićeva JRS i Koroščeva stranka, pod paskom kneza Pavla i kneginje Olge, oko koje je, izgleda, oblijetao Stojadin. Murat-beg je, po tradiciji naše ambiciozne podaničke svježe i nesrećne svijesti, brzo izgurao na visok položaj. A gdje ste vidjeli da normalan otac – političar ne školuje sina na najvišim školama? Tako i on svog Husrev--bega, inače rođenog u Serezu...

Husrev-beg se kao vojskovođa razvio dotle da je dobio naziv gazija.

Sarajevo nije imalo toliko i takvih poreskih obveznika da bi Husrev mogao od njih milom ili silom sakupiti dovoljno blaga za svoje graditeljske namjere. On je morao oteti od osvojenih gradova i varoši. Kad je izmirio obaveze prema carskoj blagajni... ali da ne duljim, taj način finansiranja i izgradnje gradova traje otkako traju osvajanja i uzimanja od drugih u svim vjerama, ideologijama i zakonodavstvima. Mislite da su one velike zgrade raznih ministarstava po Beogradu nastale od dobrovoljnih priloga buržoazije? Ne, nego od poreza i pljačke. Mislite da je Beč, da je ikoji Beč u svijetu sagradio dvorce od para dobijenih makar i na kartama...

Ali, da se ne udaljujem od teme, stao sam dakle kod riječi – gazi, a mi u tom smislu možemo očekivati od reakcionarnog dijela rukovodstva El-Hidaje, od MM, od »Glasnika IVZ u NDH« i od »Osvita«, da zamole Oberkomando der Wehrmacht da Rommela proglase gazi Rommel-begom, iako nije sagradio ni šupu za siromaha, nego je uništavao.. izvinjavam se stvarno velikom graditelju Husrev-begu... bez njega ne bi bilo Sarajeva, ovakvog na kakvo smo navikli u pozitivnom smislu... ali te fašističke barabe iz pobrojanih institucija još će i Juru Francetića proglasiti šehitom, naravno, ne hvaleć mu vjere!

Drugovi, moram podvući jasnu razliku između feudalnih osvajača i savremenih fašističkih zvijeri. Iza dosadašnjeg okupatorsko-kvislinškog tehnički usavršenog krvološtva stoje interesi hanzeatskih i drugih moćnih njemačkih i italijanskih firmi, i uz njih prirepaški priljubljenih domaćih kapitala. Feudalni moćnici svih naroda svijeta imali su više ljudskog u sebi i kad su klali, krivo se kleli i izdavali jedan drugog ili zajednička carstva.

Uzmimo, na primjer... ne, oni nemanjićki međubratski ratovi, osljepljivanja i slične stvari.. ne, uzmimo, recimo, Stevana Lazarevića. Tačno je da je u interesu svoje feudalne države bitno uticao da se Turci zadugo ušanče u našim krajevima. Sjetimo se samo kako

je za njih satirao evropsku feudalnu elitu, koja se do Eugena Savojskog neće oporaviti. Htio sam reći, Stevan Lazarević je ugušio prvi rudarski štrajk u Bosni, u Srebrenici. Naredio da se štrajkačima prebiju noge i ruke gvozdenim ćuskijama. Valjda preneražen grozotom posljedica svoje odluke, u znak pokajanja sagradio je veleljepnu crkvu, a crkva je nadživjela sve donatorove mane i... uostalom, kao ateisti, moraćemo dobro proučiti značaj manastira, crkava, džamija, zadužbina i tako dalje... ha, opet sam se udaljio od teme.

Dakle, što se tiče Gazi Husrev-bega, on je tipski izraziti primjer vojskovođe, političara, graditelja, upravitelja i – nesrećnika svog vremena. Naveo bih samo nekoliko njegovih pobjeda koje govore o njegovoj ličnoj hrabrosti, vojničkom talentu, a posebno o zauzeću Klisa... iako više volim Kaimiju, Ilhamiju, Hamzu Orlovića i slične pobunjenike... ali, evo, recimo, da uzmemo Husrev-begovo osvajanje Klisa... a tada mu je pomagao i rođak Radivoje, trebinjski knez u turskoj službi. Dakle...«

Dok sam sve ovo izgovorio, instruktori su prešli veliki put od prvobitnog podsmijeha mojoj spremnosti da odgovorim, do radosti što čuju i što slute da još znam. Obrijana glava zaboravila svoju miljenicu u krilu. Pita me iskoristivši moj predah:

»Tale, kaži, odakle ti to sve znaš?«

»Molim vas, kakvo je to pitanje?« kao čudim se ja i okrećem vidom oko sebe tražeći ispomoć u čuđenju od nekog daleko šireg auditorija. »Ako sam ja mahalski siromah Musliman i tek po činu vodnik u proleterskoj jedinici, znači li to da treba da budem neznalica? Uostalom, meni je četiri godine istoriju predavao profesor Hamdija Kreševljaković. Imao sam uvijek peticu. To je za upućene dovoljno obrazloženje mog snalaženja u prošlosti. Premda se drug Pilavija i bez takvog saznanja, bolje snalazi u sadašnjosti.

Želite li da nastavim o Gazi Husrev-begu koga poštujem i žalim?

Shvatite, jednom, drugovi, da između ofanzivnog begovata u usponu turskog carstva u ovim krajevima i današnjeg veleposjedničko – bankovno – trgovačkog buržuja koji je ko zna kako prišio sebi begovsku titulu, ne bi li se što profitnije eksponirao u njemačko – italijanskoj imperijalnoj grabežnoj pljački osvojenih zemalja, da između takva dva bega postoje razlike i političke i imovinsko – pravne i etičke čak! Pripadnici islamske vjeroispovijesti mogli bi mirne duše zabraniti jednom Hadži-Numan-begu da obavlja molitvu u Gazi Husrev-begovoj džamiji jer je svojim prisustvom skrnavi. Zato, kad u pripremama za razgovor s jednim politikantom i petljancem kao što je Hadži-Numan-beg ispitujete o Husrev-begu, ja, drugovi, izvinite, osjećam da nešto s vašim poznavanjem istorije Muslimana nije u redu... izvinite, ali – tako je...« rekoh malo povišenim glasom kao učenjak čije dokaze nedoučeni nikako da shvate kao dovoljne za raspravu u kojoj štošta moramo izvesti na čistac.

Bezruki pruži zdravu ruku prema meni. Šaka radnička. Mogla bi među prstima prebiti potkovicu.

»Tale, ne vrijeđaj se kao hafiz nečijim kašljom prekinut na mukabeli. Hadži-Numan-beg je verziran u svakom značajnijem pitanju istorije Muslimana. Može svako to pitanje zloupotrijebiti da vas zbuni i prikaže neznalicama. Preko vas, on će ispitivati koliko mi znamo o svemu tome i kakve namjere imamo. Dakle, on je verziran...«

»Nije!« reče Pilavija.

»Jeste!« Bezruki pomače svoju pesnicu prema Pilaviji.

»Nije. Valjda poznajem vlastitog oca.«

»Jeste, kad kažem. Razgovarao sam s tvojim ocem i četrdeset i prve i prošle godine. Ne pitaj me zašto i o čemu. Jeste verziran.« Pesnica se miroljubivo povuče preko stola i kao steona krava u prostrtu paprat leže u krilo. »Tale, vidim da o Husrev-begu znaš koliko dobar gimnazijalac lijeve orijentacije. Da postavim još nekoliko pitanja na koja možete naletjeti u prepirci sa Hadži-Numan-begom. Prvo, osobenosti muslimanske inteligencije kroz stoljeća i njena uloga u ortodoksiji i heterodoksiji, u upravljanju carstvom i u pobunama protiv carske uprave, drugo – esnafi, a tek poslije toga – buržoazija... Dakle...«

Sestro, molim čašu vode! Brzo, molim vas, nešto mi žeže želudac. A i ovaj potmuli bol u glavi iz tuposti prelazi u šiljak koji razara. A ne mogu da odgonetnem šta je po zanimanju bio onaj podoficir, s bacačima, ni gdje sam ga ranije viđao, ni da li je ipak preživio moj rafal.

Hvala!

No, malo mi je lakše.

Mogu ti reći, jaraniko, da sam neko vrijeme ja vodio razgovor s instruktorima, dok je Pilavija ostajao daleko iza nas kao neinteligentno i tupo prisutno lice. Ja sam se borio da što bolje osvijetlim njegovog oca, kako sin ne bi na značaju svog oca gradio još jedan sprat nadmoći nada mnom.

Bili smo komunisti. Ali, šta ćeš, bili smo prije svega ljudi. Nismo mogli izbjeći svoje istorijske genetske odrednice. Na isti problem, iz iste partije, s istim ciljem, vjerovatno sa zajedničkom smrću na zajedničkom zadatku, gledali smo različito. Koje partijsko rukovodstvo nije uočavalo te i slične razlike među Muslimanima, padalo je na ispitu o muslimanskom pitanju.

Ne, jaraniko, ne naginji se nada me, ne gledaj me tako brižno. Još sam pri punoj svijesti, još suvereno vladam materijom o razlici u kontinuelnom razvoju Pilavije i mene kao dviju ličnosti u komunističkom našem pokretu, još ja imam jasan pregled i prostora i vremena tog razvoja, svega što mu je prethodilo, svega što je uslijedilo zatim... sve do odbijanja mog projekta Radničkog doma u vidu... na osnovu sna jednog dječaka, sna iscrtanog na javi pijeska... još se ja krećem slobodno po bivšim i budućim takozvanim epohama... eto, recimo, umjesto da ti pričam kako sam instruktorima odgovarao na dobro smišljena pitanja o begovatu, bolje je da ti ponovim scene sa ekrana koje sam vidio kad sam s Pilavijom bestjelesno lebdio tamo... nekoliko stotina godina poslije eventualnog trećeg svjetskog rata... kad je komisija prekapala retrospektive i tražila najvećeg graditelja Sarajeva da mu podigne spomenik gdje je nekad današnje Sarajevo bilo. Naime, na redu je bio isti taj Gazi Husrev-beg. Rekao sam ti da se najprije pojavio statičan i autentičan fotos: Husrev-beg, desno od njega njegov defterdar Murad-beg Tardić, lijevo

Husrev-begov rođak Radivoje, trebinjski knez. Nisam ti pričao?

Jesam?

Sestro, dajte mi brzo lakši analgetik! Mrkne mi pred očima od bola. Vidim samo ekran, to jest – komisiju pred velikim ekranom... Jaraniko, zašto mi pipaš puls? Ja sam zdrav. Samo mi se nekako sve oko mene gasi. Mi postajemo prošlost budućnosti. Ja ti pričam scenu iz daleke buduće sadašnjosti....

aaa, što boli!!!

Zaboga!

Ali, kakva je to strka oko mene?

Plovimo ja i Pilavija kao dvije žive svevideće pretpostavke. I u snu bih bio uvjeren da je ovo samo fantastičan san, kad Pilavija, u svoje divljenje organizaciji i tehničkim dostignućima, ne bi utkivao i oduševljavanje sinom Numanom. A zaboravio je da mu je Numan prijetio da će ga sam predati sudu ako ne prekine sporazum s inostranim partnerom. I da je otac zbog te sinovske grubosti pao nasred sobe pokošen infarktom. On se ponosi sinom. Ali, zašto se tako ne ponosi i dobrom djecom iz drugog braka, djecom što mu ih je izrodila Monik? I zašto se nije tako ponosio njime pred prijateljima i višim rukovodiocima u vrijeme Numanovih dječačkih bjekstava od kuće, nego je skoro krio i da ima tog sina iz prvog braka? Ne, tada se hvalio svojom suprugom Monik, poslušnom djecom iz braka s njom i svojim politički korisnim vezama u Francuskoj! Otkud ova provala pohvala Numanu? Da to roditelj vikom ne iskupljuje stare krivice prema djetetu? Ili je Pilavija otkrio pravog nastavljača loze, pa ga postepeno ustoličava u društvu? Nasljednika koji će primiti štafetu bez loma kakav je on priredio svom ocu Hadži-Numan-begu?

O svemu tome htio bih da pitam Pilaviju, ali ja nemam glasa, ja sam trajnom eksplozijom u žarištu bola iznad sljepoočnice paralisan za uobičajene ovozemne relacije međuljudske. Ali, zato je svaka ćelija organizma nabijena nekakvim stravično osjetljivim mehanizmima koji me sinhrono uvode u sve neviđene delicije sistema po kojem plovimo. Sve shvaćam, sve vidim, sve razumijem na nekakav nepoznat dotad način. Bol i zebnja prate nemoć kontakta s Pilavijom. Odvojeni od mene, a ipak u meni. Zaprepašćenje pred tako jasnim realitetima nove civilizacije prožima mi svaki kapilar. Pa, iako ga osjećam kako svitka kroza me, odvojeno je od mene. A eto, ipak u meni.

Odnekuda izdaleka neko opominje da bi to moglo biti ludilo moždanih ćelija hiljadama godina u lozi zakovanih u drijemež i mrtvaju. Tu opomenu ne mogu da primim kao što ne mogu ni da dozovem Pilaviju.

Opet smo u prostoriji s ekranom.

Komisija koju već poznajem skoro kao rukovodstvo mjesne zajednice u ulici gdje stanujem, nastavlja da proučava vrijeme velikog vojskovođe, dobrotvora, i graditelja Sarajeva u šesnaestom stoljeću.

Husrev-beg je do pred sabah pretresao račune o već urađenom i predračune pohoda. Poslije molitve htio je krenuti da ga, po običaju, sunce zatekne u sedlu. Ali se zadržao čitava dva sata srdito ubrzavajući činovnike da isplate krečare od Srebrenice. Nekom činovničkom omaškom ili lijenošću činovnika, još je samo ta isplata kasnila. Husrev-beg je iznad svega mrzio sporost, a prema činovnicima koji poslenicima na građevinama nisu na vrijeme izvršavali njegove novčane i druge obaveze, bio je stroži nego prema zarobljenim protivnicima. Od njegove šake spasavao ih je samo Murad-beg Tardić,

njegov defterdar. Sandžak-beg je kažiprstom kljucao premrlom Anadolcu u potiljak i siktao: »Hljeb je njegov teži... teži... gorči.... gorči.... Pare sam dao, on je znoj i muku dao... a ti... se našao da... brže, kad kažem!« Dug red bosonogih, dronjavih, ubijeljelih krečara sleđenih pred njegovom pojavom i sjajnom svitom oko njega, sad se otkravljivao, čuo se i smijeh užitka što bezdušan činovnik oko kojeg su danima oblijetali, i koji se na njih oholo izdirao, sad kiše pred tolikim svijetom svoju pakost.

Husrev-beg baci nekoliko zlatnika da se podijele onima čiji su konji stradali pod tovarima kreča od Srebrenice do Baš-čaršije. Vrnu se i srdito se baci u sedlo, pa tek onda stopalima napipa uzengije.

Projaha čaršijom više virkajući desno i lijevo u ćepenke, građevine, gomile kamena i pijeska, nego što se moglo očekivati od vojskovođe koji polazi na vojnu.

Čelo odreda koji ide s njim, a pridružiće se ostaloj vojsci trećeg dana putovanja, već je prelazilo daleku drugu kosu. Sandžak-beg izabra znano mjesto odakle se pri odlascima iz grada uvijek posljednji put osvrtao da ga još jednom pogleda. Podiže ruku. Vojska za njim utihnu.

Iskosi se u sedlu i zagleda se u kotlinu iz koje su tek izišli.

Udari se nekoliko puta lako i ritmično po koljenu. Od mladosti mu je još ta nesvjesna kretnja kojom odaje zatomljenu radost. Kao svjetlac iz dragog sna sinu slika preko sarajevske kotline: iz sumračne klisure sa istoka išetala bijela ptica u pitomu ravan na sunce. Krila razapela uz Vratnik i Bistrik, pa se odmara i grije.

Svjetlac neizmjerljive sreće, znane samo pravim stvaraocima, potraja dva-tri kratka daha.

Ali je život najsvirepija rugalica sebi. Njisak nečijeg konja, zvek metala, siktav povik na turskom nekog nižeg starješine u pratnji, zbrisaše pticu. Husrev-begova se šaka zgrči na bedru. On zjenicama opervazi brda oko Sarajeva. Težak mu pogled leže po šumama i barama što su se od grada na zapad nastavljale kao nemila opomena da je sa izvedbom graditeljske namjene još dosta daleko od cilja. U težinu tog osjećanja usuka

se zebnja: neko brz i smion poput njega, mogao bi se lako probiti od mora Neretvom, pa preko Ivan-planine, ili uz rijeku Bosnu. Odbrana nema tvrdih bedema. U šumama i močvarama i po vijencima brda koji ih prate, branilac ne može razviti ni konjicu, ni pješadiju, ni za čeoni, ni za bočne protivudare. Vještom napadaču sve bi išlo naruku. Braniocu bi ostala samo žestina samoubice koji brani ljepotu. Sarajevo bi pogorjelo i ugušilo se u vlastitoj krvi. Bijela bi ptica bila preklana prije nego što bi stigla saviti krila s osunčanih strana i skloniti se u sigurne tjesnace prema Romaniji.

Husrev nehotice podiže ruku da zaštiti svoj vrat od nevidljivog sječiva.

Ču poznat zov.

Glasnik je žurio duž kolone izvikujući njegovo ime s molitvama za njegovo zdravlje, što je značilo opomenu vojsci da se skloni s puta.

Husrev uze svitak. Razvi ga.

Osmjehnu se. Stari dobri prijatelj s dvora pisao je drhtavom rukom.

Husrev baci nekoliko zlatnika glasniku i reče mu da se dobro odmori u Sarajevu, a onda neka se vrati u Stambol. Odgovor će biti poslat po drugome, s puta.

Uze da čita, smirujući nestrpljivog konja jednom rukom. Čitajući je blijedio i povremeno pogledivao prema Sarajevu, sve zabrinutiji i mrgodniji.

»... ne idi na taj pohod! A ako moradneš, čuvaj leđa, promijeni kuhara, udvostruči najvjernije oko sebe. Spletka je pošla iz tvog Sarajeva i vratila se s katil-fermanom. Ne znam ko je izvršilac. Neko oko tebe. Ili možda neko ko će tebi prebjeći s protivničke strane što je, ako je tako, već uređeno. Zašto me nisi poslušao? Zašto si dopustio da tvoja graditeljska slava baci sjenku na carsku obrvu?

Obrva se namračila i dala znak.

Čuvaj se! Pazi na leđa, promijeni kuhara, udvostruči najvjernije oko sebe, ne puštaj prebjegle blizu svog koljena, zanoći pod jednim čadorom, a u toku noći promijeni četiri! To je sve što ti mogu reći.

Nadam se da će te sačuvati tvoji sevapi. Ako se vratiš živ, obrva će se razvedriti od uspjela pohoda i sve će biti zaboravljeno.

Ne znam korijen višnjoj nemilosti. Traži ga u tvojim vrlinama jer mana i nemaš. Istoriju islama, filozofiju, poeziju, astronomiju, šerijat i vojnu vještinu poznaješ bolje nego tri ljestvice tvojih nadređenih. Porijeklom si iz Sereza gdje majke i danas pjevuše uz kolijevke djeci o junacima iz šejh-Badredinove pobune, a samo na spomen njegova imena, dvor zanijemi od gnjeva s najvišega mjesta.

Sagradio si grad, iako nisi njegov ni prvi, ni posljednji graditelj, što ne umanjuje tvoje zasluge. Sagradio si ga možda na nemjestu. Nije moje da to procjenjujem. Ali si ga učinio toliko snažnim i slavnim da ono, pogotovu zbog svoje snage da kao središte podiže Bosnu i prenosi joj ime i ugled naviše, izaziva zavist nekih jalovih u stvaranju, ali moćnih u spletkarenju. Bacio si suviše hlada na obrvu, na čiji mig vojske kreću u pohode. Pripazi na leđa, promijeni kuhara, udvostruči najvjernije oko sebe, ne puštaj prebjegle svome koljenu blizu, noću promijeni četiri ili pet čadora, neka se ne zna u kome si!

Veliki sjajni gradovi među koje si ti posadio Sarajevo, i u tim gradovima građevine koje trajanje čini sve ljepšim, svetinje su kojima se samo nečovjek ne može diviti i koje samo bezobraznik ne umije poštovati. To što temelji gradova i velebnih građevina pište krvlju i ječe kletvama onih koji su se imetkom, životom ili čemernim trudom žrtvovali za njih, neminovnost su koju ni najveća plemenitost nema čime drugim zamijeniti. Izgleda, nema ovozemne ljepote i dobrote, a da im u osnovi ne leže patnje. Patio si i ti. A možda te najgore tek čeka. Čuvaj se!

Spletka je pošla iz čaršije. Znam da nije prva. Ne daj bože da je posljednja! Svaka te boljela, a i ova, kao nevjera najdraže žene, kao izdaja najvjernijeg pratioca, kao hotimična greška onog kome si učinio sve da postane toliko moćan da može takve otrove u šerbet sipati svome dobrotvoru.

Ta čaršija je pila krv i Isa-bega i trovala mu džigerice olajavanjem i tužbama na najviše mjesto zbog tobožnjeg nerazumnog troška, nepodnošljivog nemira, nečuvenog nereda od kopanja, raskopavanja, građenja i vreve ljudi i stoke po trgu i sokacima. Sad ta ista čaršija kinji tebe na razne načine, a najpogodniji je način – stalno poređenje tebe i Isa-bega. Sad ona njega smatra štedljivim, velikim i umnim čovjekom koji je osnovao Sarajevo i darivao mu snagu i sjaj. A o tebi govori – kao o oholom potomku razmetljivog hercegovačkog poturice i skorojevića. Za dvadesetak godina, kad dođe gori ili bolji od tebe, čaršija će to isto o njemu govoriti, a tebe oplakivati i na pendžerima tvog turbeta svijeće paliti za inat njemu.

To je čaršija. Zar se treba čuditi spletki? Ne. Ona je neminovnost. Skrivena ružna strana u ljudskom pletivu protivrječja. Oružje kukavica potajno kivnih na vlastite nemoći što ih ni sebi ni drugima ne smiju priznati. Zavist kao patnja u sebi i zločin nad boljim od sebe.

Čuvaj leđa, promijeni kuhara, udvostruči najvjernije oko sebe, ne puštaj prebjegle svome koljenu blizu, i, noću mijenjaj čadore, neka se ne zna u kome si. Da dodam, šalji sigurne izvidnike da ne upadneš u zasjedu u protivničko ruho presvučene zavjere. Utvrdi mir i vrati se živ! Samo to želim tebi i tvom Sarajevu koje je Carigrad kad se siđe s Romanije, ali ipak Romanija kad se dođe iz Carigrada....«

Ekran pooštrava sliku. Husrev-begu usne pocrnjele. Vid se skamenio na svitku smotanom i stisnutom u pesnici zamrloj na bedru. Poćuta. Cilik potkove nekog nemirnog konja iz pratnje, taj udar gvožđa po kamenu, opomenu ga. On još jednom pogleda Sarajevo, vidje ne samo ono što je svačije oko moglo vidjeti, nego sve ono što je još trebalo sagraditi da se zaokruži njegova i samo njemu znana cjelina i ljepota. Uzdahnu.

Naglo podiže ruku, znak pratnji.

Oštro pobode konja.

To,

kunem ti se, vidjeli smo i čuli Pilavija i ja. Pilavija se divio tehnici rekonstrukcije na osnovu slika prikupljenih po kosmosu, slika – odsjaja realnih događaja što ih kosmos u svoje optičke deftere bilježi.

Traka se prekide. Kao svakad i svuda – mladi, ambiciozni, perspektivni kadar, i ovog puta se snađe limfatični mladoženja M-X-7. Ograde ćutljive mudrosti provali gluparijama. Po tišini koju osjeti u sali, po jecajima koji nisu prestajali iz pravca vjerenice, on vidje šansu da ovu seansu iskoristi radi podizanja svog autoriteta i personalno-službenog prosperiteta. Uzvaniči lice i gledajući prazan ekran netremice, kao da on vodi cijelu stvar, reče glasno:

»Priznajem, meni nije jasno. Kako su toliki naši državni sistemi preventiva, pročišćenih inicijativa, timova i postava i brižljiv nadzor tolikih rukovodstava, mogli ovo da propuste u javnost? Pa ovo su najstrože naučno-državne tajne. I pored tehnike savršene, sjajne, ja bih jednu primjedbu stavio: kad bih ja emisiju pravio, koncentrisao bih se na objekte i njihove projekte i njihovu kalkulaciju i kreaciju. Domet učinjenog određuje lik, za taj spomenik. Šta je nas briga ta glupa priča o životu, pa i taj život sam! Molim vas, kako se dopustilo da ovu predistoriju ljudske rase, gledaju naše radne mase! Uzbunjene, zavitlane jedva zapretanom strasti, krenuće i probiti obruče vlasti. Predlažem da se preporuči uzbuna – na okup svi idejno zreli! Vrli predsjedniče, vi ste nešto htjeli?«

»Meni su dobro znane ove scene. I čitav tok stvari od Adama do mene. Brine me što moja unučica plače.« Tu je djed nježno u rame dotače. »Šta je, dušo mila?«

»Ništa... šmrc... od uzbuđenja... kako nam je povijest... uzbudljiva bila dok nas ne pograbi diktatorska sila tehnike, struke, terora, bruke, piske tijesnih ventila, dresiranih ljudi... čovjek da poludi... koliko je čovjek čovjekom malo, i kako je ljudsko sve u nama palo na lutku propisima kaširanu, na psihu dresurom faširanu, na krv mikrogramski flaširanu... Eno, sjede dvoje! Jao, što je zgodan čiča-Radivoje!«

Od prijekora oštrih i opasnih prijetnji, spasi malu traka prekinuta zbog tehničkih smetnji. Za jeres rečenu, ko gusku pečenu otpremio bi je sistem uobičajenim stilom: ispraznio bi joj mozak i moždinu, pa u najlon

vreću, šivenu elektronskim šilom, smotao! I bacio u beskrajan ledeni kotao neispitanih sfera. Ušla bi u ideološke udžbenike kao primjer i dokaz da još postoje klike, koje je Sistem odavno razorio da bi bolji život na zemlji stvorio.

I djed i mladi M-X-7 prećutaše njenu brbljariju jecavu, kao žensku usmenu beletristiku gnjecavu, strahujući s mnogo prikrivene strave, da i njih uz nju krivu, ne postave. Djed bi je naravno, i tada branio. Ali bi zet M-X-7 oboje lako sahranio. U djedu je još ostalo nešto od čovjeka. A mladić je dijete koga uspon čeka u Sistemu sve snažnijem. I sve važnijem od ljudi koji mu snagu daju i koji moraju da mu se potčinjavaju.

I, eto tako...

ja...

ali, šta je ovo? Kakav je ovo mrak?

Zašto mrak, kad želim da ti o svijetlim veselim dogodovštinama pričam? Heeej, gdje si?

Sestrooo!

Sestroooo!

Boga mu, sestro, šta se ovo zbiva? Zašto ste zadihani? Što me gledate tako? Pa, ja sam sasvim pri sebi. Zdrav sam. Malo me bocka ovo iznad sljepoočnice i ošamućen sam od opijata, to je sve. Sestro, gdje je moj sagovornik? Otišao? Kad? Jučer prije podne? Znači, cijelo vrijeme pričao sam u vjetar?

Hvala!

Sjedite!

Sjedite ovdje na krevet, sestro! Tako. Hoćete li mi doturiti sat? Štaaaa? Sedam? Ja – spavao skoro dvadeset sati? Ohooo! Mora da ste mi udarili konjski koktel!

Sestro, vidim vam, po rutinskoj pažnji očiju da moje govorenje pratite kao uobičajeno izlaženje bolesnika iz narkoze. Jutros ćete o tome podnijeti izvještaj šefu, zar ne? Biste li bili ljubazni... telefonirajte onom mom drugu, broj telefona imate ovdje na stoliću.

Molim?

Sestro, vaša radoznalost me zaista osvježava. Ne, ne raspravljamo ja i onaj u crnom šeširu samo o Muslimanima. Nema izolovanih tematskih kategorija ni u prirodi, ni u istoriji. Šta ja mislim o Muslimanima? To vas

interesuje? Da nisam šta u snu bulaznio, pa sad tako smješljivo tražite od mene svjesnu verziju?

Ne?

Paa... evo, u bilješkama koje sam pripremio za mog sagovornika... ovako:

nakon tolikih sultana i fermana, mudira, vezira, sidžila i sindžira, bukagija i sakagija, graničarenja i janjičarenja, svečanih laveža i gajtanskih daveža, nakon tolikih godina i dana, bajrama i ramazana u granicama i van granica Bosne, posebno nakon hiljadu osamsto sedamdeset osme, poslije tolikih carskih befela, i političkih prvobitnih fela, stranih i domaćih banaka i propalih političkih stranaka, nakon sloma, okupatorskog groma i proloma iznad zajedničkog doma, nakon krvavih kovitlaca masa i klasa u krvi do pojasa, nakon oslobođenja, nakon uvida u spiskove učesnika po nacijama, preživjelih, palih, nestalih u logorima i noćnim racijama, nakon mnogih govora, prigovora, razgovora, dogovora, sleže se u uhodanu svijest naših dana i to pitanje be-ha Muslimana. Neki izokola još se smješkaju, neki se iza uha češkaju, neki bogme, još čela mreškaju, neki još u nedoumici razmišljaju, neki nova pitanja domišljaju.

A meni se svako novo promovisanje Muslimana čini kao zakašnjela rezolucija, pošto je i njihovo pitanje i njihovim učešćem riješila revolucija. Ne vjerujete? Pročitajte pregršti političkog stiha sa zasjedanja ZAVNOBIH-a. To narodno ime nije neka propagandna alegorija, nego istorijska kategorija.

Kako vam se dopada ovo, sestro?

Ooo, sigurno manje, nego vi meni. Joj sestro, kako vam lijepo stoji taj smijeh! Hoću li prekršiti bolničko-režimski propis ili počiniti uvredljiv grijeh, ako vas ovim rukama grubim, tako nježnu, zagrlim? I poljubim? I vaš veličanstveni opis dlijetom zapamćenja u mom drvenastom mozgu izdubim?

Mmmm... aaa... sestro, htjeli ste ostati samo smiješkom darežljiv kip. Ali ja nisam baš sasvim blesav tip. Ja osjećam kako vam se krvotok ubrzava, a studen, službeni stav darodavca odmrzava. Idite, idite, nerve smirite, službene obaveze izmirite, pa kad sutra opet za-

počnete smjenu, ja ću vas čekati kao dragu ženu i – kao kap mehlema u bolnu zjenu!

Idite i izvidite na ovaj broj hoće li doći jaran moj, pa neka mi neko javi! A kliničkom sistemu recite neka me ne davi, neka se ne vrti oko mene strka, ako mi od bola u mozgu nastane zbrka, ako se na svijest navuče mrak. Dovoljno je da osjetim neki znak da ste vi blizu, pa da kroz prozor izbacim psihoanalizu, jer vi ste sjajni sunčev zrak.

Vidim, zabuna vam mijenja boju lica. Divno vam stoje ti rojevi iskrica iz vaših svijetlih očiju. Zbogom! Želim da vas anđeli prenesu u zlatnu kočiju od mirisnog daha. Ja sam zdrav. Pred svojom savješću prav. U nevremenu začet, nevremenom načet, u nevakat rođen, u glavu pogođen. Idite, pa se vratite kao najdraža mi žena! Ja ću dotle čitati Šekspira i Denikena. Telefon! Imate broj na ovom papiru. Zovite mi druga u crnom šeširu!

Gdje si, zaboga, zapisničaru mojih oporuka? Ne izgledaš kao da te moja zivkanja nerviraju. A ti, vidiš li na meni strah od slutnje da nekome dragom pričam posljednju svoju priču? Ne?

Odlično.

Znači, dovoljno sam dobro sakrio strah.

Molio bih te da nastavimo. Sve ovo sa mnom ne bi bilo objašnjivo da nije ranijih naglih lomova. To su trenuci kad se kičma svijesti ustremljene u jednom pravcu, pred nekim otkrićem mora da povije, da se iskosi, da se izbori za održanje. A onda da nastavi dalje s novim tovarom i zabuna i podsticaja. Tad, kad smo u selu, tri sata hoda udaljenom od Sarajeva, raspravljali o tome kako da izvučemo Hadži-Numan-bega na slobodnu teritoriju, ja sam doživio jedan takav lom. To je otkriće da i mi i ja u tome – mi – **vodimo** politiku. Sve dotle mislio sam da se samo borimo i da je taktika stvar isključivo bombaša, puškomitraljezaca, komandira... štabova u bici, kako potući protivnika varkom i vatrom, ući u selo ili varoš i... a o tome zašto se bijemo, sve nam je jasno, sve će to ispričati još nesvjesnim masama komesari i terenski partijski radnici, dobri govornici.

Dotle su mi na sastancima u jedinici govorancije o tome kako se Draža veže i za vladu u Londonu i za Nijemce, kako Maček podupire ustaše – koljače, a ipak se ne istura, čekajući pravog pobjednika, kako Talijani podupiru ustašku vladu koja je nazvala Muslimane »cvijećem...« ali i četnike koji kolju Muslimane i Hrvate, i tako dalje, i tako dalje, poznata su ti već sva ta sranja izdajnička i okupatorska, kažem dotle su mi te govorancije na jedno uho ulazile, na drugo izlazile. Bio sam odveć zauzet ratovanjem, bilo mi je duševno lakše u pojednostavljenoj logici boračkoj: ubij gada da narod ne strada! Ee, ali tada sam u tom selu otkrio da je, i to što se borimo, samo izraz jedne politike, revolucionarne, ali – **politike.** I da se ta politika ne može voditi samo bombom i bajonetom za nekakvu apstraktnu slobodu, nego da je ona prinuđena, kao i velika vojska u ratu, svojim kombinatoričkim zavrzlamama da se varaka i nadbija, taktizira, čeka, napada, bira koga napasti, koga prećutati. Dakle, otkriće da nisam samo borac, nego i političar, to me je prenerazilo.

Pilavija je to davno prije mene shvatio. U genu Pilavija, politički refleks živio je kao sastavni dio. Moji preci kao podanici, nisu ponijeli ta iskustva. Ja sam u rodu prvi koji je odlučio da bude subjekt pobune. Uživao sam dotle u tom veličanstvenom osjećanju. Sad, najednom, uvidjeh da sam i ja subjekt – objekt jedne politike kojoj sam se zakleo i koju čak i vodim.

S instruktorima smo raspravljali o Spahinoj politici od glasanja za Vidovdanski ustav, do pokušaja da se nametne kao jedini nosilac autonomističkog pokreta u BiH, i do Džafer-begova ulaska u ustašku vladu, od Spahinog prijateljevanja s dvorom, do Uzeiragine Dom-do milicije, do Dom-do pukovnije i do sakupljanja dobrovoljaca za ss trupe. Čitali smo i tabirili neke brošure

i odlomke iz predratne štampe, zatim pratili tekstove u »Glasniku IVZ u NDH«, »El Hidaji« i »Osvitu« i izvlačili zaključke o JMO kao građanskoj stranci i o strujama unutar postojećeg rukovodstva nepostojeće stranke poslije okupacije. Bezruki je prvi i razvio tezu: u vrhovima muslimanskog građanskog, klerikalnog i intelektualnog stratuma danas egzistiraju četiri kategorije: proustaška, autonomistička koja želi direktan oslonac na Nijemce, neutralna i – naša. Djeca iz sve četiri grupacije dobrim dijelom su u našem pokretu. To nije na dnevnom redu. Ni oni koji su na našoj strani. Ni oni koji su na putu da nam pređu. Prve dvije kategorije su naša tema.

Od te dvije, prva je trenutno poganija. Ali, ona se zajedno s ustašama već toliko iskompromitovala, da je i politički i vojnički praktično – tučena. Druga je – opasnija na dužem štapu. Ona kalkuliše s krajem rata bez ustaša. Ukoliko Nijemci pobijede, domaće – ss divizije iškolovane po njemačkom sistemu i naoružane formacije po selima, biće njen vojnički ulog u dalje njemačke poduhvate vani, a ulog će davati dobitke vrhu. Ukoliko pobijede saveznici, Jugoslavija ostaje u anglo-američkoj interesnoj zoni. Sa tim iškolovanim i iskusnim divizijama i naoružanim selima, drukčije će se razgovarati i sa srpskom, hrvatskom, slovenačkom i ostalim buržoazijama, Dražom i dvorom u Beogradu, nego 1918. Hadži-Numan-beg, izgleda, pripada ovoj struji i to njenom krilu koje je naklonjenije Englezima.

Bezruki je naglo pružio pesnicu prema meni. Iz pesnice je iskočio kažiprst kao bodež.

»Tale, da si ti sekretar Pokrajinskog komiteta Partije za Bosnu i Hercegovinu... i da ćeš za dva mjeseca o svemu podnijeti izvještaj lično drugu Titu, kakve bi ti političke direktive izdao dvojici drugova, kao što si ti i Pilavija, za razgovor sa Hadži-Numan-begom ili sličnim?

Mi ga moramo privoljeti da se pojavi u nekoj reprezentativnoj formi u našem pokretu da povuče za sobom one koji se dvoume, zatim one koji su u legiji i zelenom kadru, a nisu okrvavili ruke, pa ... ličnim veza-

ma – Muslimane koji su još oficiri u domobranstvu... a oni bi sa sobom povukli dijelove svojih satnija, beg bi tim izlaskom neutralisao jedan dio politikanata iz vrha kojem pripada.. a neutralac je na pola puta da priđe nama... dakle, kad bi ti bio sekretar Pokrajinskog, pa za mjesec-dva morao podnositi izvještaj drugu Titu o tome šta je učinjeno u vezi... između ostalog s raznim Hadži-Numan bezima, kakvu bi ti direktivu izdao jednom Talu i Pilaviji koji idu na razgovor s Hadži-Numan-begom?«

Prst-bodež stremio je meni među oči, u mozak, u pamet, u moju čast upitanoga pred svjedocima.

Pokušah da se izvučem zajedljivom šalom:

»Ja bih bega vezanog na nosilima donio ovamo u selo. Pa ga predao, drugovi, vama dvojici. Vi ste iskusni. Koliko brinete o njemu, vi biste njega za dva mjeseca i u Partiju primili.«

Obrijana glava steže automat u krilu, kao da ga zauzdava da se ne razgica.

»Slušaj, Tale, mi ovdje raspravljamo kako da spasimo desetine hiljada ljudskih vratova od klanja... a ti se sprdaš. Još jednom tako i... vratićemo te u jedinicu. S prijedlogom o isključenju. Razumiješ li?«

»Izvinite!«, rekoh, »htio sam samo da dobijem u vremenu za što pametniji odgovor.«

»Aa, tako! To – može.«

»Osim toga, teško mi se uživjeti u ulogu sekretara Pokrajinskog komiteta. Nisam to nikad bio. Niti ću biti. Kako ću – kod tolikih pametnijih drugova! Dok posve opametnim i za takvu dužnost, biću ili toliko star, da me ni Partija od grehote neće zvati na sastanke, ili ću poginuti i biti zaboravljen kao što to s običnom pješadijom poslije rata uvijek biva i kod pobjednika i kod pobijeđenih. Dakle... da ja izdam direktivu dvojici vjernih drugova, dobrih vojnika, ali... što se tiče političkih taktičkih poteza, dvojici blentovina od čije zajedničke političko-tehničke vještine više zna jedna dlaka u obrvi Hadži-Numan-begovoj! Dobro, slažem se!

Dakle, najprije bih sad dao pauzu! Za to vrijeme bih sakupio sve što je moguće od argumentacije... kako da Hadži-Numan-begu prikažemo da je dosad bio poli-

tička budala zaslijepljena svojim klasnim interesima«.

»Dobro.«

»Drugo, drugovi! Iznio bih mu, za njega, što uvjerljiviju dokumentaciju... da ćemo mi pobijediti... i da buduća Jugoslavija neće biti ničija interesna sfera, jer niti ćemo to dati mi, komunisti, ni narodi, ni vojska, ni djeca.«

»Vrlo dobro! Dalje!«

»Pošto ćemo mi pobijediti, naše pravosuđe dijeliće pravdu. Upozorio bih bega da je na ivici. Ili – ugled, slava, poštovanje, državni fijaker! Ili – odgovornosti za neke poteze. Od njega zavisi.«

»I to je dobro.«

»Onda bih mu drugovi, slagao.«

»Štaaa?«

»Kako – lagati, jadan ti bog, zar komunista smije lagati?«

»Ma, ne mislim, slagao, ja bih ga taktički malo izdriblovao...«

»Aa, to. E to je već nešto drugo. Da čujem!«

»Drugovi, Hadži-Numan-beg je poznat egoist. Svu politiku koju je vodio, vodio je uglavnom zbog imetka. To zna najbolje drug Pilavija. Ja bih Hadži-Numan-begu zagarantovao da u njegovo zlato, zemlju, kuće pokućstvo, konje, krave, ovce i ženin nakit nećemo dirati izvan naših zakona koje cijela Jugoslavija bude izglasala. Šta više, kao građanskom učesniku našeg pokreta, možda mu za štošta i progledamo kroz prste. Ali, ako ne pristane da pođe s nama... onda i on... i sav taj imetak... revolucija, je li, dabome... tako nekako... Dakle, dajte da prikupimo tu argumentaciju i sredimo je po grupacijama... to jest po redoslijedu u toku diskusije... s njim.«

Bezruki skoči i zagrli me onom zdravom, koja je stegla jače od tri normalne. Znaš, i čestitke mogu da ti polome kosti. I dušu, naravno.

E, kad ustadosmo do stola, ja shvatih da sam u cijelom svom sistemu sebe i svijeta, ja, sam, izvršio kao nekakav državni udar. Hvatala me omaglica od otkrića da sam zakoračio u dotle nepoznatu vještinu nad vještinama i da sam na prvom koraku doživio slavu. Ti znaš

kako nam je rukovodstvo uvijek bilo škrto u pohvalama, pogotovu rukovodioci koji su se bavili i vojnim i političkim i obavještajnim radom. A mene čak zagrliše. Još uvijek se po dnu mene vukla sumnja: neko je pogriješio. Ja ili oni. Ali, mnome je vitlalo to neko novo osjećanje politike, plahovito, olujno, da sam od omaglice morao uzeti Pilaviju pod ruku, dok smo izlazili na travnato dvorište.

Nikako nisam mogao da se načudim zašto je Pilavija mračan.

»Šta ti je, jađovino?« gurnem ga, pa onda povučem da sjedne pored mene. »Uspjećemo... čuješ li, uspjećemo.«

Nije se obazirao na me. Ja ga uhvatih za bradu, okrenuh mu lice prema sebi.

U trzaju tijela već sam bio na koljenima pred njim, kao bolničar koji mora hitno da ustanovi – šta mu je! I još brže da pruži lijek.

Pilavija je plakao.

Molim te, Pilavija je plakao. Heej, ja sam svjedok njegovih mnogih hrabrosti, drskosti, ma... bezobrazluka od hrabrosti... mi duž ceste, s obje strane u jarkovima, pred nama most, štab brigade ne zna kako ćemo na most, a mora se, ležimo u poluzaleđenim baruštinama jarkova, tamo na drugoj strani mosta šetka Nijemac pod šljemom s automatom, iza njega, s obje strane mosta, kameni bunkeri s betonskim krovovima, prizemni bunkeri, vide se mitraljeske cijevi, mi kunemo mlijeko majčino od hladnoće u snijegu i žitkom poluzaleđenom blatu, ne može niko da se odluči, čekamo spasonosni zov na juriš... pa – pola neka izgine, samo da se ne mrznemo;

dok se ispred mene ne uspravi Pilavija, sakri titovku u njedra, zaturi se šmajserom, pođe cestom, pa na most, priđe stražaru, rukova se s njim, stražar se okrenu, viknu, iziđe oficir u kratkoj bundi, Pilavija se rukova i s njim, onda se najednom nešto dogodi, oba Nijemca se saviše oko njega, Pilavija odskoči, potrča prema jednom bunkeru, s vrata istrese rafal, potrča prema drugom pucajući, promijeni šanžer, istrese ga u drugi bunker, onda iskoči, ali sa šarcem u rukama... bije oko

sebe a nas zove da priteknemo, ja pridignem desetinu... pa trkom, a on – kunem ti se... cigareta mu se dimi u kraju usta, redenik mu se po snijegu vuče, a on puca... smije se meni... kaže –

»... ovi Nijemci nekakvi.... protokolarni... daj, skačite u rovove desno i lijevo!«

Takve je stvari radio, a sad preda mnom Pilavija plače nekakvim krupnim i sivim suzama, plače, a glasa ne daje. Drmam ga, treskam, svijesti da ga dozovem, a on plačući mirno otkloni moje ruke od sebe i pokaza mi da sjednem. Tad progovori ne jecajući, ne brišući suze.

»Što se čudiš? Pa, znaš li ti da mi cijelo vrijeme govorimo **o mom ocu.** Ti se raduješ, jer je pred tobom jedan politički lisac koga bi ti uslast strijeljao. A ja – ja slušam i govorim **o svom ocu.** Kako bi se ti osjećao da je umjesto Hadži-Numan-bega, tvoj hećim Bećir? Slušaj, ti znaš kakav sam kao komunist. Ali, ponekad mi u ovim razgovorima dođe da se ponosim što imam takvog **oca,** što je ličnost, makar i reakcionar... Ali, mene nije samo stid njega. Mene on boli. Boli, razumiješ li? Zašto ne uzmete u obzir kad razgovarate o njemu, da sam tu prisutan i ja?

Drugovi su bili naumili da **ja** s njim pregovaram. Znaj, prije bih ja potegao da ga ubijem, nego ti. Ali, ti si se sad propeo... ti o njemu govoriš kao o divljači koju ćeš s užitkom uhvatiti u gvožđa, a ja... ja hoću da moj **otac** bude na našoj strani.

Ko treba s njim **politički** da pregovara? Ti, sa svojom jednostavnom vodničkom mržnjom? Ili ja sa svojim sinovskim stidom i ponosom?

Mislim, da treba oba... kao predstavnici Komunističke partije... ali, ne vrijeđaj mene u ocu, kad ne mogu da se branim iz mnogih unutarnjih obzira!«

»Kad sam te, pobogu, uvrijedio?«

»Uvrijedio si me kliktajem goniča koji je na tragu krvoloku. A mi idemo da pregovaramo sa **mojim ocem.** Znaš li ti šta je roditelj i kad ga mrziš?

Ti si kao prava sirotinja iz streljačkog stroja šokiran otkrićem da možeš voditi **politiku.** A mi Pilavije se rađamo u politici. Ja sam kao momčić od četrnaest godina ručao sa Spahom i Stojadinovićem. Ja sam posluživao kao sin kad je moj otac akšamlučio s Fehimom Spahom. Budalo, ja sam se dva puta vozio u istom autu s prestolonasljednikom Petrom, sadašnjim kraljem!

Mome su ocu dolazili i za našu sofru sjedali i Mehmed Spaho i Uzeiraga i Ademaga Mešić i Sead-beg Kulović i Suljaga Salihagić i mnogi još. Uz saz i rakiju su raspravljali o uvoznicama i izvoznicama, o obligacijama, o tome gdje i koga ugurati u koje ministarstvo... Pilavije vode politiku četiri stotine godina. Od njih, ja sam prvi – komunist. A moj **otac** posljednji reakcionar. Znaš li ti šta znači susret nas dvojice, oca i sina, i dva političara, od kojih jedan može začas da potegne oružje i ubije drugog, jer je trenutak kad se sve mora među nama razriješiti, znaš li šta to uopšte i ljudski i politički znači?

Tukao sam se i s tobom kao dječak. Ja sam bio jači. Sjećaš li se, bio sam jači, shvati, mogao sam da te prebijem, da te zadavim. Da sam se požalio ocu, mogao te on odmah strpati u buharu, žandarmi bi ti odbili bubrege, bio bi ti zabranjen upis u sve škole u državi, ali ja nisam smio tebe da istučem iz **političkih** razloga, jer, ako bi ti, Tale, bio prebijen, poslije tebe tvoj otac hećim Bećir bi zatim došao na red, a **politici** mog oca nikako nije išlo u račun da se pred muslimanskim svijetom blamira i oko jednog beznačajnog dobrička i sirotinjskog vidara hećima Bećira. Dakle, u mojoj kući se raslo u **politici.** Kad sam te prvi put zatekao s mojom maćehom u dušeku, mogao sam da te ubijem, ne bih odgovarao. Da sam rekao ocu, mogao te ustrijeliti, ne bi mnogo izgubio, koji milion dinara advokatima i novinarima..., ali, ja iz političkih razloga nisam nikome rekao to što sam vidio, prvo, jer me je Redžep bio kandidovao za SKOJ, a ti si već bio skojevac, dakle, nisam htio da mi pogine drug iz moje komunističke **političke** organizacije, zatim, nisam želio da moj otac padne **politički** izigran od jedne kurve i prostakuše, a treće, radovao sam se što se umjesto mene, ti, niko i ništa u čaršiji, svetiš mom ocu koji mi je političkim računima upropastio djetinjstvo, umjesto da me pustio da, recimo, kao ti, slobodno istutnjavam svoje djetinje nagone.

Vi, iz tih plebejskih spratova društva, vi, i buržoazija, i proletarijat, i seljaštvo, i međuklase, svi vi, koji se sad sa mnom i ja s vama, i svi zajedno kuhamo u istom krvavom kazanu, nećete da shvatite, ili jednostavno nemate pojma o jednoj činjenici: u pravim, starim begovskim porodicama kao što su Pilavije, vodila se **porodična politika.** Begovat nije izlazio na trgove da drži govore. Postojali su plaćeni, učeni, ili samo lukavi bukači, i puštani su u akciju kad ustrebaju. Begovi nikad nisu iskazivali svu svoju politiku ni na ajanskim vijećima, jer svaki od njih vodio je svoju politiku prema onom drugome, a svi zajedno prema veziru i Stambolu. U takvim porodicama, sa ratničkim se vještinama učila od malena oholost kao stil gospodarenja, tvrda, jedna, teška riječ kao konačna sinteza iskustva i stava, surovost prema konkurentima kao zakon životne ravnoteže, i stroga, tiranska skoro, ali vrlo duboka privrženost porodici i poslušnoj rodbini. Ta **porodična politika** održala je begovat, mislim o onom pravom, i njegove imetke i do dana današnjega, i pored toga što je to istorijski krajnji anahronizam. Ta **politika** održala je tom sloju **politički** ugled s kojim i naše partijsko rukovodstvo mora da računa. Jedan od posljednjih predstavnika te **porodične politike** jeste moj otac. Spahin stup, iako je Spahu smatrao trgovačkim skorojevićem u politici. Ravnopravan sagovornik generalima Fortneru i Baderu na večerama u njegovom čardaku, ravnopravan iako nije imao ni čakije u džepu, a njemački generali – divizije. Čovjek koji je odbio Pavelićev poziv za audijenciju, jednostavno rekavši bojniku-ađutantu: »Izvinite, ja nisam imao čast da upoznam tog gospodina, ko je on?«, iako je podupro odluku reakcionarnog dijela vrha stranke da njen predsjednik Džafer-beg ide u Pavelićev kabinet.

Ja sam sve to kao dijete saznavao, upijao, ja sam kao mladić počeo otkrivati laži te politike i krvave posljedice njene, prije svega po Muslimanima. U tome mi je pomogao Redžep. Ja sam kao protivnik svih tih politika organski prirodno došao u Partiju. Zakleo se. Povratka nema. Ni odstupanja od njene **politike.**

A ti...

A ti, pobio nekoliko desetina neprijatelja, izveo nekoliko stvarnih vojničkih podviga, postao vodnik, ponosiš se tim činom, i sad... domišljaš političku taktiku prema jednom Hadži-Numan-begu, i misliš da si već političar. Tale, Tale, nisi džabe i u pjesmi proglašen Budalinom, Tale, Mustajbegov junače i crni hizmećaru, Tale, da bi se savladala vještina politike, treba... ohoooo!... treba bar prema svom vjernom drugu kao što sam ja, koji će možda sutra za te poginuti, kao i ti za me, treba bar prema takvom drugu imati, ako ne drugarskog, a ono bar malo političkog takta. Jer, riječ je o mom **roditelju.** Kojeg ću ja možda ustrijeliti, ako zaključim da je odveć zagazio u krv i izdaju i da neće k nama. Ali – samo ja. Ne – ti.

Vidiš, na ovom današnjem danu, samo moje suze nisu politika. Onaj tobožnji seljak što teše direk i on je dio jedne politike. On je rukovodilac obezbjeđenja ovih naših priprema. Boravio je u Sarajevu kao obavještajac desetak puta. Donio je gomile dokumenata o tome kako su srpske gazde iz sarajevske čaršije pomogle ustašama i Nijemcima da se četnici najprije pojave kao osvetnici nad muslimanskim i hrvatskim življem, onda... protiv partizana... Jutros mi je pročitao zanimljiv govor goraždanskog imama... a iza politike kojom je prožet govor, stajao je jedno vrijeme i moj otac. Dakle, i taj tobožnji seljak je – političar.

A ti – tek počinješ. Tale, Tale, samo me moj otac nekoliko puta ovako uvrijedio kao ti danas. On svirepošću porodičnog tiranina, ti – veseljem nedoučenog druga. A ja... plačem... zbog neumitnosti svega toga što se kao politika zove. Oo, mnogi će krišom otplakati, pa nastaviti. Plakao je i moj otac kad ga je Ademaga Mešić prevario za neke transakcije, preko Mačekove kancelarije, sa engleskim kapitalom. Pamtim to dobro.«

Sve to, i mnogo toga još Pilavija je izgovorio meni, mirno, s gorčinom čovjeka koji, osim suza, drugog odgovora nema. Vjeruj mi, eto, baš taj uplakani begovski sin, a komunist, a ja...

Sestro, molim vas čašu vode, ali pustite da dobro isteče iz tih odvratnih cijevi;

hvala sestro, oho, baš ste dosegli onu studenu živu struju vodotoka, miriše izvor, izvinite sestro, meni je preporučeno da govorim, da što više govorim, ljekar je rekao da sa prijateljima što više razgovaram, da govorim, jer sestro, ja sam godinama ćutao o dinamitima u sebi, samo povremeno provaljujući zapjenjenim bjesnilom.

A ti, zapisničaru mojih jadanja, sjećaš li se kad sam nasrnuo na Pilaviju pretprošle godine, ali to je Pilavija – ime, Pilavija – predsjednik poslovodnog odbora ogromnog privrednog mehanizma, Pilavija prijatelj predsjednika vlade, skupštine, Pilavija koji u kancelariji doručkuje Hadžibajrića burek, ruča u Parizu, večera u Londonu, Pilavija stalni reprezentant iz prvog ili drugog reda, a ja.... ja nasrnuo na njega zbog neslaganja...

Izvini, nešto me stalno rasipa, nešto mi razara cjelinu teme, a ja hoću da ti ispričam kako smo se pripremali i kako smo došli i šta smo radili u Sarajevu, tada četrdeset i treće, nepuna tri mjeseca poslije onog gleducanja podoficirovog oka nakon mog rafala... i bacačkog urnebesa zatim...

Sestro, voda zaista miriše na izvor, a ti, ćutljivi moj sapatniče, da znaš, tako je meni tada u tom selu tri sata hoda od Sarajeva mirisalo Sarajevo. Kraj sve napetosti u nama i oko nas, ja sam tada usput jednom tračnicom svijesti mislio kako ću s Esme-hanumom da se povaljam u begovim dušecima i kako ću se najesti škembića, pača, lepinja, bureka, i proći kroz Sarače, i napiti se vode iz česme, na uglu kod Begove džamije, i kod Rifata bin Šabana ili kod Olomana smazati koju baklavu i tulumbu. Makar poginuo.

Dakle, to otkriće politike... Ma, otkrovenje! Cio svijet je postao drugačiji. Iznenada mi je, i to na kratko, ali vrlo žestoko i zapamtljivo, sinulo: pa svi ti naši životi u ovim strahotama ofanziva i sve te naše smrti mogu se protumačiti kao jedan od nevoljnih oblika neke sasvim racionalno utvrđene politike. U stvari, svi mi, pucajući, alaučući, klikćući, napadajući, vodimo

jednu politiku. Polusmrznut pomoćnik na puškomitraljezu koji pred svitanje zuri u neku nevidjelicu, osmatrajući s ćuvika odakle će neprijatelj, konjovodac koji napasa našeg konja, komandant nad sekcijom, kritičar na sastanku, kritikovani, onaj što drijema dok svi učestvuju u raspravi, terenac koji noću sam putuje planinom mimoilazeći zasjede kao kuna, štabovi, agitpropi, komiteti, ilegalci, obavještajci, radisti, bolničarke što po mraku ispiru krvave zavoje i prema vatri suše, odbornici raspamećeni kako da smjeste i nahrane vojsku... svi smo mi **politika,** svako od nas je političar, dakle, ja sam političar, a to što sam trenutno vojnik, to je najpreča stvar te politike na ovoj etapi... aaa, ljudi,

a politika je politika, nije to samo odnos bombaša prema neprijateljskom bunkeru, tu valja manevrisati... aaa, tako to, je li,

pa da,

znači – ja, **političar!** I idem da razgovaram s građanskim političarom, spahinovcem, i da ga na fin, **politički** način, prevedem da bude adut naše **politike!**

Poslije bljeska tog otkrića, kad se orgija zabune malo slegla, osjetih tihu neku gorčinu, naime, ni u jedan naš cilj i razlog borbe nisam prestao vrelo i beskompromisno vjerovati, ali neka gorčina mi ipak malo umanji žar vojničke svakodnevice, kao da sam se, sâm, ostavljen, u podnožju nekakve ogromne globalne, sveprisutne politike počeo u vlastitim očima smanjivati.

Pogledah Pilaviju koji je već suha lica mrko zurio preda se. Učinilo mi se da očekuje od mene priznanje da sam se politički ponašao prema njemu na nivou guske, da ću priznati kao glupi siromah mudrom begu da je on svakako iskusniji u politici; zaboga, Pilavije se bave politikom četiri stoljeća skoro, a on, naš obavještajac, biće po toj logici naš političar, a ja... je li, opet neko kim će on kao političar drmati;

aaa, druže, čekaj, čekaj!

Srdžbu savih u fišek političkog takta. Zagrlim Pilaviju i drugarski mu sve svileno i šećerkasto kazujem:

»Bolan, bolan, pa ja sam i predložio da te drugovi ne izlažu neprijatnostima sukoba s rođenim ocem, čuo

si me valjda! Drag si mi, u jednoj mahali smo odrasli...«

»I tukli se...«, zajeda on, ali ja nastavljam da vodim **politiku:**

»Ako je tebi stalo da predvodiš našu delegaciju, hajd da ja ubijedim drugove da ti razgovaraš sa zamjenikom reis-ul-uleme, dakle na višem nivou nego što je ovaj... A ja, ili neko drugi, s tvojim ocem. I meni bi bilo duševno teško s njim se svađati, koliko puta sam ga učtivo pozdravio na sokaku...«

»... i spavao s njegovom drugom ženom!«, reži Pilavija, ali ja guram sa **politikom:**

»Ti si, stvarno, slavan drug, ali nije lako biti jedinac u oca, ne vidjeti se s rođenim ocem tolike godine, pa najednom kao grof Ćano i, recimo, Litvinov – hajd da raspravimo, ili da zaratimo, srce je u tebe ipak meko i ljudsko, i prirodno je što ti je roditelj drag, bilo bi užasno da nije!

Zar sam ja kriv što želim da te oslobodimo iskušenja? Možeš se unesrećiti posve. Na političkom polju sve obaviš kako treba, ali te sinovski sentimenti zbune, stari tvoj je iskusan, iskoristiće to, i on je roditelj, ali kako se u tebi miješaju komunist i sin, tako i u njemu spahinovac i otac... i možeš da nadrljaš, ako ni pred kim drugim, a ono pred svojom komunističkom savješću bar... Slažeš li se?«

Pilavija proniknu brzo u podzemlje moje **politike,** mudro i tužno se osmijehnu, ja sam očekivao da će mi nešto krupno opsovati, ali on odgodi da kaže to što mu je navrlo. Naučilo dijete da je politika mudro strpljivo čekanje pravog trenutka. Taj njegov smiješak tuge i nadmoći zabrinu me. Nešto je prijeteće ostavio za bolju priliku.

Vratismo se u sobu. Pročitali smo i uporedili nekoliko tekstova iz kojih su se jasno mogle sagledati razlike između dviju struja u muslimanskim vrhovima: one koja je da istočna granica NDH ostane na Drini, bez BiH kao posebnosti, i one koja je za autonomiju BiH pod njemačkim protektoratom. Mislio sam da Pilavija drijema dok je Obrijana glava čitala i komentarisala. Ali kad pade pitanje:

»Šta misliš... kako će tvoj otac odgovoriti na tvoje pitanje o tom raskolu i gdje je njegova trenutna pozicija?« –

Pilavija samo malo podiže glavu, tek koliko da me upozori da je dobar dio njegovog odgovora namijenjen u stvari meni.

»Drugovi, drug Tale je predložio ovo zaokruživanje argumentacionih cjelina kako bi se moj stari urazumio da pređe na našu stranu. Tada još nisam bio sasvim spreman da oponiram. Sad jesam. Naime, drug Tale je očigledno, nevješt politici kao takvoj, posebno građanskoj. Građanska politika nije gipka, nego nedosljedna, nije zasnovana na etici oslobođenja čovjeka, ni na strategiji i taktici revolucionarnog mijenjanja svijeta nabolje. Ona je mnogokrako dovijanje kako da se očuva i uveća profit. To je njena i etika i politika. Prema tome, argumenti naše etike i politike kako ih zamišlja Tale, sasvim su jalovi i neupotrebljivi za ovu politiku.

Da mi ne bismo gubili vrijeme, ja predlažem da se koncentrišemo na pitanja kako da Hadži-Numan-bega u njegovim vlastitim očima razorimo kao veličinu. Ako to uspijemo, on će požuriti k nama, nadajući se da će preko nas zaraditi status veličine. Ili će precrći od spoznaje da je izgubio sve. Konačno, za takav razgovor ja raspolažem argumentacijom od koje ga još u toku razgovora može udariti kap. Ja, i kao sin, i kao komunist, imam razloga da se obračunam s njim.

Da idemo redom! Prvo, samo ja mogu njemu dokazati da je živio u iluziji kako je nekakav vođa, a u stvari stalno se vrtio kao prirepak. I drugo, samo su meni poznati izvori njegovog bogatstva, način sticanja i metodi vezanja poslušnih ljudi za se. U njegovim petljanijama, samo se ja mogu snaći i tući ga i smlaviti ga i vratiti mu milo za drago za sve... da sad ne pričam... niko ne zna šta se iza zavjesa, u našim sobama, događalo... niko ovdje, osim mene, nije osjetio njegovu tiransku šaku po glavi...«

»Stani!« dreknem, ne misleći više ni na politiku, ni na cilj ove rasprave. »Stani! Šta ti to blebećeš? Kako možeš tako? Mi želimo da Hadži-Numan-beg pređe na našu stranu, a ti zakrvio na oca zbog nekih tamo vaših

pilavijskih porodičnih obračuna. Prvo, ma kakav da ti je otac, tako ne smiješ... čuješ li?«

»On je klasni protivnik od glasanja za Vidovdanski ustav, da dodvoravanja Dragiši Cvetkoviću, do akšamluka sa generalima Baderom i Fortnerom!« kaže Pilavija kao da time kažnjava mene, a ne oca.

»Stani, kad kažem!«

»Tale, što vičeš?! To su tvoja gledišta. Ja ih samo ponavljam.«

»Ti si ih prekrojio...«

»Nisam.«

»Drugovi!«, kažem zazivajući ih u pomoć da smirimo to nešto nezdravo, napregnuto, iskošeno u njemu. »Drugovi, on je zaboravio našu politiku okupljanja svih za borbu protiv fašizma. On polazi u obračun s ocem. Pilavijo, zar se toliko može mrziti rođeni otac?«

»Može. Kao vlastita sramota. Kao uvreda meni lično. Kao stalan argumenat takvih kao što si ti da me smatraju došljakom u revoluciji i da mi stalno nabijaju na nos begovsko porijeklo. Kao tiranin koji mi je upropastio djetinjstvo. Kao svirep despot nad mojom rahmetli majkom. Kao politički intrigant. Kao suodgovoran za tragična politička zakašnjenja muslimanskog seljaštva u kudeljskoj regiji, kao... ma, šta ja to tebi treba da nabrajam?! Uostalom, ja predlažem samo **metod** služenja – argumentacijom, koja je samo meni i njemu poznata. Predlažem da mi se da ovlaštenje da, ako stari ne pristane odmah, upotrijebim samo nama dvojici znane argumente.«

»Ne slažem se!« rekoh.

I instruktori su bili iznenađeni Pilavijinom grozničavom mržnjom prema ocu. Smiriše ga polako, odvraćajući mu pažnju na maršrutu i način ponašanja na svakoj tački puta gdje bi nas moglo čekati iznenađenje.

Dok su oni gudjeli glasovima, ja sam pokušavao da odgonetnem da li on baš ovoliko mrzi oca. Bilo bi neprirodno i za pokvarenjaka, kamo li za našeg oficira. Zaključio sam da se ipak radi o sljedećem: pobojao se Pilavija da mu ja pred ocem ne preotmem prestiž partizanskog predstavnika. Da bi me spriječio, krenuo je neprirodnom žestinom na oca. Taj zaokret razgorio je u

njemu stare nagone nasljeđa. Jedan Pilavija treba što prije da preda sve prerogative vođe drugome. Ovaj drugi je nestrpljiv. On želi da ubrza proces. Pilavija hoće da bude u našem pokretu ono što je Hadži-Numan-beg u muslimanskoj građanskoj politici. Prva smetnja sam mu ja pred ocem. Druga smetnja mu je otac pred nama. Sad je on žurio da postane otac-vođa i meni i svom ocu i cijelom pilavijskom rodu, ali i svakoj našoj vojnoj formaciji ili političkom djelokrugu, koji mu činom ili položajem budu dati da njima rukovodi. Želio je vlast. Pristajao je na sve nadređene, ako će mu dati dovoljno podređenih i ako će ga osloboditi svakog ravnopravnog partnera na njegovoj dionici.

Na prvoj kritici kojom su instruktori stišali i prekrojili njegov plan, naučio je kako treba kriti tu žudnju. Pokorio se, složio se. Mislili smo da je to iskreno.

Ee, moj stari druže, u ovom zamješateljstvu godina, stoljeća, milenijuma – u mojoj pameti, teško bih ti sad mogao prepričati šta se sve i kako govorilo na tom kratkom kursu praktične politike.

Ne krijem ti, likovao sam u sebi što su se zatrčali. Pilavija se morao podvijena repa vratiti u poziciju ravnopravnog sa mnom. Nisam se više razmetao monolozima. Iako me je Bezruki uvrijedio s onim – da znam nešto na nivou lijevo orijentisanog gimnazijalca, ja sam se smiješio jer Pilavija nije mogao ni tu ocjenu da dosegne. Pogotovu se našao ponisko kad je svoj konflikt s ocem infantilno pretvorio u političku ludoriju pred ovim vukovima racionalne mjere i opreznosti. Očekivao sam da će na kraju mog Pilaviju još jednom upozoriti da se, bez obzira na emocije, striktno drži plana i da će meni diskretno potvrditi bar to da od mene očekuju ponašanje razumnije nego što on može i umi-

je. Ee, ali zar bi politika bila to što jeste, a da se ne poigra s naivnima? Koliko se sjećam, jedne večeri kad smo ustali od stola, a napolju je vladao prozračan mrak visijski, negdje ne baš daleko, u pravcu Sarajeva, mitraljez je iskivao kratke jednolične rečenice, a oko kuće se slijegala neka tek pristigla naša jedinica, Obrijana glava me zagrli slobodnom rukom.

Govorio mi je kao roditelj koji ispraća sina, a nije siguran da ćemo se još koji put vidjeti.

»Tale, nešto u sebi moraš mijenjati. Ne mnogo, ali moraš čim prije. Naime, ne maši pred komunistima, dobrim borćima iz bogatijih građanskih kuća, svojim sirotinjskim porijeklom. Ti se moraš čim prije otresti sektašenja! Da, da. Odmah!

Ja nisam Musliman. Ali sam, tako reći, rastao u muslimanskoj avliji i kući, kao i u svojoj. Meni je jasno zbog kakvih su se sve okolnosti Muslimani morali da zbijaju oko Spahe i njegove družine. Ti pritisci spolja, i vještina vođstva JMO, sabijali su Muslimane u cjelinu. Ta cjelina neobaviještenima izgleda monolitna i bez unutrašnjih klasnih protivurječnosti. I neki naši rukovodioci nasjeli su tom utisku. Međutim, kad su i Muslimani masovnije shvatili da im je u oslobodilačkom pokretu jedini izlaz da se izbore ne samo za go opstanak, ta unutrašnja protivrječja počela su da provaljuju. Cijepanje i konfrontacija na pitanju – Za!? ili – protiv zajedničke borbe, jasnije definišu slojeve, grupacije, pojedince. Partija je još prije šest-sedam godina definisala Bosnu i Hercegovinu kao posebnost u jugoslovenskoj zajednici. Stare srpske, hrvatske i muslimanske vođe u Bosni i Hercegovini moraju prihvatiti uređenje koje im narod nametne. A mi smo jedina stvarna politička snaga koja je uspjela okupiti oko sebe sve narode. Mi znamo tačno specifičnu težinu svake građanske političke ličnosti.

Šta ti je? Aaa.... učinilo mi se da si se nekako neprirodno trznuo. Izvini!

Dakle, sudbinsko je pitanje – skupiti sve snage i osloboditi se okupatora i izdajnika. Pošto su se oni slizali na klasnim pozicijama, nacionalno oslobođenje nosi sobom velike nade za klasna razrješenja u povoljnijim uslovima. Zato, preči je meni Pilavija komunist, nego radnik u ustašama. Jer, Pilavija se bori za radničku stvar, a taj radnik-ustaša za buržoasko-fašističku. Tako se i ti moraš postaviti.«

»Zar sam ja dosad pitao ustaše i četnike i Nijemce i Italijane šta su po zanimanju?«

»Pitanjem bježiš od pravog odgovora. Ti si nečim u Pilaviji izazvao onu pakost prema tebi. Ti si u njemu podstakao neke vaše stare nejasne surevnjivosti iz djetinjstva. S tim – prekini! Znaš li ti šta znači nama.... kad se u nekoj varošici ili široj muslimanskoj regiji pojavi naš oficir... a svijet čuje: »Hadži-Numan-begov sin? Mislim, politički....«

»Slušaj, drug!« nakostriješih se ja. »Znači, kad se u tim masama pojavi sin hećima Bećira, također oficir, to je manje značajno?«

»Za nas – ne, ali za politički zaostale mase – da...«

»Odričem se takvih masa! Vratite me u moju brigadu! Ne želim se baviti politikom. Vratite me! Možete napisati prijedlog da me isključe iz Partije. Predaću ga. Ne idem s Pilavijom u Sarajevo. Neka zeleni i crveni beg raspredaju politiku na mekim šiljtetima, a ja, u ovoj našoj borbi, imam prečeg posla....«

Otkud je u meni ta iznenadna oluja zazviždala, ne mogu se sjetiti, a i da se sjetim, teško bih odgonetnuo. Sjeo sam i nastavio psovati, sve redom, od Kulina bana, pa preko kasnog feudalizma, preko Stambola, Beča, Pešte, Galicije, Soče, Pijave, »Oslobođenja i Ujedinjenja«, mog rođenja, ražiđenog jabukovog pekmeza i hladne kukuruze za ručak, za večeru, pa opet za ručak i večeru, pa opet i za ručak i za večeru, preko Poreske uprave čiji šef bijaše Emin-beg, naravno Pilavija, naravno brat tog Hadži-Numan-bega,

i tako....

Obrijana glava je shvaćala tada ono što ja sada, iz mene je provalila napetost moje loze koja je stoljećima bila zakovana u šutnji, kojoj je uvijek bio neko za vratom s prijetnjom, ako progovori, ode... možda glava, ja se ponadao da će me bar naša borba osloboditi te more ako u borbi učestvujem, a ono – opet Pilavija, i opet

– ćuti! – u ime nekog višeg interesa! I budi pažljiv jer to je nekome izmišljenom »nama« – korisnije.

E neću!

Ne!

Naravno, Obrijana glava me brzo smirila vještinom dostojnom njegove odgovorne funkcije, pa se to smirivanje završilo mojim stidom i zaprepaštenjem, jer je instruktor, s rukom na mom ramenu govorio kako je taj neki – čovjek uopšte – koga sačinjava svaki pojedinac, beskrajna zagonetka i drugima i samome sebi.

A o meni:

»Ti si tu... da za slučaj.... ovaj, ako se on zbog blizine roditelja... a pod pritiskom prirodne ljudske drame... u sebi... počne malčice ljuljati, ti... hladno odmjeri, pomozi mu, ali bez uvrede, kao što će i on tebi... ako negdje zagusti... pa ti budeš ranjen, ili te neka opet ljudska slabost povije. Jasno?

A sad, imaš li ti kakvo pitanje?«

»Sad mi je štošta mnogo jasnije!« Slagah. »Samo bih pitao... što stalno držiš automat u ruci? Tako je Pilavijin djed držao čibuk...«

»Aa.... ee.... Kompleks! U februaru prošle godine četnici su izvršili puč u odredu, napali naš štab, a ja... golih ruku. U novembru, došla gomila legionara, tobož da se preda našem štabu, a ja... samo s pištoljem i četiri metka. Eto, zato nosam automat.«

On uzdahnu. Mislio sam da je pogledao u nebo da bi pokušao prebrojati zvijezde koje bi valjalo izdvojiti za neku specijalnu instruktažu. Kuckajući se cijevlju mašinke po bedru, govorio je u nebo gledajući:

»To pismo od Hadži-Numan-begove žene što držiš u džepu... no, no, šta ti je Tale!? Pa o pismu znamo samo nas dvojica, onaj drug što je tesao direk, njegov brat koji je donio pismo i sama begovica.

Da, da, šta možemo!

Uglavnom, dakle ako bi Hadži-Numan-beg pristao da odmah pođe, nagovori ga da i nju povede! Ako on odbije, ti s njom utvrdi da sarađuje s ilegalcem koji vas bude doveo u begovu kuću.«

»Onda će taj drug morati s njom i u dušek. Esme-

-hanuma zna samo s te »idejne« platforme da sarađuje.«

»Tale, odakle ti u glavi toliko ružnog o nevinima? De, raspravi malo sam sa sobom! Izvidi, možda se u tebi radi o preodjevenoj zavisti. Ljudi smo. Čovjek je beskrajna tajna i samom sebi. Njeno pismo je tako ljudski vrelo i pošteno, da se ja ne bih usudio da ga poganim jezikom ni blažom ocjenom od tvoje.«

»Poznajem je. Ona će se lako zagrijati oko sljedećeg koji me zamijeni.«

»Tale, slab si poznavalac žena.«

»Ti si bolji čitač tuđih pisama.«

»Eh, eh! Mogao bih te sad smjesta vratiti u bataljon. S ocjenom da nisi dorastao zadatku.«

»Bujrum!«

»He, inadžijo! Mora da si mnogo patio, a patnje nisi prekivao u mudrost, nego još prijesne vitlaju u tebi. Uostalom, zavidim ti na njenom pismu. Meni nikad nijedna nije tako pisala. Robija, ilegala, pa ustanak... iako imam dijete, ne znam gdje je...«

»A žena?«

»Zaklala je Pjanina legija.«

»Ali, Hadži-Numan-beg je i sa Hadžiefendićem i sa Pjanićem i sa Avdanom Hasićem na onoj fotografiji...«

»Dobro, dobro, jedno je Hadži-Numan-beg, a drugo Pjanić. Ustaše su potpuno preuzele Pjanića od ove struje koja radi na autonomiji Bosne i Hercegovine pod njemačkim protektoratom. Daa. A tako bih rado i ja s vama u Sarajevo... poželio sam ga...

Nadam se da ćemo se za koji dan vidjeti, možda ne ovdje, ali na slobodnoj teritoriji svakako. Važno je da taj zadatak izvršite kako je dogovoreno. Ti – pomozi Pilaviji! Teško mu je... vrlo teško. Stalo mu je da dovede oca... ali ne iz onih razloga na koje ti misliš... I, večerajte dobro! Dugo vam je do ručka u begovoj kući. A možda i ne stignete do njegove sofre...«

Da li je Bezruki razgovarao nasamo s Pilavijom, da li ga je svjetovao kako da se ponaša prema meni, nikad mi Pilavija ne reče. Zaćutavši, Obrijana glava je gledala u zvijezde kuckajući se cijevlju mašinke po koljenu. Ja mu predadoh Esmino pismo. Sadržavalo je podatke

koji su mogli još koji put poslužiti drugovima. A njen ženski instinkt nije nigdje spominjao ni njeno, ni moje ime. Čuvala je i sebe i mene, za svaki slučaj. Drugovi koji budu čitali, mogu se smijati njenim vrelim bujicama ljubavi. Ali podaci su dragocjeni. Obrijana glava sigurno neće kazivati njihov izvor.

Kad ostadoh sam, ošamućen od posljednje politikine lekcije, osjetih odjednom opet podmukao udar onog otkrića da mi svi u stvari vodimo jednu politiku, a riječ – politika, u najširem značenju, izgledala mi je strašna i nemila i pred njom sam se smanjivao na bezimeno zrnce u svjetskoj meljavi insanskog mesa. Od tog udara boljelo me podno želuca. Nije mogla pomoći ni ljekovita svježina noći jer ja prevrtljivoj noći odavno nisam vjerovao. Ni umorni mirisi četinara i čaira jer sam ih se nasitio i bio željan mirisa samo drage žene. Niti su me zbunjivali usamljeni pucnji, navikao sam na njih kao na otkucaje koji potvrđuju svemoćnu tišinu. Nisam imao volje da pažljivije oslušnem ranjeničko odihivanje planine na ujednačene udare nekog lijenog dalekometnog topa. Duša mi se natapala glibajom nekakve sjete koja razoružava, a snage nemam da se oduprem.

Vratih se u kuću.

Pilavija nije čitao najnovije brojeve »Osvita« – kako mu je bilo rečeno. Trljao je suhom krpom žuto zrnevlje metaka za parabelum.

Jesam li te zamorio pričom?

Nisam?

Baš ti hvala. Pažljiv slušalac danas je rjeđi od poštena sugrađanina. Valjda zato što svi mnogo pričamo iz autoterapeutskih razloga, pa svakom tuđa priča dodijala. Uskoro ćemo prijateljsku pažnju kupovati u apotekama. Nema veze, izdržaćemo...

Šta je, smiješ se?

Ali, ja se zaista nadam. To što sam ponekad umoran... paaaa, šta ja znam... možda i nas s godinama sustiže prokletstvo isluženih veterana. Ne, ne, ja sam još žilavo živ.

Eto.... tada, polazeći na politički sastanak s Hadži-Numan-begom i na ljubavni s njegovom Esme-hanumom, o ljubavi sam znao nešto više nego o politici. Tada sam tek iz zaljuljanih tamnina nagonske opreznosti, samo naslućivao da je politika, kao izdvojeno zanimanje, u stvari – najuniverzalnija društvena vještina, najbolje plaćeni profesionalni patriotizam, najapsurdnija manipulacija ljudima, najkrvavija ambicija nepoštenih pojedinaca, a protiv takve određene politike da je najbolji lijek – lijeva politizacija masa. Danas imam o tome zrelije i razuđenije i nešto tužnije mišljenje, iako nisam takav glupan da bih izjavio kako mi je sve jasno.

Dakle, dođe i ta noć kad se moralo krenuti. Pilavija, ćutljiv i svečan, ne reče ništa instruktorima na rastanku. Samo se rukova...

Daj der mi čašu vode, molim te! Da ne zovem ovu sestru, mučaljiva je nekakva kao mamuran trafikant. Nije kao ona – lijepa zbog zdravlja i svježine. Vodeee, počinje mi opet iznad sljepoočnice da krcka i da se odvaja od lobanje. Kao da se začinje eksplozija mozga, vodeee, brzo, mrkne mi sve oko mene... heeej, ne zovi ljekara, ovoj bolesti nije domaćin medicina, nego istorija...

Mrak je... zašto mrak?

Osjećam Pilaviju pored sebe. Divi se nečemu i ne prestaje da, zagrcnut, priča o sinu Numanu kako se raz-

vija u uglednog radnika o kojem već i rukovodstva znaju i kako je, u ovoj politici koja naglo izvlači rukovodni kadar iz neposredne proizvodnje, sin na najboljem putu da...

tad me sjeknu iznenadno prisjećanje.

Pilavija je nekad davno govorio o **porodičnoj** politici begovata. Nije li ova prenaglašena radost zbog Numanovog »napredovanja« neki daleki, ovom vremenu prilagođeni recidiv te davne, u svoje vrijeme prirodne povezanosti i u nasljedniku produžene samosvijesti? Ako je tako, onda su slični a vrlo prilagodljivi recidivi i drugih patrijarhalnih oblika.... pleme, seljačka porodična zadruga, rodbinsko katunište, rodbinstvo, kumstvo isto toliko opasne prepreke savremenom...

pa iako je revolucija preorala ni sami još ne znamo šta sve ne, iako je pucao sin na oca, i obratno, brat na brata, rođak na rođaka, nismo li svi mi, preživjeli, ipak u genu pronijeli neke ostatke koje s mukom prilagođavamo novom u sebi i oko sebe, a poneko, kao Pilavija sa sinom iz prvog braka, neurotski neumjereno potvrđuje sebe u sinu koji se uspinje, po zakonima roditeljske dobromisleće kalkulacije, uz nepostojeće hijerarhijske ljestvice?

Možda je ovakav tok mojih otpora Pilavijinim nametljivim pohvalama sinu ipak samo moj podsvjesno smišljeni bijeg od pravog pitanja čijeg se pravog odgovora užasavam. Naime, kao sin hećima Bećira naučio sam da je ljudsko tijelo još takva grandiozna tajna da mi zapravo pred njom još paleolitski neobaviješteno blenemo. Šta, recimo, ako Pilavijin organizam na silaznoj putanji života panično budi neka dremljiva iskustva loze, jer se primiče opasnost, a na drugoj strani izmišlja logičke varke za tu egzistencijalnu opasnost? Primiče li se Pilavija porazu u borbi sa sinom? Nisu li Pilavijine neurotične pohvale dodvoravanje nasljedniku koji se propinje i čeka najpogodniji trenutak da presudi? Kao što je i on dočekao susret četrdeset i treće u okupiranom Sarajevu, kad se u ime istorije u sebi, osvetio ocu za ljubav izražavanu tiranijom.

Ne, ne smijem dalje ovim tokom... bilo bi nepodnošljivo. Možda je dobro što ne mogu da dovičem Pilaviju. Štedim ga pritisaka po ranama.

Uznemirena arsenalija pitanja u meni smiruje se i splašnjava, prepuštam se tromo i bezvoljno sili naše putanje i iluziji sveprisutnosti, gledam i slušam tek toliko da uzmognem kasnije posvjedočiti gdje smo bili i šta doživjeli.

Sad vidim samo ogroman svjetlosni kvadrat ekrana. Pilavija me upozorava da bi dobro bilo da obigramo Planetu dok Komisija radi na iznalaženju lika podobnog da mu se podigne spomenik na mjestu gdje je nekad Sarajevo bilo prije eventualnog trećeg svjetskog rata. Zove, vuče me, hoće da vidi gdje je rukovodstvo ovog fantastičnog svijeta čijom je organizacijom i tehničkim dostignućima oduševljen.

Vodi me... Lebdimo...

Vrhovni Vrh je završavao drugu tačku. Kratak predah uz malo staračke aksiomatike koja ne obavezuje i gdje niko nikog naročito ne zarezuje. Svako žuri da naglas mudrost drugoga istakne. A svaki gleda da rivala potajno naniže makne. Ili, eventualno, smakne.

Treća tačka.

Ideologija je iscrpila strateške zalihe perspektiva. Još samo poltroni i neznalice vjeruju u dalekosežnost direktiva. Još samo strogi ceremonijal prti izanđale kulise patriotizma. Još samo zbog sveprisutne smrti, ideja socijalizma ne može revolucijom da provali. A u dubinama bunt vrije, u šutnji strašnu nadu krije i zrije i nikakva mu propaganda odozgo ne pali. Zakovani odnosi samo što ne prsnu po šavovima. Zakivke se ne mogu

ojačati nikakvim novim stavovima. Dakle, Sistem je pojeo sve rezerve perspektiva. Vrhovni Vrh se ljuti – Zemlja je kriva. Jer je još samovoljno živa. Jer se još samovoljno kreće po zakonima svojih spontaniteta. I baš je briga što Svilena Peta, kod tolikog autoriteta, sve čini da i nju potčini.

E, ne može tako!

U strategiju se ne može miješati svako, makar se i Zemlja zvao.

Ali – jao!

Niko ne zna izlaz, odgovor na – kako?

Ideologija stare fraze drlja. Propaganda koještarije mrlja. Podanička štampa posrće i vrlja. Odan čitalac već duhovno bljuje i krišom na nju pljuje. Neki dan je strijeljana jedna anarhoidna šizika zbog parole: »Istorija nije atomska fizika!«

Vrhovni Vrh živi još u nadi. Povećava se budžet himni i paradi, tv-gnjavaži i špijunaži. Ali je svakom članu jasno, nešto se sprema. Da ne bude kasno?

Kao oblak – niska, kao košulja – bliska, visi nad svima dilema najbitnijega problema, kako će se i mimo magnetnog Zemljinog omotača, nasuprot zakonima kosmičkog kotača, izvršiti Vrhovna Volja: sadašnju Zemlju – oblika malo spljoštenog kolača, izvajati u geološku piramidu koja će zanavijek u geopolitičkom vidu potvrditi logiku Vertikale! S plebejskom masom u dnu i Svekratijom na vrhu skale. Na tom problemu rade naučni fundamentalci. O tome ne smiju ništa znati prizemni neandertalci, a ni mnogi iz viših sfera. Zato je na ovom vijeću čudna atmosfera, svi su siti i dobrohotni, a svakome su zubi i namjere skotni zebnjom i intrigom, mržnjom i brigom, napetim stanjem i strpljivim čekanjem.

Dežurno Predvorje javlja da istorijska komisija stavlja i već raspravlja temu – austro-ugarsku šemu izgradnje po Bosni gradova. S vrha se zvanično saopštenje dade: »Čestitamo! Prva trećina posla obavljena. Sve pokušajte! Inspiratore slušajte. Po njihovim impulsima dužnost vršite! Od volje vam, kad mognete – vi i svršite!«

Vrh je vjerovao savršenstvu tehno-organizacije. Dežurno Predvorje vjerovalo da Vrh ima pregled cijele situacije. Pa se i ono zanijelo emisijom, za koju je mislilo da je Sistemska tajna. Ali je tajna bila kratkotrajna, tek malo u uvodnom dijelu, dok je ekran pokazivao zavjesu bijelu. Onda se emisija pojavila na svim javnim ekranima, u kućama, u biroima, u restoranima, u rudnicima, političkim hramovima, u hotelima i u hanovima, u svim društvenim rodovima, u svim vodenim i vazdušnim brodovima. Stanovništvu je stao dah. Otkud sad ova TV-direktiva, ova istorija krvava, opasna, živa?

Nikome ne pade na pamet da scenu skloni, ili na uzbunu da zazvoni. Čak je i savršeno mehanizovana špijunaža zastala da se nagleda ovog TV-kolaža kakav nikad nije prikazivan javno. Gledala – misleći da Rukovodstvo Slavno zna šta radi. Patriotska osjećanja budi. Pa su i oni gledali, od uzbuđenja nadimajući grudi... Jer, i špijuni su ljudi.

Dvije kapi krvi ljudske, stare, oplemenjivale su sve silne računare, intencionalne akumulatore, sisteme veza, kontrole, opreza, a razdragani inspiratorni potencijali davali su svakoj društvenoj skali u Vertikali dovoljno energije, da bez tehnokratske alergije prima emisiju kao priču o sebi kao biću koje ne treba da se preda oklopu sistemskog leda. A da u tom užiću biće stradalo ne bi, uporedo su slabili aero-atomsko-psihički korektivi, ti glavni sistemski politički detektivi, a stepenaste ekipe radile kao ravnopravni ljudski kolektivi. Radile i sjedale i gledale, emisiju pažljivo pratile, oko ekrana se jatile i – slatko bolno patile.

Vrh je, izolovan, svoje račune sviđao. A izgradnjom sistema izolacije nije predviđao da će jednom usljed dejstva dviju kapi jetrene krvi, Vertikala početi da se mrvi, masa da provrvi,

ali... o tom potom.

Od uzbuđenja, spikerka masku manekenke smače. I kao dragog druga ekran iznutra dotače. Unuka već uveliko plače. Zbunjeni M-X-7, perspektivni kadar suri, u bilješke tupo zuri, znoj mu od zora sa čela curi. Djed uzbuđen od krvavo-ljudske proze iskapi odjednom pola deca loze. Nije njegovo ni da tuguje, ni da slini. Samo uzdiše: »Djeco, šta se ovo s nas čini? Od ovog će Planeta nervni slom da doživi. Djeco, da ne ispadnemo na kraju mi krivi? Oh, bože, bože! Ali, šta se tu može?!

Mi selektiramo neimarske likove, a oni nam emituju nasilje, krikove, u kršli krkljanja gajtanom davljenih, uzdahe hajduka u lancima sjavljenih u jame zindana gdje se mre bez glasa u vodi do pojasa koju masti krv iz još svježih rana... Emituju nam dokumente o provali Savojskog, o paležu i davežu i divljem grabežu poslije kojeg Sarajevo, dotle u svem sjaju, osta ko orobljen princ na izdisaju... Pa to je... aaaa... sirotinjska buna pod vođstvom šejha Kaimije... a ovo su ratovi gdje izginuše mnoge Sarajlije... grozota... sječe begova, sječe esnafa, pokolji zbjegova... što danas sagradi, već ga sutra nije...

Da l ikakav smisao krvav haos krije? Ja se bojim i od straha znojim da će instinkt plebsa, iz te vrele kaše, vino osvete nasuti u čaše, pa zdrmati redom sve svetinje naše... i, mene ne bi čudilo nikakvo masovno ludilo, koje – kad pojaše anarhičnog vraga, stjera sve dovraga! Izvinite, pošto cvokoćem od zime, sve slabije krpim zvanične rime... dajte, molim vas, insistiram u sav glas, neka selektor proba prezentirati nam k. u. k. doba, i to samo lik za taj spomenik!

Dakle, mora se dalje!

Evo, ekran nove poruke šalje.

Treba pretresti austro-ugarsko doba, a Komisija da odgovorno proba iznaći nekog kandidata... inače će nas nadležni izbaciti koga kroz prozor, koga kroz vrata.

Ah, neka je Moćnoj Vertikali slava! Znači, još postoje Režim i Država!«

Spikerka bez službenog prava na to, stavi u pogon pomoćni plato koji joj udobnu fotelju namjesti, u nju se djevojka ležerno smjesti, i, kao da na sijelu sa sebi

ravnima ćaska o nekim uspomenama davnim, uze da vital-hip siše, zatim, lica lijepog kao sunce poslije kiše, uze da svoje TV-naočari briše. I uzdiše.

Predsjedavajući, zagledan u njene noge, zaboravi društvene obzire stroge, spram tih nogu poče da vizuru snizuje i da se oblizuje.

Na žalost, odmah splasnu njegov žar kad pade zapovijest da on komentar uvodni kaže. A ekran će stilizovane činjenice da slaže.

Predsjednik odmah udovolji Nadležnoj Želji i reče:

»Prijatelji! Dakle, između Husrev-begovog i k. u. k. perioda, Miljackom je protekla mnoga voda. Sarajevo je gorjelo nekoliko puta, ali je urbana srž ostala netaknuta. Mnogi su ga rušili, mnogi izokola kurjački njušili, mnogi to gledali, pa ipak mirno na ćepenke sjedali i mirno čibuke pušili. Mnogi su ga dograđivali, nagrđivali ili širili i dugove s gradom i životom mirili, ali mu Husrev-begov centar osta. Razloga za to ima dosta. A nad centrom su odozgo jahale, arhitektonski interesantne mahale.

Idejna potka gradu bijahu koncentrični kotlinski krugovi kao činija. A sad, najednom, Švabe se tom konceptu smijahu. Uspostavi se njihova stroga linija kao kičma zamisli koja je sva – maksimalna funkcija, a objekti tačna vojno-upravno-ekonomska interpretacija te građevinske linijske zapovijesti i soldačke samosvijesti i obijesti. Građevine – Jajce-kasarna, gradska vijećnica, banka, okružni sud, zatvor, sjedište pokrajinske velevlasti, pa opet kasarne, pa željeznička stanica, pa dvanaest kilometara povrtnjaka i oranica, dok cesta ne stigne na ljekovitu vodu. Tu – grupacija hotela za činovnike i ostalu gospodu. Pruži se dakle, pravac, niz Miljacku u kamene obale stegnutu. I ponese duž nje ulicu u novi duh upregnutu. I pravcem te linije otisnu se grad od Husrev-begove činije. Novi režim je želio u novi oklop Sarajevo prekovati, u Bosni vjekovati, a odatle na istok dalje, trupe da šalje, i bar za dvadeset godina dana stići do Indijskog okeana.

Urbanu kičmu povučenu strogo, svrh Vratnika dolje duž riječnog toka, režim je gradio trošeć para mno-

go, ne od dobre volje, ni sa carskih toka, ni državnog džepa, nego raubujuć Bosnu do same srži, otimajući joj sve, makar morala da krepa. Sirovine silne, ljudska radna stoka, daše odmah carstvu žetve preobilne.

Ah, kakva groteska! Trbuh mi se treska i nadimlje mi »zlatnu žilu« od te agresivne zbrke u ukusu i stilu. Kakvih tu sve nema struja što ga je nametalo društvo apsolutistike feudalaca i buržuja, od gotike, do soldačke anegdotike, od farse bečkih kaura koji loše prepisuju originale Maura (kao što su činili svi kolonijalisti da bi obmanuli porobljene regije pripremajući im duhovne paraplegije), od spleta raznih evropskih neoizama, do kulta naglancanih čizama, od duhovne oberlajtnantske šterne, do Moderne, od Secesije do plošne betonske recesije koja bogovski živi od domaće krvi kao od koncesije, zgrade ogromne, prijeteće, visoke, naročito one lažne toke provincijalnog mrgodnog baroka, zvučna imena raznih inštituta za školovanje jevtinih činovničkih kaputa i savitljivih leđa, za vrbovanje zdravih regruta, glupih potomaka slavnih predа, sve je to govorilo da je austro-ugarska čizma donijela epohu kapitalizma sa svim njegovim vrlinama i surovostima, s raznim sentimentalnim ili krvoločnim gostima, s činovništvom visokih plata, sa slojem netaknutog begovata, s kapitalistima sve četiri vjere i kapitalom koji, u ime Boga, Bosni kožu dere, s doušničkim klerom sve tri konfesije, s ruljom razne profesije, od dželata do feldkurata, od gemajnde načelnika koji se jedva potpisati znade, do šefa zemaljske vlade, od državnih parada i plaćenih novinskih tirada, do nove mode, do klahera i sode, čudnih slika, tajnih klika, do novog namještaja, uličnog sjaja i kupleraja.

Proces kapitalizacije jeste era kad nastaje nova klasa takozvanih proletera. A buržoaski gulikoža krvolok i snob ne vidi da mu ovaj fabrički rob kopa grob.

Staro Sarajevo se osipalo. Nasljeđe se prosipalo na skupa pića i jevtine žene. Oko novog urbanog pravca, od domaćeg kamena zdravca i japije za teške kapije rojile su se nove zgrade, a sve skuplje bivale tapije.

Monument je sakrivao stvarne jade. Mnogo staro ime pade. Mnogi dom propade. U vinu, u kocki ili uza saz u rakiji. Ili bi žrtva pijanoj čakiji.

Novi gospodar čvrsto je sjeo, novi poredak je stari mljeo.

Mnogima se moderna Bosna dopadala, mnogi su plakali što je stara propadala. Narod je na carstvo kao i uvijek bio kivan. Međutim, spram turskog, bilans je pozitivan.

Oprostite na uvodu dugom. O tome ćemo opširnije prilikom drugom. Vratimo se temi! Ima li u ovoj austro-urbanoj šemi nekog graditelja lik koji dolazi u obzir za spomenik? Što nam rekonstrukcioni arhivi nude? Molim da izbor što uži bude!

Aaa, to!

Ovo je dosta stara stvar. Nije joj potreban poseban komentar. Pred nama je stvaralac koji ima nesumnjiv dar. Ali je pod pritiskom ukusa vlasti, pod teretom obaveza od ukazane časti, pogrešno usmjerio svoje snove i strasti i....

uostalom, pogledajte i sami!

Uvod je posvećen tadašnjoj građanskoj panorami.«

Slika teče.

Nad Sarajevo slazi meko veče. Uza sokake odlaze čaršijski ljudi, večernja smjena života se budi. Umornima u rukama torbe i zembilji. Na džamijama pale se kandilji. U činovničkim fiokama miruju štambilji. Noćno Sarajevo uzima maha, puno straha, rakijskog zadaha, sirotinjskog uzdaha. I sevdaha.

Veleljepna gradska vijećnica tek završena. Carska komisija pregledala i rekla: savršena!

Još mirišu malter, kamen, drvo, boja. Na vratima portir, mundir mu poluvojnog kroja. Sutra će gradski vijećnici složno i pobožno da uđu i sjednu u salu. Navečer šef vlade na svečanom balu, čestitaće tvorcu ovog monumenta i predati mu svečana dokumenta, zvanja i priznanja, što je ljepotom neobičnog zdanja, igrom mašte podređene planu doprinio kulturnoj misiji Carstva na Balkanu.

Jedan gospodin, koraka dugih, žuri, ne otpozdravlja na pozdrave drugih, uz stepenice vijećnice se penje, u sebi pjeni, kune, stenje, ali ćuti. Beonjače mu od nesna crvene, tuga, gnjev i poraz naselili zjene. Portir mu se klanja i vrata otvara, pa se opet klanja i s prolaza sklanja. Gospodin prođe. Stade nasred hola. Premda sva zgrada u raskošju plamti, još nedostaju samo rajske ptičice, pa da podanik pred ovom ljepotom padne ničice. Graditelj svaku sitnicu pamti, pogled mu izgubljeno galerijom kola, utroba se grči u žestini bola. Žila u vratu suludo bije. Niz lice plaze suze dvije. Nemoćno protrlja dva dlana vlažna.

»Also, sve je to ipak tvorevina lažna. Samo ornamenti na plafonu sale, vrijedni su hvale. Ostalo je sve skandal grandiozni. Lažni purpur toga za taj režim grozni. Umjesto da bude spomenik ljepoti, zgrada je dokaz o ovoj sramoti što se oko nas zbiva i što se lukavo skriva pod provincijalno izdanje baroka, smočenog u zejtin dekora s istoka. Prije neg što krene ovaj bečki zapad na istok u napad, ovakvi objekti, bez ukusa, mjere, treba da potvrde kulturne namjere divizija carskih, revira erarskih i okupacijâ i eksploatacijâ i gospode koja pijući brendi, iz leša vojnika i živoga kmeta, bez milosti cijedi vagone dividendi. Eh, ljepotice, stasala poput laste u mom vidnom polju, u šta mi izraste! U bečko-peštansku provincijsku drolju.

Samo sam ja kriv za obmanu sebe, kamena, ljepote, prostora i ljudi.«

Stvaralac noktima lažni mermer grebe. Osjeća sramotu od koje već ludi. Krivica se u njeg ko oluja sruči. Zatim se sve smiri. Neimar u staklo pobliže priviri. Pa samome sebi posred čela pljunu. Pesnicom gnjevnom u to staklo grunu. Ližući krv svoju, on napusti zgradu. Portir se nakloni, ne dosjetiv se jadu.

Sutradan po gradu puče haber teški, ubio se neimar zbog nekakvih greški.

Vlast sakri razloge.

Pušeć čibuk mirno u Morića hanu, Ahmetaga Skaka veli svom jaranu:

»Jă, šta li bi tom stranom insanu?«

Jaran odahnu.

»Nafaka mu usahnu. Jah, a kako mi ti na ovome danu? I kako poslovi u tvome dućanu?«

Ču se pitanje sa ekrana: »Iako je faktografija nešto preinačena, da li je zaslužan ovaj nesrećnik da uđe u spisak za spomenik? Njegov završni suicidni gest, izdržao je svaki kriterijski test. To je visoko moralan čin. U zvjerinjem društvu ostat gospodin, to može samo pravi umjetnik.«

»Ili atentator.«

»ili idealist.«

»Ali, komunist.«

»Oo, preblagi bože!« uzdahnu predsjednik. Zatim viknu: »Nastavak! Dajte slijedeći lik za taj spomenik! Štaa? Četrdeset i prva? Paa... dobro! Ostala mi je starog znanja, mrva. Za tu krvavu stvar daću kratak komentar.«

U sebi se starac mučio ne bi li dokučio, nije li mu sve ovo ipak poturio Vrh. Ledi mu se srh.

Predsjedavajući reče:

»Stvar bi se mogla pojednostaviti. Neću vas dugo gnjaviti. Dakle, ključ klasni, jasni, efikasni, objašnjavao je ljudima razloge nastanka fašizma i ciljeva kojima je krenula njegova čizma. Fašizam je, raspirujući vatre agresivnog nacionalizma, uspio da mu prethodnice tenkova i kamiona dočeka usrdno domaća peta kolona svakog napadnutog roda i naroda. Zajedno s njom

počeo je Evropi, i Jugoslaviji i Bosni u njoj, da prekopava temelje, da stanovništvo faširа i po tri puta premelje u masu ćutljivog roblja koja će znati samo za rađanje, ropski rad i anonimna groblja.

U Jugoslaviji, stvar je po okupatora tekla sprva dosta glatko. Nijemci posjedoše gradove, varoši, kasabe i drumove. I počeše hajku najprije na istaknutije jeretičke umove. U pjesmama su pominjali Lili Marlen, Moniku i Veroniku, svirucajući na usnu harmoniku.

Iza fasade, iza parade i pod silnom zaštitom garnizovane armade, ubrzano je radio mehanizam mrvljenja svake nade da će Evropa smoći snage da se iskoprca iz mraka, iz ćorsokaka. Od silnih gozbi samouvjerena sila čistila je ralje i spremala se da ide dalje.

Pod njenom zaštitom, na njen podsticaj, za njene mrve, odmah s proljeća devetsto četrdeset prve, iz pomrčine zapoganjenih strasti, iz aparata stare jugoslovenske vlasti, iz izdaje, iz pohlepe, pohrli čopor štakora da u ime okupatora, a za koske s njegova stola, povede narod na klanicu kao u lance sputanog vola. Sinuše kame, tupo jeknuše trupla bačena u jame, po najmračnijim potocima otpoče orgija plotunom, maljem, koljem. A njemačke posade kao tobož od dosade, uz mundharmoniku lelekahu šlagere dozivajući Lili Marlen, Moniku i Veroniku i odvodeći roblje u lagere.

Na tom krvavom fonu pojavljuje se eto novi lik, odabran u najuži krug izabranika za spomenik.

Pssst, da nam prislušna služba plan ne pokvari! Ja ću se zadržati na zemlji kojoj je pripadao izvjesni Tale, zemlju koju sve knjige starostavne hvale, ali naše kontrole bioelektrične – ne daju ih čitati, jer su za nas vrlo jeretične.

Dao sam vam kratku skicu situacije početka okupacije. Riječ dvije o narodima te zemlje, dok kontrola drijemlje, jer imam znak da nas njen svjetlosni zrak još nije uhvatio okom. Po mom uvjerenju dubokom, dakle, da tim narodima hiljadu i pet stotina godina razne horde nisu tutnjale drumovima, da im oko vrata nisu zviždali mačevi i đorde, da nisu kuge i seobe, globe i zlobe i razne strane grdobe, i krvavo plaćene bune, odnosile čitave države, plemena, prestonice i katune, da

im svaka kap rose kapljom krvi ne zablista, bilo bi tada i njih desetorostruko više. A Nijemac ne bi smio tako da kidiše...

»Ali, u tom pobunjeništvu, ko ih je predvodio? Nisu valjda komunisti?«

»Dobro si pogodio, podaci su čvrsti i čisti«.

»Da nisu to oni... pučisti... anarhisti... revolucionari?«

»Daj, nivo rasprave ne kvari! Kad ja govorim, ti – M-X-7 ćuti, riječ ti ne dam. Dakle, pjesnik i revolucionar su djeca iste čežnje i bola, iste neugasive težnje što tom starom istorijom kola kao krvotok kad nadaja biće. Svaka prava pjesma je revolucionarno otkriće. Svaka revolucija je pjesma ispjevana i jedino opravdanje i vjerodostojno pokriće životu što se iz muka, iz suza, iz rana, probija poeziji svojih snivanih dana.«

»Zaboga, dragi predsjedniče! Pa to su najstrože zabranjene priče.«

»Znam. Ali, niti me je strah, ni sram.

Naprotiv, osjećam kako se u meni nešto čudno zbiva, nabujala istina oklope na meni raskiva, moje poznavanje svega što se zbilo, počinje da bije kao moje bilo. Za te sam naučne istine spreman da gorim. Moram ovako da govorim. Šta se desilo u meni, kakav preokret nečuveni, koji s mojim bićem totalno srasta i užurbano kvasa i narasta, nije mi još jasno. Možda shvatim, vjerovatno kasno, da sam bio izložen zračenju, u čijem se značenju ne snalazim. Odgovor na to niti tražim, niti nalazim. Ja sve dublje u to osjećanje zalazim. Osjećam se divno... A vi?«

»Postavivši problem dakle, perspektivno, ja... bih da pitamo ideo-kontrolu, neka je živa dovijeka! da li smo skrenuli s kolosijeka!«

»Emisio-tim, imate li šta reći u vezi s tim?«

»Divno! Svi sistemi reaguju veoma pozitivno!«

»Čudno!« reče stari. »Ali, onda, s režimom nešto nije u redu. Ili u Vrhu neku zamku predu, ili se dogodio neki biokontrolni sudar, ili je izvršen državni udar... No, udaljavamo se od teme. Da nastavimo! Izgleda, nema razloga za dileme. U pitanju je Tale. On je

ponikao iz pokreta koji moji kriteriji hvale, a taj pokret bjehu živa čeljad, i ni po čijem biću i nikad izdresirane čete, niti bijahu apologete, ni političke monete, niti su padali ničice pred velesilne autoritete. U njihovoj muci, kao i u pjesmi, u stečenoj vrlini, u samodisciplini, u bijesu, u krvotoku, u mesu, u igri, u maršu, u projekciji njihovih prioriteta, Titove zamisli bijahu crvene tračnice kontinuiteta....

Dušo djedina, ne plačeš više? Da te moje riječi ne smoriše?«

»Naprotiv! Ja sam sasvim mirna, na jedan veličanstven način. Tvoje riječi su samo oplemenjujući začin mojoj potajnoj psihičkoj hrani. Djede, ja mijenjam lik. Postajem zreo pobunjenik.«

»Ti malo trčiš ispred nas. A tvoj glas postaje snažan i odvažan. Vratimo se Talu! Da nastavimo, uz jednu napomenu malu, naoko unutar protivrječnu: jedinstvo ličnosti sasvim osobenih, kretalo je u oslobađajuću slobodu neprekidnu i vječnu. Unutar pokreta tako monolitnog, za tu slobodu bitnog, a oslobođenog rastrojavajućih frakcija, vrila je sloboda misli i govora i jedinstvo akcija... U strogom bratstvu, ličnost je dobijala na bogatstvu i kad je gubila, i kad bi je radost ljubila i kad bi je obaveza ubila...

Eto, to je psiho-socio-idejna osnova Tala!

Na pažnji – hvala!

Pred nama je hronika, stesana od davno prevaziđenog stila, epohe držalja, pera i mastila, u izvedbi davno zaboravljenog autora. Ja sam ga čitao tek odskora. Iz uvodnog dijela te knjige male, viri rečeni Tale, kandidat kao lik za spomenik.«

»Ulazimo u rizik!« reče M-X-7. »Oprostite, ali ja se još utisku ne dam. Iako je sve to senzacionalno, i eto, odobreno i zvanično i formalno, ja mislim da s tačke gledišta, s ovog sjedišta, tehnička strana čitavog problema, odveć je primitivna. Pogledajte kako je na obje strane priprosta organizaciona šema. Za nas nimalo inspirativna... Ali, iako se skretanja s linije bojim, i ja se od nekog uzbuđenja znojim.«

»Iskopaću ti oči noktima svojim, budalo jedna bezvrijedna!« prošišta mala.

»Molim, molim!«

»Takvu suzdržljivost cijenim i volim« reče starac i diže palac – da počne hronika s tekstom i filmskim ilustracijama. I najneophodnijim fusnotama i informacijama.

Hronika krenu bez špice. Jer za takve trice, kao što su stare priče, šta se koga autor tiče? Komisija nastavi napregnuto da prati... A ni jedno od njih nije moglo znati, šta su već i od sistema i od njih troje učinile dvije ljudske kapi crvene boje.

Heej,
koja su doba dana? I da li je dan uopšte?
Otkud ti, druže, u odijelu drukčijem od malopređašnjeg? Kako to – prekjučer?

I, znači, ja sam cijelo vrijeme bio tamo gdje čovjek znači suviše malo da bi bio mjera vremenu i ono njemu? Da, da, osjećam i sâm, tugaljiva tegoba u želucu, magleni kovitlaci u mozgu, zamrlo tijelo... eeh, mora da su me doktori nakljukali velikim dozama. A ti sjediš od jutros tu i čekaš da se probijem iz ovog zaljuljanog drogiranog mora maglenog? Nisi u međuvremenu viđao predsjednika? Ni Pilaviju? Aha! Vidiš, kad sam naredio da se trkom rokiramo ulijevo, prema bataljonima, strijeljani podoficir je, siguran sam, bio još živ. Smijem li priznati da mi je bilo svejedno?!

Put u Sarajevo otkrio mi je još jednu, kako se to kobajagi moderno kaže – dimenziju odnosa rata i mene. Vojnik i vodnik, pa i komandir čete u bataljonu

koji je stalno u pokretu, u onom krvavo lirski rečenom »dodiru s neprijateljem«, mora poprilično da uprosti svoj misaoni arsenal. On živi od čudne duhovne cjeline gdje su se i bistra, samo ljudima svojstvena misao i instinkti ugrožene divljači spojili u nagonski fundiranu vještinu da se pobijedi, a preživi. Ona je dosta uprošćena. Međutim, zamršeni poslovi ilegale traže sasvim drukčiju duhovnu građevinu. U njima i najvještiji vojnik može ispasti trapav, nespretan tragično i po druge, ne samo njega samog. Tu i veliki marksist, ako nije savladao preteški bukvar ponašanja, može začas da naleti na seljačku zasjedu i da ne stigne kazati: »Ma, slušajte, ljudi,...« – a već je sve gotovo.

Jedva nekako sakrivao sam haos u sebi: otkriće politike, odnos s Pilavijom, instruktori za koje nikako nisam mogao utvrditi koliko i o čemu sve znaju, tesačevo i instruktorovo saznanje o Esminom pismu, tajanstvena mreža veza s okupiranim gradom kojom ćemo evo i mi poći... to se sve pušilo i gutilo u meni kao neprovarena ljuta hrana u preosjetljivom želucu. Ćutao sam, sâm sebi veličanstven i glup.

Tesač direka, sad u uniformi i s oznakama komandira čete, vodio nas je preko visoravni. O čizme, o bokove strugali su nam najistureniji izdanci smrečanja. U istančalom mraku, ispred nas, čuje se hod puškomitraljeskog odjeljenja. Za nama – nijema desetina iz nepoznatog bataljona. Ide se šutke, polako, idemo kao pospani seljaci koji moraju osvanuti na pazarni dan, u srijedu na sarajevskoj čaršiji. Ma, šta ja tebi pričam o putovanju noću, planinom, i sam si u to doba brodio noćima cijele planinske sisteme, dobro ti je znan onaj gluhi drugi sat poslije pola noći, sveprisutna svemoć neba i zemlje uraslih jedno u drugo mekotama sjena po obzorju, i osjećanje sebe čas kao beznačajnog zrnca koje se bezglavo vrti i muči u besmislu okoline, čas kao golemog moćnog bića – sina ove beskrajne svemoći bez kojeg bi se ona raspala kao trula kulisa. Čas si pospan i bilo bi ti svejedno da sa svih strana neočekivano zaori paljba zasjede, ili da neko šapne zapovijest – vraćaj se na počinak! Čas si napregnut, a sva ti čula s prstom na obaraču.

Gaziš tanku noćnu sumračicu do pojasa, a u moždanama ti se ljuljaju čitavi svjetlosni svemiri neizrecivih tlapnji. Samo noge oštro jasno bole. Bole noge i pomalo ramena. Jer njima je suđeno nositi teret i bol od njega – tu tvrdu istinu opstojanja.

Staza širokom okukom pođe s visoravni nizbrdo, niz livade. Osjećao sam da se primičemo naselju, iako je tišina potrovala pse, pogasila svjetla, pogušila ljudske glasove.

Tesač preda mnom ne uspori hod. Koračao je nečujno, kao hajduk, samo od koljena do tabana radio taj svoj hod, svo tijelo je inače bilo spremno na drugi posao i kao nezavisno od tih zaposlenih, igrivih nogu od koljena naniže. Tek kad siđosmo u tamnije dubodoline niskog šumarja, gdje je iz tjesnaca i nebo ostalo samo krivudava kriška nade, Tesač popričeka, uporedi sa mnom, pruži mi cigaretu, zapali ne krijući plamen, ponudi i Pilaviju, ali on odbi. Pilavija se držao hladno i prema Tesaču i meni, kao slučajan saputnik, sa sasvim drugom službenom namjerom i ciljem.

Tesač reče:

»Ako mognete u gradu nabaviti bajerovih aspirina – molio je drug Koluhija...«

»Koo?«, dreknuh. Znaš, dotad sam poznavao samo Mujagu Koluhiju, ustaškog logornika, Pavelićevog viteza, koji je tih mjeseci komandovao jedinicom legije od oko šest stotina pušaka. Trećina jedinice nosila je ustaške uniforme, a oficiri – domobranske. Sad otkrivam da je Bezruki također – Koluhija.

Tesač mirno gudi:

»Koluhija, onaj drug bez ruke.«

Pilavija mi se osloni rukom o rame. Osjetih da to nije onaj dodir druga u zastanku na dugu maršu, nego pokušaj da se o me odupre. Mora da je i njega snažnom pesnicom bubnulo u grudi otkriće da osim krvnika Mujage postoji i jedan naš Koluhija.

I kad pođosmo, pušeći, i ja i Pilavija utrkivali smo se da stanemo naporedo s Tesačem, zasipali ga kratkim pitanjima, zaboravivši koliko je radoznalost nedopustiva i neučtiva. Tesač se nije baš trudio da dade značaj našim pitanjima. Ni žurio s odgovorom. Ni otkrivao da

li bira šta nam može reći, a šta ne. Pomalo, kao uz put, nabacivao nam je poneku mrvu, čak i zijevnuvši dva puta. Jedva iscijedismo od njega: Bezruki je bio mlad štrajkač neposredno prije generalnog štrajka i Husinske bune. Njegov stariji brat Mujaga radio je kao činovnik u Berenovoj firmi u kojoj je kapital najvećim dijelom bio inostrani. Štrajkač se bunio. Mujaga kao ORJUNAŠ sa žandarima kraljevine SHS ugušio štrajk. Štrajkač se potukao sa žandarima i bio uhapšen. Došao Mujaga u zatvor da ga opameti. Štrajkač neočekivano brzo i spretno premlati starijeg brata. Okovan, otamnovao je neko vrijeme, a onda – iščezao.

»... a sad, eto, vidjeli ste ga. Ne znam šta radi, ni u kom je rukovodstvu. Ništa ne znam«, dokono je gudio Tesač, ali ja sam čuo ispod riječi Tesačevo povlačenje iz opasnog brbljanja o tako značajnom čovjeku. »Sve možete učiniti, razumjeće. Možete kako hoćete pogriješiti, oprostiće. Ali jedno neće: ako vašom krivicom pogine neki drug. Bolje je da sami sebi sudite, nego da idete njemu na oči. Šta možeš taki poso! Bezbeli i njemu nad glavom stoji neko strog. A rat se ne dobija uz novine, tablić i tambu·u... I sve to što ste čuli, niste čuli, niko vam nije rekao, nemate pojma, samo vi nabavite u gradu bajerovih aspirina, to je molio, ako nikako drukčije, a ono preko Hadži – Numan – bega... jer ja prošli put kad sam silazio u Sarajevo, nisam mogao, moro sam hitro natrag... A moj djed, iako Srbin, bio je u komori čuvenog Hodže Straha, a taj Hodža Strah je kažu – Koluhijin djed, vele, opasno ratovao protiv Švabe osamsto sedamdeset osme... jā, gurave zemlje ove naše Bosne, drugovi, nikad mira, ni počinka! Ni odžaka da potraje makar dva koljena!«

Uzdahnu glasno. Iskorači najavivši nam da je ispričao i više nego što smije i želi.

Pilavija i ja idemo uporedo.

Koliko pamtim, počeo je Pilavija nešto o Koluhijama što je prije rata naučio, pa o svojim Pilavijama, o ocu,

pa je onda nastavio kao da stenje pod teretom od kojeg mu krcka kičma pred pucanje, o nekakvim zamršenostima nepojamnim unutar bosanskohercegovačke muslimanske takozvane cjeline,

o zamršenostima – krvavim, glupim, genijalnim, komičnim, blatnjavim, lirski blistavim, ušljivim, veličanstvenim, bezazlenim, mudrim, surovim, bestidnim, beskrajno beznadežnim i krvavim,

svekolikim tim zavrzlamama koje su stoljećima sabijale muslimanski svijet i slagale u vertikalu prividne cjelovitosti, pa sad, kad pucaju tikve u svjetskim, evropskim i jugoslovenskim razmjerama, kad su na vrata svakog naroda došli i anđeli i đavoli po svoje, kad je oslobodilački rat pošao u pohod da na jedini ljudski način razriješi protivrječja koja svim učesnicima, u bilo kojoj drugoj varijanti, prijete nestankom pod gusjenicama njemačkih tenkova strategijski okrenutih prema istoku, sad su i u toj muslimanskoj, stoljećima prividnoj cjelini, buknula sva zataškavana pitanja svom silinom, brat na brata, sin na oca, otac protiv sinova i kćeri, rođaci se bajunetima bodu među se,

i muslimansko pitanje našlo se u kovitlacima bitaka u kojima barut peče oči, a u masnoj krvi do koljena plivaju kape, titule, gunjevi, binjiši, obojci, trouglasti hodžinski zapisi, toke s prsa i prodrti oputnjaci, gusle, šargije, sazovi, kahveni takumi, teskere, obligacije, sidžili, jan – tahte, tabuti, u pet ofanziva već je izginulo nekoliko desetina hiljada Muslimana, što na jednoj, što na drugoj strani, jedna ne popušta i narasta, druga je sve krvavije ostrvljena,

Sava polako već treću godinu prikuplja iz svojih pritoka iz klaonica i s vlastitih obala leševe nekoliko naroda i polako ih valja ka Dunavu kao zajedničkom posljednjem ležaju u mulju koji ne pita ni za motive ubica, ni za patnje žrtava,

a što se Muslimana tiče, radi se u konačnoj instanci o tome, hoće li radnička klasa moći i umjeti ponijeti terete praktičnog razrješenja i muslimanskog nacionalnog pitanja, pošto su ga stare rukovodne strukture dovele do katastrofe.

Putujemo Pilavija i ja, Pilavija priča, ja pokušavam da proniknem zašto to Pilavija priča, i to baš sad, zašto mi teoretiše i uzdiše zbog tih velikih pitanja kao

da su stvarno njegova jedina sadašnja stvarna briga, a ne – posjeta Hadži-Numan-begu s kojim treba da promuhabetimo, da s njim popijemo po kahvu i da ga kao politički ofucanu nevjestu prevedemo na našu stranu, ili – ako zazine da zove ustaše i Nijemce, da ga tiho u istom trenu, otpremimo na ahiret, na drugi svijet, pa neka tamo sa svojim rahmetli političkim jaranima vodi i dalje politiku koju je vodio, a na ovom svijetu neće više. Ne!

Zašto o svemu ovom govori Pilavija meni, baš sad?

Kratkom šutnjom pokuša da provjeri koliko ga pažljivo slušam i da li mu vjerujem. Zasjeti da je sve to u meni odzvonilo drukčije nego što je želio. Ne odgonetnu – da li sumnjam ili sam samo zbog umora ravnodušan. Tad, ili se poboja da ću ga uhvatiti u prenemaganju, ili zaključi da se cijelo vrijeme glupo razmetao pametovanjem, koje bi u drugoj prilici i na drugom mjestu zaslužilo pohvale. Nekoliko minuta u hodu očekivao je makar jednu jedinu riječ od mene.

Ja se zainatio. Ne dajem znaka.

Pruži ruku. Njegov blagi dodir po ramenu shvatih kao molbu da usporim i saslušam. Nekakav drugi Pilavija šaptao je:

»Ako moradnemo pucati, ja ću prvi. Ti meni samo čuvaj leđa! A da znaš kako mi je... kao da me vode vezana na gubilište, eto kako mi je. Sjećaš li se one pjesme: »Ibrahim-bega vode svezana, svezana vode da ga objese...?« Ne brini, nije me strah. Ali mi se moždina ledi.«

Sad je progovorio iskreno. Čula me nisu varala. Uzeh ga pod ruku. Tješio sam ga, sad znam, tješio sam ga na najgluplji način – hvalio sam mu oca i njegovu političku razboritost koja će ga dovesti k nama. Mudrac, ne dade se dugo varati. Reče mi da ne hvalim oca, nego bi bolje bilo da mu pričam šta mi se to toliko dopalo na njegovoj maćehi, Esme-hanumi i – ako mi nije šta zazorno, da mu opišem bar malčice kakva je u dušeku. Znajući koliko je mrzio maćehu, rekoh da ne želim o njoj ni riječi reći, bolje je da o našoj ljubavi ona sama ispriča pastorku kad i kako ushtjedne, pa neka po njenoj priči prosudi.

Eno ti živog Pilavije, neka ti ponovi, neki dan mi je pijan, na banketu, tačno rekonstruisao te naše razgovore, a na kraju mi reče da je u tim trenucima bio domislio da bi najbolje bilo da u hodu, opali sebi metak u usta. Već je spuštao vrhove prsta na kopču od futrole. Tad sam ga ja ponudio cigaretom. Zapalio je. Predomislio se u pola cigarete, u trenutku kad je Tesač stao i rekao:

»Eto, stigli smo«.

U usamljenoj pojati koja je mirisala na ovce i čobanski mir, presvukosmo se u uniforme domobranskih oficira, a svoje poslagasmo u jasle i prekrismo slamom. U putničkim džepovima i torbama nađosmo sve što je ugovoreno, od oficirskih dokumenata, sekcija i nalivpera do posljednjih brojeva »Hrvatskog naroda«. Neko vrijeme smo se meškoljili u novoj odjeći kao u zmijskim košuljama, rugali se kiselo jedan drugom i pozdravljali se sa »Spremni«! Pilaviji je uniforma bolje stajala nego meni. Možda bi mu sve uniforme na svijetu stajale bolje nego siromahu Talu. Vidi se da je rastao u lozi koja se uvijek bilježila spoljnim znacima stepenastih društvenih pozicija.

Tesač nas je pregledao pomno. Morao je podnijeti detaljan izvještaj Bezrukom kako smo izgledali kad nas je posljednji put vidio. Pošto utvrdi da je sve kako treba, reče da je vrijeme za rastanak. Rukovasmo se. On još samo upozori Pilaviju da ne drži pištolj iza kuka, nego malo ispred, kako bi u nevolji mogao brže reagovati. Mahnu nam rukom. Umorna desetina, pospala uz temelj pojate, pridiže se i pođe. Niko nas ne pogleda, niti pozdravi. Možda im je svima ovo dosadan posao koji obavljaju ko zna koji put.

Minut-dva stajali smo sami, slušajući šušanj hoda koji se udaljava uza stranu. Čekali smo čovjeka kojeg je Bezruki nama nahvalio kao najboljeg obavještajca i najvještijeg putovođu za ovakve poduhvate. On treba da nas prevede odavde do ceste pred Sarajevom.

Iz mraka se pojavi neobična prilika. Pobojah se da se glupi slučaj nije umiješao da nam sve pokvari. Pred nas stade djevojka u dimijama, pod šamijom, ogrnuta boščom. Reče samo –

»Idite za mnom! Ne govorite! Ne poznajemo se!« i pođe u lakim gumenim čizmicama bešumno i gipko. Mi se zgledasmo, ali poslušasmo. Vjerovatno je ona bila kratka veza između Tesača i glavnog vodiča. Međutim, djevojka je sve dalje odmicala, brzinom je hoda nama dvojici momaka dušu na nos izgonila, kad bi potiljkom osjetila da se nešto u ritmu hoda nas dvojice nešto promijenilo, samo bi malo usporila. Čim bi potiljak javio da smo gdje treba, opet bi ubrzala. Postepeno smo shvaćali da je to taj tajanstveni hajduk Bezrukog.

Kadira je prve godine rata dvaput izmicala ispod četničkog noža. Jednom se otela i skočila u nabujalu Praču. Drugi put je gvozdenim vilama probola koljača koji joj se primicao s krvavom kamom. Kad je vodila nas prema sarajevskoj cesti, imala je čin zastavnika. Nije bila član Partije. Predlagali su je, ali je ona rekla da sama sebe odavno smatra članom, međutim ne može u Partiju jer je pobožna. Na dužim odmorištima zaticali su je osamljenu kako klanja. Sreća. Imala je uvijek pametne pretpostavljene koji su cijenili iskrenost, a znali su da među članovima Partije ima pobožnih koji zbog stida ili računa nisu htjeli to da kažu. Bezruki mi je poslije rata ispričao da su Kadiru kao obavještajca uhvatili pripadnici seoske legije i predali je ustašama. Ovi su joj rezali komad po komad tijela. Nije progovorila. Odrezali su joj glavu testerom i u njenoj šamiji odnijeli u Sarajevo.

Kadira!

Kroz neke snene koprene prisjećam se blagog radoznalog lica njenog. Na drugom zastanku, Pilavija, koji kao ni ja, nije znao s kim imamo posla, poče izokola kao da udvara, prilagođavajući intonaciju seoskoudvaračkoj brbljariji. Kadira se smijuckala zagrcnuto kao dijete. Kroz smijeh reče Pilaviji da je iznenađuje da on kao student i sin Hadži-Numan-bega ima tako primitivan rječnik. Dodade da nije čula »i druga Tala«, možda on, veli, vodi kulturnije dijaloge. Nas dvojica posramljeni oborismo noseve. Tad nas ona upita želimo li po jednu jabuku i dodade da su jabuke za žeđ bolje nego voda. Oba pružismo ruke kao obradovani prosjaci. Ispod žute bošče koja je na sve bjeljem jutru postajala sve tamnija, a valjda iz njedara, izvadi najprije blistav kolt, pa križanu kragujevku, a onda jabuke. Mi smo grizli i ćutali učtivije nego pred komesarom divizije. Ja sam se kriomice kesio i uživao u Pilavijinom sramu, povremeno uzdišući da ona ne čuje:

»Namjeri se vila na Halila...«

Kadira!

U krvavoj šamiji odrezana glava putuje u Sarajevo.

Daa...

ali mi smo tada o njoj znali samo onoliko koliko je Bezruki rekao, pa ni to sasvim sigurno, još uvijek sumnjajući da je ona zamijenila nekog vještijeg druga.

Njoj se žurilo natrag. Nama dvojici u Sarajevo. Očekivani susret s Hadži-Numan-begom zasjenio mi je rastanak s Kadirom. Prijatelju, koliko je smrti svakom od nas u životnu brodicu stalo, čudo ne tonemo od uspomena. Ali se svako za pramac svoje priče drži, nadajući se da će na kraju, na nekoj obali izići i stati na tle, čvrst i spokojan. Ali, obale nema. I tek rođeni počinju svoju opasnu plovidbu, dugu priču i nadu u srećan ishod. Ali, smrt tovari nejake brodice preživjelih...

Eh, Kadira!

Ne sjećam se ni kako smo se rastali, ne, čekaj, aaaj, ovaj bol mi ide u dubine moždanog okeana da mu pocijepa kolijevku,

časak samo,

mislim da smo stali mirno pred nju i pošli da je pozdravimo partizanski, kao sestru i junaka, ona je nešto viknula, čekaj, rekla je – ne! Vi ste domobranski oficiri, ne zaboravite!... tako nešto. Ne, nisam sasvim siguran, ali...

aaaj, bol mi počinje šibati duž kičmene moždine, heej, ne zovi ljekara, šta će mi, izdržaću.

Mi silazimo sami niz obriježje, a Pilavija sve vidljivije zeleni i smrzava se,

ma čekaj! Šta ti je...?

Ma, šta je vama svima?

Neću injekciju, neeeću. Čujete li, neću! Kakva je ovo strka oko mene? Šta je vama svima, budale diplo-

mirane.. ja sam bio u Sarajevu... ali i tamo gdje tehnobirokratija... nekoliko stoljeća poslije eventualnog trećeg svjetskog rata, ma, kad vam kažem! Vaša medicina je sva... od parcijala... a parcijalno-kalkulativni um je potpalio nuklearni fitilj, međutim,... aaa, otkud ova obamrlost, ostavite me da spavam.. bolje je i prespavati, nego to doživjeti... poslije eventualnog... kažeeem... eh!

U radu komisije bi naređena pauza. Zahtijevao je to dvadesetostruki honoris kauza. Lijeva mu noga od reume bridi. Od sjedenja, muče ga hemoroidi. Zagrli unuku i povede je u restoran, ona je gladna, a on umoran. M-X-7 za njima ulagljivo kaska, laska, ponekad virne u hodničko ogledalo da vidi kako mu stoji maska.

Komisija ne shvaća šta se napolju zbiva. Narod poludio kao da se najeo otrovnih gljiva. Sve televizijske stanice, od centra do granice, automatski emituju najvažnije scene iz prošlosti ljudske, strogo zabranjene i zvanično zaboravljene.

Svi mehanizmi ritmično služe, sve službe usaglašeno svojim domenom kruže kao da se ništa izuzetno desilo nije. A iz podzemlja i prizemlja sve vrije. Informatika se na sve automatski blago smješka i ne osjećajući gdje se događa fatalna greška, gdje dvije kapi krvi što jutros kanuše, konačno, eto, orkanom planuše.

Vrhovni vrh zasjeda dugo. A i šta bi drugo? Zasjeda, raspreda, planetnu brigu brine. A ne osjeća da su već potpaljene mine.

Vrhovnom vrhu predsjedava zamjenik Oca Vertikale, Prvosveštenik Tehnike i Prvi majstor svega, od jonizacione skale i moždanog elektrizma, do misticizma. Sljedeća tačka: – situacija mračna, premda je sva Planeta osunčana i zračna.

Naime,

Sistem je davno postao jedinstvena naučno-policijska stanica. U savršenstvu je dosegnuta krajnja granica. Pa ipak, donji slojevi zatvorili su se u opreznost i šutnju. Nikakvim super-instrumentom ne možeš otkriti smutnju, ako je spremaju. Specijalnim odredima preostaje samo da demonstrante izlemaju kad provale na bulevare, Sveti Red Ustrojstva da pokvare. Dotle – tišina napeta. Oružja zapeta. Za najmanju krivicu istražna »Svilena peta«, razbija ljudske lobanje kao stare lonce. A Sistem se ipak zapleo u nekakve nerazmrsive konce. Društvo se giblje kao beskrajno šiblje, potmulo ječi, stisnutih se zuba ljuti, ćuti, i muti, muti, muti... Očigledno je, dakle, da Društvo i Sistem nisu sinonimi. Jedno zbog drugog se znoje. I drhture i ljeti i zimi. Jedno drugo mrze iako su zbratimljeni u zvaničnoj rimi. Tijesno jedinstvo ne može široka protivrječja da primi, pa svakog časa bukne poneko žarište. Sistem ga vatrom gasi, a zatim preore zgarište, zasadi cvijeće i nadaja mirisnim vodama i još glasnije propagandiše o slobodama.

Nevolja stegla. Diskusija se otegla. Vrhovni vrh se o teškom jadu zabavio. Sve je najumnije analize nabavio. Sve najveće stručnjake dobavio, ne bi li nekako probleme probavio. Ali, zasad, trud – uzalud!

Predsjedavajući mrači se u licu. Polazi za govornicu nekakva glava, jajasta i bijela, astmatično diše, kiše i drsko počinje da referiše:

»Samoodbranu Sistema treba učiti od samoodbrane tijela. Dok dijete majčino mlijeko siše, ono se brani njenim, na svijet donesenim i usisanim moćima. Ali, ovi čuvari, iznureni stražom danima i noćima, malaksavaju polako dok sasvim ne podlegnu. Sad vlastite snage moraju da se upregnu, ne bi li dijete od mikroba odbranile, ne bi li ga otpornošću nahranile, da od ‚candida albicus' do staračke uremije iziđe nakraj s najezdom destruktivne boemije virusa i viruleta. Nema živog bića bez imuniteta.«

»Ali, to su prepotopna otkrića.«

»Prepotopno doba prethodnik je nama. Život je proizvođač vlastite, molim vas, zaštite. Prva brana bila

je membrana. Ali ćelija, sprva sama od sebe sita, morala je da traži hrane. Jake ćelije proždirale su slabe. Kao roda žabe. Dok nije nastao cjelovit organizam, pogotovu čovjek u društvu svezanom u neki – izam«

»Ali, hoću da čujem politički aspekt imunologije!« dreknu Prvosveštenik Tehnike i papa Tehno-teologije.

»Aa, to.«

»Da, to.«

»Kad društvo bude jedinstvo veza, sloboda i navika i obaveza, ono će naći formulu kako da se brani. Kao što je našlo kako da se hrani. Obrazloženje:

sastavni dijelovi jednog gena bune se protiv naših istraživača. Ako se ne pristupa s ljubavlju prema njima i čovječanstvu u cjelini, oni prkose otporom nepojamnih kombinacija prestruktuiranja. Ne daju se. Ravnodušan, pogotovu zloban posmatrač ne može računati na njihovu iskrenost i saradnju. Naprotiv, njihov otpor odvodi ga u pogreške koje se svete i njemu i grupaciji koja ga je takvog oblikovala i postavila mu amoralan cilj istraživanja.

Društvo mržnje ne može uspostaviti prirodan kolektivni imunitet. Gospodine, i vaš skafander ima dušu. Iako je bijel, ja vidim kako se crveno žari od ljutine svojih čestica koje se svađaju s vašim namjerama. Vi predsjedavate slomu neprirodnog, dakle neljudskog ustrojstva svijeta. Jedna biljka mi je jutros šapnula da je i njen rod, zajedno s ljudima, životinjama, svjetlom, vodom, mineralima i drugim izvršio opštu mobilizaciju kumuliranog nezadovoljstva. Ja mu se pridružujem. A pošto ćete me vi likvidirati, njen rod me prima u svoje redove da tamo nastavim boriti se. Poslije opšte pobjede Ljubavi, vratiću se u najljepši stan: u pamćenje čestitih.

Ovaj moj prilog diskusiji jeste pobuna svijesti protiv parcijalizacije, pobuna jedinstva društva protiv nasiljem izrežirane Vertikalizacije. Na radničkoj je klasi da ukine sadašnji odnos subjekt-objekt i da stvori zajednicu ravnopravnosti rada istorije i prirode koje žive u Ljubavi... Dakle, ja sam imun. Vi niste. Izvolite, strijeljajte!«

»Ah, kakav zločin! Vodite svinju u pustinju! Iznutra mu mozak isperite! Živom – kožu oderite! Stavite ga na sunce što plamti. Neka jeretik trpi, ali da ne pamti ko je i gdje je bio. Kako je mogao ovaj da se pojavi?! Treći ministar unutrašnjih djela i njegova ekipa cijela odmah da se smijeni! Šefe Svete Konfidencije, izbrišite budalu iz evidencije!«

»Tako je.«

»Tako je.«

»E jest opasno skrivio.«

»Prvosvešteniče, živiooo!«

»Hvala na poklicima. Svima! Služba, alo, služba! Nek se u dvorani promijeni klima. Mene nešto hvata zima. Dajte nam relaksantno osvježenje! Muziku neku što za godine naše, uz dobru sofru paše. Nemojte patetike, ni oda. Ni ovih najnovijih didaktičkih moda. Mi imamo dovoljno sloboda. Neka ispred nas kakva ljepotica hoda. I neka pjeva: »Mujo đogu po mejdanu voda!«

Kunem se, bio sam s Pilavijom tamo. Stvar je povjerenja prema meni samo. Vidio sam i to vijeće. A vidio i u dubinama rudnika ljudske aveti u lancima, što u suzama, uz uljanice i svijeće, kopaju rudu urana. Vidio sam kako se iz restorana komisija vraća, a i pijanog predsjednika kako u klozet svraća da mokri i povraća.

S televizijom nešto nije u redu. Na ekranu je opšta zbrka. Ne zna se da li je strka snimanja uživo ili je neko cio arhiv ukopčao krivo, pa čas kao da bjesni klasni rat na Planeti, ili glavni urednik nije pri pameti, pa pustio traku davno zabranjenu,

ili je – Sarajevo,

vidiš pješadiju, oboružanu i uhranjenu, uz koračnicu laku, u maršu postrojenu u troredu, noga za nogom, tačno u dlaku, ko niz rečenica u realizmu strogom, maršira, a svijet bježi od te sile troredne i uličice sporedne.

Pa opet kao da je kamera na Planeti, odnekud pokuljale gnjevne mase, a na usnama te ropske melase, prepoznaješ proteste protiv zločina »svilenih peta«, a tekst kao da je s proglasa ilegalnog centralnog komiteta... Padaju spomenici i s fasada gomile svetih portreta i

lete o beton s balkona i iz lođa, poprsja svih vođa. Policajci stoje i blenu. Niotkud zapovijesti u tom trenu da na masu pucaju. Svi sistemi javljaju – ništa novo!

A ovo?

Zatim – sa svih ekrana EPP rajske ptice preporučljivo sjeme kljucaju.

Pa opet urnebes pred masom na svim uličnim ekranima. Pokolji, ustanci, povici, u nekim davnim danima, ona pješadija rasuta, i uz nju, gomile drugih, domaćih, bježe pred partizanima koji na njih kidišu i podvizima planetarnu masu inspirišu da u jednom revolucionarnom valu sruše Tehnokratsku vertikalu.

Kratak prekid trake, preko ekrana neke manekenske svrake namještaju se da himnu Sistemu odsviraju. Neko ih zbrisa. Kroz Sarajevo troredi, ali umorni i prorijeđeni marširaju, u svakog vojnika pogled ko u ranjenog risa, koji će dok ne krepa, još mnogo grlo ljudsko da ščepa.

Komisija ne gleda televiziju. Pijani predsjednik pretvorio u aktuelnu viziju te epohe eventualno davno protekle kao da su se tek sad tu stekle. Umuje svoju priču. Priča i pomalo štuca. Ni on niti ko drugi ne shvaća da cio sistem puca kao carske dveri drevne pred navalom narodne mase gnjevne.

»Slušajte, vi magarci ove superantikulture! Ljudski um je stoljećima... hej, ti, šta te se tiče ekran i što jedni druge jure?! Dakle, ljudski um je davno prije nas pokušavao da shvati, de fakto i de jure, društvene i duhovne strukture i gdje su korijeni nastanka razlika između ljudi, onih kojim se vlada, onih koji vladaju i onih između, koji se nadaju da će se popeti gore, ali ih siromaštvo kao magnetno polje vuče prema dolje u masu beznadežnih pod čizme nadležnih.

Ma, šta mi je ovo... pa opet svoje slovo ko da bih skovo u tu prokletu rimu! Promijenite u studiju klimu! Dakle, Niče... Dostojevski... Krleža... i tako to... Mala, šta sam ono htio da kažem?«

»Sarajevo, djede, Sarajevo!«

»Ah, da. Šta možemo, skleroza! Ne snalazim se u demokratskoj opuštenosti. Jad slobodnog, otkriva tragiku radnog vremena. Sve je na neki način imanentno svemu.

E, da!

Grad!

Vidite, ljudi su nekad znali i iskreno osjećali da više vrijedi stara draga česma s pitkom vodom, nego bahato lociran i nametljivo izveden betonsko-čelični vodoskok s vještačkim hlorisanim vodotokom i ulizičkom posvetom nekoj Moći. Česmi su s ljubavlju prilazile generacije. Ovi naši bazeni od šarene sintetike s prskalicama služe povremeno državi za dekorativu o praznicima, stalno dokonim studentima za bacanje otpadaka, a noćnim pijandurama za pišanje.

Mala, o čemu mi u stvari danas raspravljamo?«

»Tražimo ljudsko biće najzaslužnije za ljepote eventualno nekadašnjeg Sarajevu.«

»Uvaženi predsjedniče!« reče M-X-7. »U duhu naloga Svete Vertikale, primljenog redovnim sistemom direktiva...«

»Ne brabonjaj!« prekinu ga starac, iako je momak htio samo da pohvali i sistem i emisiju i ulogu i znanje predsjednika. Zatim pijani predsjednik pođe mutnim pogledom prema ekranu, zijevajući i govoreći: »Pa, dobro, dajte Sarajevo... Kakva je ovo strka...? »Ukoči mu se pogled. Skoči. Dreknu. »Tooo... Pažnja! Pratite ovo! To, bato. Naredite krajnju mobilnost da se ovo odvija kontinuelno što izoštrenijom slikom!«

Spikerka pokuša nekoliko puta da uspostavi kontakt sa režijom, ali rastužena javi da je u redakciji i režiji nekakav haos, da su otud odgovorili kako nikog više ne zarezuju, kako oni i sami prate to što se zbiva, za oštrinu slike pobrinuće se koliko njima samima i koliko ekranima za javnost treba, a sve državne komisije zajedno sa svim ostalim organima neka idu u materinu!

»Sjajno!«, reče predsjednik. »Postajemo dio javnosti i njegovih gibanja. Ali, djeco, pažnja, pažnja! Ovo je... e sad ćemo... Molim čašu vina!«

Slika teče.

Perifernom uličicom Sarajeva žure dva čovjeka u uniformama domobranskih oficira. Na prvom uglu kojim su minuli, mladić, s rukom u džepu, s prstom na

obaraču »brauninga«. Na drugom uglu, radnik popravlja bicikl. Pored njega stara umašćena torba za alat. U torbi – automat sa šest šanžera. Putnici žure. Ne osvrćući se na ilegalce koji im obezbjeđuju put.

Predsjednik komentariše tiho:

»Pazite, djeco, ova dva putnika su Tale i Pilavija. Izvlače se iz okupiranog Sarajeva. Mislite li da im je lako? Na njihovoj strani su ovi, kao slučajni prolaznici i mladići i djevojke, koji ih čuvaju, i narod, ali narod ne smije još da na sarajevskim ulicama javno kaže što osjeća. Jer, ima mnogo naoružanih koji misle suprotno.

Gledajte,

sad, kad su izišli iz periferijske uličice,

ah, kakvo siromaštvo,

kad su izišli i požurili preko utabane tratine vi obratite pažnju na pjegavog bosonogog dječaka što nasred tratine čuči i prstom šara po pijesku. Iako je dvojici putnika svaki sekund u ovom bjekstvu iz grada dragocjen, zaustavljaju se nad zanesenim djetetom.

Studio, pojačaj ton, boga mu!

Tako!

Slušajte! Tale kaže:

»Zdravo druže!«

Vidite, dječak nije uplašen. Samo im se smiješi i pokazuje diskretno prstom prema šibljaku iza kojeg je cesta.

»Čiji si ti?« kaže Tale.

»Ničiji.«

»Kako – to? Šta ti radi otac?«

»Radio je u željezničkoj radioni. Objesili ga Nijemci.«

»Radi li ti mati?«

»Radila je u ćilimari. Ustaše joj smrskale glavu gvozdenom ćuskijom.«

»Pa, dobro, ostao je bar neko...«

»Niko. Jednog brata, kurira, uhvatila seoska legija i predala ustašama za vreću soli. Ustaše ga zaklale. Drugog, ranili četnici Save Derikonje, uhvatili i živog bacili u žar. Pekli vola na ražnju, pa ispod vola, bacili brata. Starija sestra poginula također na četničkoj zasjedi. Mlađa odvedena u Jasenovac. Odsjekli joj sjekirom

glavu. Tetka je ribala podove i prala haljine kod nekog Haži-Numan-bega... I nju su strijeljali u jarku... tamo... prema Semizovcu. I tako... A vi, ne stojte pored mene, zar ne vidite da vam onaj drug iza živice maše da požurite!«

»Otkud ti znaš za tog druga?«

»Nije važno. Požurite!«

»Znao si da ćemo naići!«

»Osmatram odavde. Požurite!«

»Veliku si petokraku u pijesku nacrtao. A šta ti znače ove šare unutar zvijezde?«

»Kad se oslobodimo... ja bih gradio... najprije ovako jedan veeeliki krug koji bi zapasao od Vrbanje i Pofalića do Ali-pašinog mosta i tako... oko kruga razne veeelike zgrade sa veeelikim dućanima i kinima...

eno, zove vas. Požurite! Kasnije će mene ružiti što sam vas zadržao... dobro, kad nećete, onda mu vi i odgovarajte za nedisciplinu!

taj veseliti krug bio bi koliko hiljadu Baš-čaršija a na njemu i pijaca i sve bi bilo džaba... hljeb, pekmez kupus, krompir, orasi, sandale i lopte... eh, a

od tog veeelikog trga, vidiš, pet veeelikih ulica na pet strana, a svaka ulica dvadeset puta šira od današnje glavne... e tu bi bile kuće gdje bi svijet živio, a između ulica, raznorazna, je li, igrališta i bazeni kao na Bendbaši, ali veeeliki... Svijet bi se tuda sve šetao i veselio... to jest, naši... a kad bog pogleda odozgo, ili slučajno preživjeli neprijatelj naiđe avionom, pa virne kroz avionski pendžer, a ono... petokraka... eh, evo mu što će smjeti...

hajd, krenite, drug daje znak opasnosti!

Zdravo!

A ovo sam ja samo sanjao, pa slikam svoj san u pijesku... to ću ja graditi kad pobijedimo!

Idite! Požurite!«

Ekran zapucketa. Kamera preletje svjetska bojišta, pa se opet poče motati po Bosni. Bitke... bitke... pred seoskom džamijom, hodža, kome su El-Husein, Nijemci i neki domaći dali kantu zejtina, pet kila šećera i kilu kafe, uči dovu za srećan put devetorici momaka seoskih siromaha koji su se na njegov nagovor javili u ss divizi-

ju... matere plaču... jedan momčić, sekretar seoskog aktiva SKOJ-a, dvoumi se da li da zbode hodžu, ali saletjeće ga hodžini rođaci i, ako preživi hvatanje, odvešće ga u Travnik, u zatvor... divizije, bitke, lomljava...

slika se polako zgasi.

Predsjednik urla:

»Sliku!«

Niko se ne oglasi.

»Sliku, birokratsku vam majku!«

»Djede, ne tako! Vlast će na te hajku!«

Starac nervozno džepove pretresa, psovkama skida svetinje s nebesa, uzalud pritišće dugmadi na priručnim koordinantima komunikacija. Odziva nema. Unuka najprije s mladićem izmijeni nekoliko riječi zaprepašćenja odakle starac zna i jezik onih vremena, srpskohrvatski, odnosno hrvatskosrpski, kad i najbolji poligloti jedva natucaju sanskrt, kineski, ruski i engleski... Mladić je jedva slušao malu. Bojeći se komplikacija od predsjednikovih psovki, sprema se da što prije napusti salu.

Šutnja.

Mala, još bezazlena, pita djeda, koji zabezeknut od nekog prećutnog otkrića, čas ustaje, čas sjeda, otkud mu poznavanje i tog jezika davnog! Starac usplahiren, periferijom pameti muca kako je imao pretka slavnog kome su i ilmija i vjernici nudili da bude reis-ul-ulema, ali su ga spriječili nekakvi spahinovci, pa postavili... brata od predsjednika političke stranke...

djed je to otkrio u rekonstrukciji prilika i neprilika između prvog i drugog svjetskog rata, a davno prije eventualnog trećeg...

Jedva nekako izmuca iskidano objašnjenje... poče se osvrtati oko sebe... oslušnu...

I drugi, isto.

Spikerka šapće:

»Poštovani predsjedniče, nije moje da se miješam u realizam ulice, ali iako sam programirana isključivo za TV-komentare, čini mi se da ulicama neka ogromna masa viče. Osjećate li miris eksploziva? Molim vas, kakva nam je personalna perspektiva? Jesam li šta kriva? Hoću li ostati živa?«

Vrata se sama izvukoše iz zida. U otvoru stoji Vrhovni TV-Dežurni i zapovjednik policije koja štiti TV-Ideologiju. Sav prašnjav. Pocijepan. Praznih ruku. Bez oružja. Krv mu kaplje iz vilica. Ljulja se...

»Veleštovani... gotovo je... mene je prebio TV-Kolektiv. On se kompletan priključuje rulji... Šta vam je?« dreknu zbog njihovog iznenađenja i glupih lica. »Zar ne čujete grmljavinu sa ulica?!« Malo stade. »Revolucija!« viknu. I koliko je dug, pade.

Kunem se, ja Tale Babunić, bio sam tamo sa Pilavijom u toj strašnoj lomljavi i vrevi i vidio kako tehnoteo-fašizam pada. Ja uzbuđen vičem, ja kličem, ja pucam. Mrtvi žandari leže sprat po sprat. Pilavija blijedi i kaže, iako se s revolucijom slaže, i spreman je čak i da pomaže:

»Pobogu, zar opet narodno-oslobodilački rat? Kako ću ovako astmatičan i proširenih vena preko svih voda, kroz ofanzive, a preko onakvih terena...«?

Žao mu, magarcu, tehničkih dostignuća, organizacije i neobičnih kuća. Začudo, ne pomisli na sina Numana koji je u sistemu ONO komandant bataljona i kome valja mrijeti možda u prvom sudaru s oklopnim kolonama. Ne spomenu ni dragu suprugu Monik, ni dobru djecu iz braka s njom. Zaboravio i na roblje što je pljujući krv iz pluća, robovalo stoljećima u gluhoj tamničkoj noći, ovoj teo-tehnokratskoj Moći, bez prava na svoje plodove, na ime, porijeklo, porodicu, rodove, nacije, i organizacije, bez radovanja proljećima, živeći samo od nade, od nade, od nade, i pritajenog gnjeva, gnjeva, gnjeva... predak potomku na uho... da znade... da znade... da pamti... da plamti... pod rebrima, pod čeonim svodom... čuva i pamti... žudnju za slobodom!

Nee,

Pilavija to nikad istinski shvatio nije iako je i htio i umio srčano da se bije kao junak. Snažan kao bik. Ja sam prostudirao taj lik. Zaslužio je u užem zavičaju standardan spomenik. Ali u ovom trenutku genetski egoizam skriven u tajnom kutku provali mu u svijest čudesnim žarom. Pa, umjesto da stojim pred starim revolucionarom, ja sam vidio usplahirenog posjednika titule, moći i novca koji bi ispod sigurnosnog pokrivača

na brzinu htio na digitronu da iskalkuliše isplati li mu se borba za slobodu, ako mu vlast, novac i stvari do đavola odu. Iz tog egoizma izrastalo je nerazumijevanje otkuda ovo sijevanje, ovi prolomi, ovi prekidi svih uhodanih veza, pa je uz urnebes topova i mitralješza i letenja u vazduh svih kontrolisanih pošta, na digitronu tražio odgovor koliko sloboda košta. Nije shvaćao ove urnebesne mijene, ni da sloboda nema cijene.

Jedan Pilavija je tako silazio s istorijske scene po prirodi organske smjene. A što se tiče njegovog Numana i mene, mi još stojimo i samo se za ljudski život i slobodu borimo, ali u digitron ne gledamo, niti smo spremni da zbog svijeta stvari svemir slobode okupatoru predamo.

Pamtim i u tom lebdenju da,

dok je mene u grudima onaj dječakov san grijao i ja ga Pilaviji i predsjedniku kao projekat nudio, Pilavija se samo smijao. Kad sam pokušao da ga spriječim, predsjednik me smirivao – treba da se liječim. Pilavija se i dalje mom i dječakovom snu kliberio, kao najzagriženiji ekonomicist. On, tehnobirokratska uš, ili kako da ga već čovjek nazove, drznuo se da pljuje na naše snove...

Daaa?
Molim?
Ko to zove?

Aa, to ste vi, doktore! Hvala, dobro sam, kako ste vi? Daa, izgleda da sam dugo i dobro spavao – sa gledišta naše slavne pragmatične medicine.

Doktore, otkud ovdje predsjednik? Ne, predsjedniče, s tobom ne mogu izmijeniti ni jednu solidnu građansku rečenicu. Misao je stvaralački čin. Dragulj.

Ne želim da razbacujem dragocjenosti po pustinji tvoje ravnodušnosti koju kriješ licemjerjem.

Ti si težak na snu kao odležana robija. Praštam ti. I ti si mučenik: političko-tehno-upravni, konferencijskim materijalima standardizovani profil trećerazrednog čelnog po negativnoj crti domaće kadrovske spontane spirale koja konfekcijski žalosno kasni za modernostima vlastitih projekcija i koja sve mobilne čistote zgusnutih ljudskih težnji i snova rastače u primitivnoj kancelarijskoj orkestraciji odavno ubajaćenog predstavljanja nekog apstraktnog naroda!

Hoćeš li još neku definiciju?

Vičem. Dabome, da vičem. Šta mi je drugo preostalo?

Doktore, molim vas, ne miješajte se u našu svađu! U pitanju je najviša sublimacija stvarnosti – revolucionarni san. Medicina se u to ne razumije.

Predsjedniče,

kad već istorija nije smogla snage da gradi novi grad Sarajevo po projektu onog dječaka što prstom po pijesku crta san, zašto ste moj projekat po istom snu, Radnički dom, odbili? Zašto ste na lokaciji koju sam predvidio za taj dom, izgradili marketing?

Tačka.

Doktore, izbacite predsjednika! Šta vam je? Nećete li ili ne smijete?

Sestro, izbacite i doktora i predsjednika!

Aaa, to ste vi, sestro! Znači, ona druga je završila dežuru. Divno!

Sad kad je doktor izišao, jeste li... iz hodnika izbacili i onog neugodnog... onog... predsjednika? Štaa? Ma, nemojte! Nije predsjednik ni bio ovdje?

Eee... onda... zlo je, sestro. Zlo. Dok se čovjeku priviđaju đavoli, održava se nadom u ljude. Ali kad mu se počnu priviđati predsjednici, onda... a birače ne možeš sazvati bez sazivnog mehanizma. A dok se taj mehanizam pokrene... ee, da... Ne, nije predsjednik konzervativan u bukvalnom smislu. Predsjednik je samo agresivni rutiner uhodanih zabluda o sebi.

Kažete – nije predsjednik maločas bio? Ja sam uvjeren da jeste. Prema tome, po vašem kliničkom hije-

rarhizovanom zdravorazumlju, ja sam budala. Nazdravlje! A hoćete li me proglasiti ludim ako vam kažem da ste danas ljepši nego jučer? Od vašeg dodira bi i ugljenisana hrastovina procvjetala. Kad razgovaram s vama, ja izlazim iz nekakve pjesme ili mirisne rijeke okupan i sam sebi lijep.

Ne, ne buncam. Ja vam se udvaram. Ja očima pijem ljekovitu svjetlost s vašeg lica. Želim vas. Vi... kako hoćete. Unesite i moje udvaranje u vaš službeni izvještaj šefu: temperatura – normalna, tenzija – sto trideset kroz devedeset, dobro spavao, doručkovao i – počeo udvarati. Mnogo priča. Pomalo nekontrolisano. A ja vam, govorim iskreno, sestro, i sasvim pri pameti... jednom, tako, jedan podoficir, strijeljan, a živ, a meni skoro drago, odnekud mi poznat...

daa,

jah!

Sestro, smijem li telefonirati onoj ćutalici u crnom šeširu? Znate, moram mu dovršiti priču o mom i Pilavijinom putu u Sarajevo četrdeset i treće.

Molim?

Vi ćete ga zvati?

Hvala.

A hvala vam i na pohvalama što ovako vedro podnosim bol. Ja se borim protiv njega. Ne, nije to zasluga duha. Ja gledam na duh kao na nešto sasvim drugo.

Za mene je duh nešto kao

kruh, kao sluh, društveni i kosmički auspuh. Duh s mesom, duh bez mesa, duh ovako – duh onako, radi efekta, u aščinici intelekta. Duh je biće, piće, žiće, otkriće, pokriće za lažne mjenice i pogon za prazne prizemne vodenice. Mene zanima duh kao stanje. Kao imanje. Kao Nojeva barka. A on stalno iskače kao vašarska varka.

Od čovjeka je Duh pobjegao sebi da s čovjekom čovječiju muku dijelio ne bi. Prevarivši nas da od svetinjskih visina boluje, on već odavno kao tiranin stoluje. Utvrdio se u kanone da lakše vlada. A pošto od svake tiranije neko strada, »neka to bude čovjek!« – reče Duh. Nije duh lud da na se uzme čovjekovu muku i trud. Duh ima primat da slasti prvi kuša, a čovjek da

vrši dužnost i sluša. Ali, taj živi čovjek bez pameti poče i Duhu da prijeti i da mu se sveti. Izmisli jeres i iziđe na megdan da izaziva Duha. Ponekad se desi: na međeda pala buha. Ponekad: medvjed morao krepati, nije mogao buhu ščepati, svejedno što je molio: buho, buho, ne razaraj mi srednje uho.

Gdje se to nije dogodilo, gdje se Duhu na prijestolju ugodilo, on odozgo bije, kolje, sabija, razdvaja, tuži, sudi. Šta li će još sve otuđeni Duh da učini od ljudi u bjesnilu svojih ćudi, zaboravivši odakle je rodom (iz fizičkog krika misli za slobodom!)

Tako ja, sestro, gledam na Duh. Sve zasluge za moje hrabrosti i sve krivice za moje nedolično ponašanje u vezi s ovim bolom što ga moram podnositi, ima i snosi moje tijelo, od jedra u krvnom zrncu, do mog imena i prezimena koje me čini pravnim subjektom. Moji otpori bolu jesu snaga osjećanja dužnosti da druge ne treba opterećivati sobom. Svi su opterećeni sobom. Individualno i kolektivno. Ja neću da budem trešelj...

Molim vas, čašu vode, ali ... čašu reske studene vode da mi popuca gleđ na zubima!

Hvala.

Vi, oprostite, ne mogu da odolim ovoj bujici riječi što nezadrživo kulja iz mene. Želim samo da vas što duže zadržim pred sobom jer ste tako dragi, pobogu, ko, šta vas čini tako ljekovito lijepim?

Možda... moja mladost posna nježnostima.

Da, da... no, hoćete li pozvati onog mog sagovornika? Ja stvarno nemam snage da ustanem. Zašto je nemam, ne znam. Ne, svaki djelić tijela mi je pokretljiv. Ali, ovaj bol u glavi, sestro, ne, ne, podnijeću ja... ja samo kažem da ne mogu da ustanem.

Ne bulji upitno u me! Zdrav sam. Pri pameti sam. Da ti dokažem? Prošli put sam ti priču donio do našeg silaska na cestu i moje ošamućenosti svim onim što mi se s djevojkom dogodilo! Eh, Kadira!

Jah!

Pamtim... dakle,

stojimo. Pilavija gleda prema cesti mrtvim očima. Ne zna zašto smo tu. Ni kuda treba dalje. I moji se tabani zakovali za tle.

Pilavija žmirne, dolazi sebi. Osmjehne mi se. I ja njemu. Dva nesrećnika otkrivaju jedan drugom koliko su iznenada bliski, ali se nijedan ne odlučuje da to kaže prvi, možda bojeći se da onaj drugi ne shvati to kao slabost. U ružnim vremenima mnoga vrlina postaje opasna mana.

Navikao sam da trenutke strave koja parališe, savlađujem smijehom. Ne ja, nego se u meni već automatizovao taj refleks. Tad mi dođe da naglo zaigram, da blebećem, da se sprdam sa sobom i s drugima, s bubama kao i sa svetinjama. Uzmem Pilaviju pod ruku. Polunaklonom i pokazujući mu lakejski prema cesti, kažem:

»Bujrum, gospodine satniče! Čeka nas naše drago šeher Sarajevo. Želite li da vam zapjevam? Jer, bojim se, ni ja za pjevanje, ni vi za slušanje, prilike više nećemo imati. Bujrum! Spremni!«

Zaskačem se, zagicam se niz livadu, siguran da Pilavija žuri za mnom. Kad stadoh na bijelu državnu cestu, kad ugledah tragove kamionskih guma i tenkovskih gusjenica, moja razuzdanost splasnu i šmugnu nekud u studene mračaje straha.

Pilavija minu pored mene dugim koracima čovjeka u hitnom i opasnom poslu. On je savladavao strah zbiljom dužnosti, ritmovima koji prisiljavaju na prisebnost. Hrabriji od mene, zaključih. Moja nagla igrivost je neka vrsta bježanja. Njegova prisebnost je pobjeda volje i razbora.

U crnoj »olimpiji« sjedjelo je dvoje. Za volanom – debeljuškast atleta kome dobar zalogaj i hladan špricer ne manjkaju. Teško sam se mirio s tim da je ovakav čaršijski tip – ilegalac. Sigurno ne vozi prvi put ovakve putnike. Bi mi malo smiješno, on takav, a ratnik. Ali, nisam imao vremena da o njemu dugo raspredam u uspušenoj glavi. Do njega – mršava, ravnodušna djevojka u jevtinoj haljini i s olinjalom, vjerovatno maminom tašnom na krilu. Palac na žutoj kopči tašne. Znak da je u tašni oružje.

Prema dogovoru – oni su ljubavni par. Mi smo oficiri koji se vraćaju iz inspekcije legijskih satnija u daljoj okolini Sarajeva. Zatekli smo njih dvoje u zagrljaju. Uz nešto novca, prinudili smo ih da nas povezu u grad. Ne poznajemo se. Nikad se nismo vidjeli.

Namjestimo se na zadnjem sjedištu. Prije nego što će uključiti u prvu, vozač se zakrenu.

»Ne izvirujte napolje kao miševi iz brašna! Vi ste domobranski oficiri. Jasno?«

»Dugo smo u šumi. Dok se naviknemo na gospodski način sjedenja u kolima«! rekoh da ga udobrovoljim.

»Ne znam ništa, ne govori mi ništa!«

reče i polako, rutinski izvede kola na sredinu ceste.

Zapovjednički ton razlikovao se od vojničkog. Bilo je u njemu i tihog siktanja ilegale navikle na strogost. I nadmenosti majstora koji će sad išamarati šegrte. I čovjeka kojem je ovaj posao već dojadio, koji je mnogo važnije putnike od nas vozio, kome smo mi teret osrednjeg ranga, koji nas je predugo, našom krivicom, čekao, a da bi nas počastio ljubaznim pogledom bar. Imao sam utisak da će neobično snažnim rukama, obraslim zlatnom mahovinom malja, od nekakvog gnjeva, iščupati volan na prvoj okuci, a nas istjerati. Nisam imao ništa protiv zapovjedničkog tona starješine u vojsci. Ovaj me vrijeđao kao šofersko siledžijstvo. Taj utisak nije moglo da razbije ni domišljanje na kakvom je on

opasnom bojištu danonoćno. Ni šta sve žrtvuje za nas dvojicu.

Djevojka je izgledala kao sirota s periferije kojoj bi bilo sevap diskretno staviti u džep koju novčanicu da kupi hljeba. Palac na žutoj kopči i spremnost da potegne oružje iz tašne opominjali su da je moj utisak neispravan. Ali, ja sam ostao pri njemu. Čovjek ne živi od tačnih zaključaka. Da je tako, zar bih ja ležao ovdje, ovakav?

Vozač si odavno. Pamtiš naše makadame. Tresli smo se na zadnjem sjedištu kao da smo oba uzjahali neku ludu kobilu koja se zaklela da će nam drobove na usta istjerati. Ipak, spram pješačenja po smetovima i glibajama, po kamenjarima i potočinama, vožnja nam je bila plovidba »na meki dušeci«. Sve naše dotadašnje mjere, odnosi, vizure, razmaci, smjene slika, sve se zasnivalo na mogućnostima pješačkog duhu da procijeni i pojmi. Brzina mi je potpuno pobrkala odnose. Kao što današnji funkcioner koji se godinama vozio, stane zbunjen na trećem kilometru sporog pješačenja: kakva je ovo nepomičnost? Ko sam ja i gdje sam?

Prema planu, trebalo je da iz kola iziđemo kod Ali – pašine džamije i pješke produžimo za čovjekom u pumpericama i šarenim čarapama. Goleme ruke, međutim, motale su volan suvereno, neopozivo, da nismo stigli ni da upitamo – zašto ovuda... zašto s ove strane... je li mu jasan plan... pamtim samo da smo vidjeli zaprege, pa seljake, pa dva kamiona u prolazu cestom, kuće, žena stere rublje, dijete vuče tvrdoglavu kravu koja je iskosila vrat i rogove na bodenje, livadu pored rijeke, na njoj četiri velika tenka s otvorenim kupolama, posade se golomude kupaju ili izležavaju na travi, na malti je ustaša pogledao u vozačev papir, ja sam iznutra dreknuo – Spremni! Ustaša je uklonio bodljikavu prepreku, ujurili smo u Sarajevo, Ali – pašinu džamiju ni vidjeli nismo, nego, tek nakon jurcanja po uličicama i mog uzaludnog izvirivanja da izvidim – gdje smo, »olimpija« stade. Vozač nam se okrenu, riđ, zao od straha ili brige, srdit zbog nečega što u planu ili putu nije bilo kako valja.

»Tu smo!« reče.

»Ali, trebalo je kod Ali – pašine džamije da se rastanemo!« rekoh pažljivo da ne uvrijedim silu.

»Ne znam. Znam. Ne znam. Izlazite, šmajsere ostavite na sjedištu! Boga vam glupog, sto puta smo vam poručivali da oficiri ne nose šmajsere, osim... Izlazite! To su ta vrata. On čeka. Držite se plana! Pa izlazite već jednom, šta čekate?!«

Nekako ispetljasmo na ulicu. Riđi srdito zalupi vratima i pođe nagradivši nas dobro smrdljivim dimom iz auspuha.

Pust sokak.

Djevojka u dimijama i nanulama nosi pod pazuhom tepsiju prekrivenu bijelim peškirom. Nosnice uhvatiše miris tek pečene pite na pekari. Pogrbljen adžo u čakširama i fermenu zaturio se zembiljem. Ja mu rekoh – merhaba, on stade, dobro me odmjeri od kape do gležanja, pa prođe ne prihvativši pozdrav.

Pilavija me stalno pritiskivao u slabinu i nešto govorio, a ja još stojim... opčinjen Sarajevom, opsjenjen sokakom, čekam kad će neko njime propjevati sa sazom u rukama, koja će se vrata otvoriti, gdje će se ukazati djevojačka glava, s kog mušepka će se čuti ženski smijeh ili podsmijeh.

Pilavija me gura.

Ja se opirem.

Iza ugla natrča izgladnio gologlav šegrt, samo malo uspori pored nas i šapnu panično:

»Pa, ulazite već jednoč!« i odbrza prema drugom kraju sokaka.

Pred Pilavijinom čizmom starinska pokovana kapija sa zvekirima otvori se i ne uzdahnuvši u podmazanim šarkama. Sama se za nama zatvori. Avlija po tlu nabijena jarko – bijelim oblucima dočeka nas bez mržnje, ali i bez dobrodošlice. Pod šeftelijom – slamna pletena naslonjača. Na jastučetu od brokata sa zlatnim resama po ivici, drijema mačka. Ja se obazrijeh, po pustoj navici čovjeka koji zna šta su zasjede, naročito tišine pred plotun. Avliju opervazio zid crijepom pokriven na dvije vode. Niko niodakle u avliju virjeti ne može. Ni ona nikome u pendžere ni u kućna vrata ne gledi. Ali, s nje se vidi Sarajevo. Obazrijeh se, kažem,

kao onaj slavni Morić pred vješanje, da Sarajevo još jednom pogledom upijem i zapamtim. Da, gledano iz ove ljepote kojoj je vlasnik Hadži-Numan-beg, ono je sjalo u suncu kao priviđenje Bagdada u ludom oku pustinjskog putnika. Korijen svake ljepote je u gladi čovjeka za njom.

Četiri stepenika uz mušepkastu ogradu.

Veranda sa uglastom sećijom i šiljtetom. Hladna srebrna mangala. Kućna vrata otvori nepoznata djevojka smjernošću sluškinje. Ne znam zašto, u jednom njenom brzom, ali bržem od svjetlice, sijevu zjenica po nama, osjetih kao da to i nije služinče, nego neko naš ko tu bdije.

Otvori pred nama sobna vrata.

Ja kročih prvi.

Hadži-Numan-beg sjedi na sećiji. Smije se.

Priznajem, malo se zaljulja moja plebejska svijest. Hadži-Numan-beg je sjedio gologlav, kajzerfrizura mu prosijeda, otmen, uglađen i očigledno pred nama – neustrašiv. Taj gospodstveni blagi smijeh zali me nečim opasnim, ja zamalo ne sletjeh u podnožja svojih sirotinjskih prkosa, zamalo mu ne priđoh ruci, zamalo ne poželjeh takvog oca.

Nazvah selam. On prihvati. Propustih mu sina koji ne pozdravi, nego stade raskrečen. Krvnički gleda oca.

Ćute.

Očekujući da jedan od njih prvi počne, preletjeh sobu vidom. Moram ti o njoj koju reći, jer djelimično objašnjava vlasnika. Ni u Kudelju, ni ovdje, Hadži-Numan-beg se nije razmetao raskošju, kao što u poslu nije ostavljao pisanih ni bilo kakvih drugih tragova, kao što u njegovoj despotiji nije bilo vike, javne grubosti i skandala. Ti mali muslimanski oligarsi ostaće s te strane nerazgovjetniji nego majstorstva diskrecije krupnog jevrejskog kapitala po Bosni do četrdeset prve.

S današnjeg stanovišta, Hadži-Numan-begova gostinska soba bila je skromnije namještena nego u savremene daktilografkinje. Ali, nijedna etnografska rekonstrukcija ne bi umjela uspostaviti ovakvu ravnotežu svjetla u sobi, funkcionalnosti stvari i vještine njihove izrade. Tada je meni, po bespućima napaćenom partizanu i čobanska suha koliba bila udobno noćište. A već begova soba – carska odaja za sve užitke tijela i duha.

Kažem ti, zaželio sam takvog oca koji sjedi u ovakvoj sobi na sećiji, dostojanstven, blag i suveren.

Kruženje mog vida po sobi završi se na Pilaviji.

On još nije progovorio.

To me otrijezni. Savjest, nevolja, tišina, bol u nogama od puta i tijesnih čizama, sve me to opomenu, sve se opomene sručiše u zapovijest svim čulima i pažnji da se usredsrede na ono radšta sam tu.

Stari se kurjak još smješkao.

Kako li je bilo Mehmedu Spahi sa trideset – četrdeset ovakvih »stubova« po regijama? Koliko je puta zaplakao zbog cijene njihove podrške?

Pilavija je još ćutao. Otac i sin su se zgledali kao da mene nema. Kao da sam suvišan u poslu što ga njih dvojica treba politički da obave.

To me uvrijedi.

»Šta je, beže?« rekoh polazeći prema njemu. »Misliš – došla ti dva ušljiva šumnjaka da, u ime gladne i ranjave družine, mole za primirje? Zašto ne pogledaš kartu svjetskih i jugoslovenskog bojišta? Zar ne vidiš da su ti u goste došli pobjednici?

Šta je?

Pa, jesi li ti roditelj? Sina nisi vidio dvije godine. On na vrata, a ti – ni trepavicom! On – junak, oficir, predstavnik vojske sutrašnje države, a ti ni – bujrum, čašu hladne vode!«

Begu bi jasno da je sinovljev trzaj prema meni znak da se ja ne pridržavam dogovorenog plana. Odmah pođe da se uklopi između nas, da ščepa sina, da samo s njim razgovara jer mu je sin mekši teren za razgovore.

»Što se mog sina tiče, imate donekle pravo. Ali, shvatite, ja sam otac, ja imam pravo da budem, je li, pomalo ljut, ja sam može se reći, iznenađen, treba mi vremena da bih sa svojim sinom počeo normalan razgovor... a ko ste vi... moliću? Njegov posilni... ili tjelohranitelj... ili ravnopravan... mislim, po funkciji?«

Ti nisi poznavao Hadži-Numan-bega: gospodin viši i od mene i od sina, snažan, obrazovan i vjerski i svjetski bolje nego polovina vođstva Spahine stranke, bogat provincijski moderni aristokrat, više sklon Parizu, nego Beču, moćan bankar bez banke, veletrgovac bez dućana, političar bez kancelarije i novina, to je on dotad bio.

Dok sam ga gledao kako bježi ispred mojih neposrednih pitanja ka sinu u mekote drukčijih, blažih odnosa, ja sam skoro fizički vidio kako se ispod tog dostojanstva, slatke riječi i nevine učenosti i praštanja krije kurjak.

Čitav Kudelj je svjedok da je Hadži-Numan-beg spretno, naglo i bezobzirno izvukao posrnulu lozu Pilavija u vrhove državne politike i u bogatstvo u koje ni država nije smjela zabaditi nos. Bio je bogatiji nego što se znalo. Bio je moćniji nego što su mnogi provincijski političari pretpostavljali. Bio je grublji nego što su to i njegove žrtve ikad doznale. Muslimanski aristrokrata evropske škole, ali bez ičeg iskreno koljenovićkog i iskreno evropskog. Divlja ambicija u pitomoj rukavici, netolerantna u svakoj zamisli i svakoj nijansi izvedbe. Političar koji se nametnuo Muslimanima, a s islamom ima manje veze nego patrijarh Varnava.

Još je sjedio kao neosvojiva politička kula pod čijim bedemima uzalud kašljucaju neodlučni protivnici. Ja sam znao da su je dvije izgubljene bitke iznutra razorile: mlada supruga i sin komunista. Ali, kula je prema svijetu još isticala svoje gorde visine.

Pošto mladi Pilavija nije popuštao pred očevim glagoljanjem, stari pomisli da sam u stvari ja glavni pregovarač, a njegov sin samo istureni prethodnik. Poražen pred sinovljevim mrkim ćutanjem, prenaglo pređe vidom na me, pa ljubazno, kao da pri upoznavanju s nekim evropskim trgovcem ili političarom čije ime u početku nije dobro čuo, ni titulu shvatio, krenu na me:

»A, moliću lijepo, ko ste vi? Kao da ste mi poznati... možda je kriva moja već staračka skleroza... izvinite, s kim imam čast?«

»Nije važno« kažem. Bez njegove dozvole pređem preko sobe, namjestim se u visokoj naslonjači kod

okruglog, finom čipkom prekrivenog stola, malo bahatije nego što je red u ovakvoj kući pred domaćinom toliko starijim od mene. »Nije važno. Ja vam samo pokušavam pomoći da se sasredite na ono zbog čega smo tu. Vaš sin je odgovoran pred našim rukovodstvom za rezultate razgovora s vama. Nemamo baš mnogo vremena.« Tad mi pade jedna ludinja na pamet. Okrenuh se mladom Pilaviji. »Druže komesare, vakat je da se počne!«

Hadži-Numan-beg ne izdrža udarac. Otkri zabunu. Sin – slavan, pa oficir, pa odgovoran pred Komunističkom partijom, pa – komesar.... ooo, komesar! Mogu misliti šta je ta riječ značila ovakvom političaru! Sin, dakle, komesar, a otac je glasao za Vidovdanski ustav i za sve zakonodavstvo koje je dvadeset godina satiralo komuniste kao najozloglašeniju zvjerad, sin – komesar, a Hadži-Numan-beg sjedio i kahvenisao sa generalom Fortnerom i generalom Baderom, s Kulovićem činio sve da ustaše ostanu na Drini, da Nijemci ne predaju sedamnaest istočno-bosanskih srezova Nediću i Draži, večerao s njemačkim oficirima koji rukovode prikupljanjem dobrovoljaca za ss-trupe,

a sin –

komesar!

Da rekoh bar – član Partije ili komandant! Ali – **komesar!**

Iza begove rutinske zavjese smirenosti drhturili su i strah i gnjev.

»Rekoste da je moj sin – komesar. Vi niste? A šta ako ja izjavim da se ponosim da mi je sin komesar? Mi, Pilavije, uvijek smo bili **neko...** A ko ste vi, moliću?«

»Nije važno. Druže komesare, sjedi! Da počnemo!«

Beg se oporavljao. Nasmiješen:

»Pa, dobro! Sine komesare, dobro mi došao! De da zaboravimo kad si se rodio i da si mi sin, da zaboravim kako si pišao i srao u pelene, kako si slinio u mom krilu brukajući me pred uglednim svijetom, kako si bio priglup i lijen đak, kako sam morao potplaćivati učitelje i

profesore da se provučeš... dakle, da to sve gurnemo u stranu, pa da razgovaramo! Izvoli, druže komesare!«

»Gospodine!« reče narogušeni sin opominjući oca. »Vama su dobro poznati ciljevi narodno-oslobodilačkog pokreta. Vaši posjednički, bankarski i trgovački apetiti već su vas prilično uvalili u sramotu. Posljednji put naš pokret vam pruža priliku da sačuvate obraz. Najdalje za tri dana javite vašu odluku. I to na adresu i način koji su vam poznati. Možete li već sada saopštiti tu odluku?«

Hadži-Numan-beg nije očekivao ovu tvrdu oštru nepravdu prema sebi kao ocu. Sakri šake u krilo jer su drhturile. Još jednom pokuša manevar praćen pokroviteljskim smiješkom svisoka:

»Eeh! Jednom... tvoja rahmetli mati stavila te u dubak, ti gacaš...«

»Gospodine!« dreknu Pilavija. Otac je zaboravio koliko sin žali majku i koliko mrzi i maćehu i oca zbog ponovne ženidbe. »Imate na raspolaganju jedan sat. Jesu li vam potrebna neka dodatna objašnjenja u vezi s vašim prelaskom na slobodnu teritoriju?«

Stari se nije dao.

»Sine....« poče tiho kao otac koji priznaje poraz, ali i kao roditelj koji samo hrabrošću i dobrotom nadvladava bol što posljednji put razgovara sa sinom. »Sine, da se ti ne bi dugo mučio oko mene, prije nego što kažem svoju odluku, treba da te upoznam s nekim stvarima... Šestog dana poslije tvog bjekstva u šumu, bilo mi je poznato u kojem si odredu i ko su ti starješine. Častio sam pola Kudelja kad mi je stigao haber da si preživio četnički puč u vašoj jedinici. Pratio sam tvoje kretanje samo da vidim kako bih ti pomogao. Ne, ne da se vratiš, nego da preživiš.

Kad mi je general Najdholt rekao da ste se protukli sa Zelengore kroz sve strahote, podijelio sam sirotinji dva milijuna kuna sadake.

Poznato mi je da si na plećima iznio ranjenog Redžepa.* Aferim! Junaštvo i vjernost stare su osobine naše loze. S Redžepom, hoću reći, s nekom djevojkom

* Vidi knjigu »Pobune« od istog pisca.

si nagazio na onu budalu legionarsku koja te mučila... e neka si ga zbo, kurvinog sina, ja ga i podigao i opskrbio... je li, sve mu dao, a on se osilio toliko da i mog sina.... jah, sutradan sam imao detaljno izvješće o svemu.

Poznato mi je i da vas je za ovaj razgovor pripremio Koluhija. Sretao sam se s njim dva puta. Pametan čovjek. Svjetski čovjek. Kominternin eksponent balkanskog ranga.

Kao što vidiš, svog sina poznajem i kao vojnika. Ali, ti o meni ne znaš mnogo. Ti, u stvari, nećeš da znaš. Dragi moj sine, druže komesare, ja sam jedan od muslimanskih prvaka kojeg bi ti i tvoji drugovi voljeli imati uza se... a zašto? Zašto me Nijemci vuku sebi, ustaše sebi, vi sebi, četnici sebi... da, da, i Draža bi mi dao bataljon da me čuva, samo da hodam s njim. Zašto?

Zato, jer sam ja – Hadži-Numan-beg. I to Pilavija. O meni se zna i govori i u Beogradu i Zagrebu i Berlinu i Rimu i Londonu i Kairu. Ne sjede tamo budale. Bar ne tolike da ne znaju ko bi im dobro došao.

Tako – ja.

A ti?

A – vi?

Šaka fanatika. Bez države. Bez vlade. Bez pozadine. Bez magacina. Bez trezora. I, sad, hoćete vi mene sebi! Mene. Ovakvog!

Ja se još nikome nisam dao u ruke. Ni Hitleru. Ni Paveliću. Ni dinastiji. Ni Draži. Ni Talijanima. Jer, ja se ne dam. Ne dam, shvati! Ja radim. Ja nikome još nisam rekao ni – da, ni – ne! Ali ja radim. Šta radim? Borim se da u ovoj općoj lomljavi i haosu očuvam ovo malo Muslimana. Mi nismo ni Srbi, ni Hrvati, ni Turci, ni Bošnjaci, ni Jugosloveni, mi smo otkinuto jezerce islamskog mora, mi se svoga mora držati moramo, inače će nas katolicizam i pravoslavlje poklati, kao što su nas... iz Slavonije, Madžarske, Like, Vojvodine, Srbije... potrijebili da uha insanskog, ni kamena od džamije, nije ostalo. I to, pošto su nas Osmanlije isjekle, pošto su nas kuge desetkovale, pošto smo se i ekonomski i brojno i genetički iscrpili do dna.

Iz ovog rata mi moramo izići kao – mi. Ničiji prirepak. Ničiji objekat sile ili milosti, svejedno. Moramo izići snažni, naoružani, jedinstveni. Toliko snažni, da – kako god se završio rat, sjednemo ravnopravno sa svakim pobjednikom za sto i kažemo: imamo trista hiljada naoružanih vojnika s iskusnim starješinama i s jedinstvenim vođstvom, paa,.. deder da vidimo šta je čije!

Tako.

Sine, ti si se otkinuo od islama. U bezvjerce si otišao. Tvoja volja. Ali, kako ćemo razgovarati kad vi izgubite, a ti preživiš?«

Za ovu varijantu bili smo se pripremili. To je: panislamistička struja, autonomija Bosne i Hercegovine pod neposrednim njemačkim protektoratom, a ako Hitler izgubi, onda – autonomija za muslimane, a za ostale u Bosni – kako se nagode Beograd i Zagreb s ovim vođstvom. Hadži-Numan-beg je govorio kao da je on na čelu. Mi smo imali podatke da nije. Da li nam je on otkrivao svoju stvarnu poziciju koju je dotle našima prećutkivao? Ili je lagao da bi nas dvojicu zastrašio?

Prema dogovoru, trebalo je da ga Pilavija upozori da je stvaranje bilo kakvih jedinica, posebno ss-divizija s domaćim sastavom, upereno prije svega protiv oslobodilačkog pokreta, da će te jedinice nanijeti neizmjerna zla svima, pa i Muslimanima, da je to ratni zločin, i tako dalje... Očekivao sam da će se Pilavija sad ukrutiti u naslonjači i naslagati mu naše procjene i definicije, kamen po kamen, dok ga ne zatrpa prijetnjom da će i smrću i vječnom sramotom odgovarati što se nije na vrijeme zaustavio. Pilavija iskosice glednu oca. Ne znam čime je sve bio nabijen podsmijeh sina.

Neočekivano, on se izu, skide bluzu, sjede na sećiju, prekrsti noge.

Sad je zvanični pregovor delegacije NOP-a s bivšim spahinovcem pretvoren u sijelo dvojice Pilavija, a sijelu kao slučajno prisustvuje jedan budalina Tale – to jest – ja.

Pobojah se da ne budem izigran. Uvreda zbog ignorancije već mi stavi na vrh jezika opomenu Pilaviji – neka se ponaša kako je naređeno. Ali mi neko mudar iz

dubina potiljka reče da pričekam časak. Pilavija vjerovatno nema vremena da mi objasni novu taktiku.

»Stari, gdje mi je maćeha?« upita kao sin koji je došao s duga i naporna puta.

»Što će ti?«

Beg nije znao šta sin smjera ni ovim napuštanjem ukrućene pozicije pregovarača, ni naglim zaokretom u porodične intime o kojima se pred strancem ne govori. Žmirkao je odgonetajući. Ponovi: »Što će ti?«

»Da mi donese kahvu.«

»Nije ona sluškinja da poslužuje i šumnjake. Pozvaću djevojku.«

»Hoću da me maćeha posluži.«

»Ona ne smije znati da ste vi ovdje. Ne miješaj budalu u opasnu politiku!«

»Stari, ona zna!«

»Otkud?«

»Zna. Zovi je!«

»Bolje je da te posluži djevojka koja te ne poznaje.«

»Zovi maćehu!«

»Ma, šta si zapeo...?«

»Zovi, kad kažem. Da me posluži! Da vidim kako joj stoje dukati i biseri moje majke.«

»Aaa... too?! E, pa, da znaš, što ima na sebi i u sehari, ja, ja sam joj dao.«

»To ti pričaj nekome drugom! Moja majka donijela ti je u miraz sedamdeset i dvije hiljade dunuma zemlje, šest struka samih šorvana a da o sitnijoj zlatnini i biseru i dragom kamenju ne govorim. Agrarna ti je srezala posjed na dvije hiljade dunuma. Ali si ti preko Spahe i Stojadina digao...sjećaš se, obligacije, pa izvoznice... koliko miliona, hajd, pravo kaži! Nećeš? Onda, da ostanemo pri tome da je nakit pripadao mojoj majci. Gdje je maćeha koja nosi njen nakit? Gdje je bijesna kobila?«

»Bijesna kobila? Slušaj, sine, jednom si je kao student nazvao još gorim imenom i dobio si batine. Sad su... no, sad su, je li, druge prilike, i da nisu ovakve, ja bih te – ne išamarao, nego zdrobio. Ali, ovdje smo poslom. A vremena je malo. Ti si rekao da Esma zna da

ste ovdje. Znači, usudila se mimo moje volje da s vama ili vašim bude u dosluhu. E, sad, ti, komunistički političaru, kaži meni: ako vi jednu poštenu i uglednu ženu, koja sarađuje s vama možete nazvati pred njenim mužem – bijesnom kobiłom, šta govorite kad muža nema? A šta biste tek uradili sa mnom kad bih vam dopao šaka?«

»Stari, ti si je prvi nazvao i kurvom i bijesnom kobilom i Cigančurom. Preda mnom. Sjeti se! Tebe ćemo nazvati imenom koje budeš zaslužio ponašanjem. Posebno stavom u današnjim pregovorima. Uostalom, zašto si pristao na ovaj susret kad si unaprijed bio spreman da odbiješ naš poziv da nam se priključiš?«

»Ja – odbio? Ko kaže?«

»Nisi?«

»Bože sačuvaj!«

»Ali ti reče da »radiš«... Trista hiljada... pod oružjem... Pregovarački sto... Podjela sfera s ostalim domaćim buržoazijama, kad Hitler skrahira... Zar to nije direktno odbijanje?«

»Ne. Ja vama samo kazujem ko sam u ovom trenutku ja. I ispitujem...«

»Šta?«

»Vaše uslove – da bih mogao postaviti svoje.«

»Stari, ti naumio da nama postavljaš uslove? Jesi li pri sebi?«

»Šta si ti mislio? Da nazujem opanke i stanem mirno pred prvog vašeg seljačinu komandira i saslušam naređenje? Aa, budale, ovog mog sina – ljudi moji!«

»Stari, ili – pristaješ, ili – ne? Kaži kratko!«

»He! A gdje si ti vidio u politici – kratko i jasno? Znaš li ti, sine, šta je to politika?«

»Ja spasavam oca. To je sve.«

»Ja podučavam nedoučenog sina. To je sve.«

»I?«

»Šta – i?«

»Odgovor? Mi odlazimo.«

»Imate vremena za kahvu.«

»Ne. Dakle? Tvoj odgovor Koluhiji?«

»E, moj sine, moja budaletino! Još uvijek si samo ograničeni komunistički podoficir. Slabo su te izinstruirali. Zapamti, u pridobijanju protivnika na svoju stranu, nema takvih – i, i – dakle?!«

»Znači, sam smatraš da si naš protivnik.«

»Pa, najprije me tako ocrnio ovaj tvoj Tale.«

»Poznaješ Tala?«

»He! Čini mi se da ga bolje poznaje moja žena. Sjedi, Tale! Šta je, Tale? Sjedi mirno, raskomoti se! Ne čudi se ničemu! Prvi Pilavija pogriješio je što se iz Stambola vratio u Bosnu. Ja – jedan od posljednjih, pogriješio sam što na sebi nisam njegovu grešku ispravio. I još našao da se ženim dvadeset i osam godina mlađom ženom... e da bi jedan Tale... jah! Vjere ti, Tale, ako si iskren kao tvoj otac rahmetli hećim Bećir, da mi odgovoriš: kad si pristajao da kreneš u Sarajevo, s ovim mojim sinom blentovinom, da turiš glavu u torbu, jesi li mislio... naješćeš se u aščinici, napiti se u »Šangaju«, a onda – dok ja spavam, prikrasti se Esmi... i tako... šta već bude... jesi li tako mislio?«

»Stari, ne vrijeđaj mi druga!«

»Ti – ne brbljaj! Pitam Tala!«

Mnogo kasnije sam uz Pilavijinu pomoć pribrao krpež rečenica izmitraljiran u bunilu. Starac me najprije ošinuo otkrićem da me pozna. Pa, otkrićem da zna sve o Esmi i meni. Pa eto čak i o mojim željama pred silazak u okupirano Sarajevo.

Sve moje misli bezglavo su bježale kao raspršeni domobrani. Moje – ja, dotle gordo i nadmoćno, vrludalo je kao sićušan miš od ugla do ugla praznog brašnjenog sanduka. Preda mnom se u svoj veličini loze, iskustva, titula i vještine propinjao pravi moćni političar. Pamet mi nije mogla pomoći. Nije je dostajalo u tom času. Samo se inat palio, a rutina nudila usluge.

Izgovorio sam otprilike ovo:

»Gospodine, vaša politika i vojske vaših prijatelja toliko su mojih drugova pobile, da bih vam uslast opalio metak u usta. Vaša je politika gurnula toliko muslimanske sirotinje u izgibiju za tuđi račun, da se stidim što sam i ovoliko učtiv prema vama. Što se tiče aščinice, »Šangaja« i vaše supruge, gospodine, to je nivo vaših pretpostavki o sirotinji uopšte. Međutim, ja sam pri-

padnik vojske koja je etikom postigla koliko i oružjem.«

»Mani sranja!« reče mi kao da sjedimo u nekoj staroj Kahvi na čaršiji gdje je on uvrh sećije, a ja fukara, za vratima. Možda bih se i rasrdio zbog ove ignorancije da nisam iznenada osjetio koliko je ona vještačka i koliko ispod nje nešto drugo bije i briždi. Sad sam mogao igrati učtivog oficira, a njega puštati da se otkriva i potvrđuje sokačkom konverzacijom i tako – pada. Uživao sam u nadmoći učtivijeg.

»Gospodine! Mi smo ovdje isključivo radi vašeg odgovora našem rukovodstvu. Dakle?!«

»Ma, gdje ti nauči – dakle?! Sine, otkud Talu – dakle? Ee, gotovo je s Bosnom kad je i jedan Tale počeo jednom... ovakvom... meni.... govoriti... dakle?! Tale, eto Esme u susjednoj sobi s djevojkom. Idi, pozdravi se, popijte kahvu, promuhabetite. Sve znam... ona mi je sve rekla... Idi, bolan, otkako je čula da ćeš doći, samo plače i hoda od pendžera do pendžera.«

»Znači, vi ste, gospodine... a zašto ste rekli da ona ništa ne zna o našem dolasku?!«

»Htio sam da provjerim koliko vi znate o tome šta je njoj poznato... Idi, Tale, učinićeš sevap!«

»Ne, gospodine!«

»Stari, stari!« zaječa naježen Pilavija. Zar je došlo dotle da Tala... šalješ njoj... ženi?«

»Zašto je žališ kad je mrziš? Zašto se čudiš kad pljuješ na naš brak? Što i ja ne bih pljunuo?«

»Pa, nije Tale tvoja pljuvačka...«

»Tale, idi!«

»Ne, gospodine!«

»Ma, idi! Hoću da razgovaram sa svojim sinom nasamo...«

»Aaa, too? Gospodine, ništa ni s jednim nasamo! Mi smo delegacija...«

»Stari, mi se ne odvajamo. Što mi imaš reći i kao sinu, reci pred Talom!«

»Dobro!« piskutnu beg gnjevno. Ustade hitrije nego što se za njegove godine moglo očekivati. Sa otvorenih sobnih vrata pozva suprugu. Zatim svu težinu straha, lukavstva, mržnje, raspomamljene ljubomore, prezira, savi u pogled i njime navali na me. Namjestio se da prati kako ću ja siromaški blentavo pred njom polako početi da slažem oružja svojih prkosa. Da to nije učinio, možda bih i pogriješio i za njom ubrzo otišao u drugu sobu, a ostavio dvojicu Pilavija da nasamo tabire politiku. U meni provriješe nekakvi inati, sprdnja neka sa svim iznenađenjima što mi ih neko može bubnuti u čelo.

Škrip vrata susjedne sobe.

Čuh, poznadoh njen hod. Uzvaničeno žensko dostojanstvo koje rasipaju žurba naprijed i strepnja od neizvjesnosti.

Ukoračila je, ali sam ja najprije zasjetio da Hadži-Numan-beg prelijeće vidom s mene na nju i natrag sav napregnuto sasređen na to kako ćemo jedno drugom šutnjom reći što imamo da kažemo, a kako gestom ili riječju prećutati ono što on možda o nama zna. Pade mi na pamet da me slao njoj. Prope se sumnja kao ubica iz groba: nije li ona jedna od njegovih zamki meni? Hitra gladna sumnja brstila je po Esmi razloge za svoje utemeljenje.

Pogledasmo se. Moja se stara građevina zabluda o njoj sasu. Lijepa, ali tuđa, za ovakav susret suviše nakinđurena supruga, glupo sredstvo protivnikove taktike, nesrećno oholo žensko iz svijeta od kojeg sam uvijek osjećao zebnju ili crpio motiv da mu se svetim, sasvim zbunjeno čeljade u pogrešnom kostimu, gledalo me i gnjevno i prestrašeno... Osmijehnuh se koliko učtivost nalaže, pa se zakrenuh prema domaćinu da mu ravnodušnošću prema supruzi, pokažem da u ovu zamku uletjeti neću. Beg trepnu dva-tri put ubrzano. Nije mu bilo jasno. Ili mu je ljubomora previše blizu držala nas dvoje, pa je mi sad prirodom odnosa opovrgavamo. Ili smo se prethodno zavjerili da ovako dobro odigramo daljinu među nama. Provincijski tiranin bio je izgleda, bliže ovoj drugoj varijanti.

Beg se povlači ka sećiji natraške, a ne smiče zjenice s mene. Sjede na šiljte sporo i teško, možda zbog hemoroida, a možda i da ne izgubi prvi sijev naša četiri oka kad počnu da se sporazumijevaju.

Esme-hanuma stade nasred sobe.

»Donesi nam kahvu!« – reče beg a sav je u zasjedi da pohvata značenje naših zabuna, gledanja, osmijeha. Oni inati u meni uspraviše se u nadmoć. Zaključivao sam brzo. Neumjereno je nakićena za ovakav susret. Znači, beg se složio da se ovakva pojavi preda mnom. Nije pozvao djevojku da nas posluži kako je sinu rekao, nego Esmu. Znači, zaključio je da ona treba da odigra svoje što joj je on namijenio. Ako ne iskoristi njeno viđenje sa mnom da bi mene omekšao ili odstranio iz sobe, iskoristiće to kasnije u obračunu s njom; učinio sam ti sve, doveo ti i Tala, pa šta hoćeš više! Ona još stoji, iako je čula zapovijest. Stoji mlada begovica, zdrvenjena od srdžbe i stida i sama sebi glupa.

Ja – uživam u inatu što nisam upao u zamku.

Opet beg:

»Donesi nam kahvu! Za dvadeset minuta postavi ručak! Šta je, ženo, ne znaš kome bi se prije obratila? Jedan te je nekad davno nazvao kurvom, a danas bijesnom kobilom.«

Skoro paralisanih vilica, opčinjena samo mužem i mržnjom prema njemu, ona izmuca:

»Tale nije. To znamo i ja i ti. Tvome sinu neka Alah oprosti mržnju. Nisam je ničim skrivila. Sve što je između tebe i mene, tvojom je voljom. Ti si me i sad u ovu sobu, pred njih dvojicu, pozvao. Da svijet zna, nijedna te vjera u svoje knjige ne bi upisala.«

Zaplaka.

U trzaju se zakrenu.

Ja se pokajah. Htjedoh da skočim i izljubim joj ruke i molim je za oproštaj. Ona, već leđima okrenuta mužu, glednu u me. Ja shvatih da vapije za nekim znakom da je među nama sve onako kako je njeno pismo zgusnulo i zažarilo. Pošto je Hadži-Numan-beg oštro stražario nad svakom žilicom mog lica, ne mogoh joj dati znak ni da je molim da odgodim odgovor. Ode, zveckajući obiljem zlatnine i šušteći dimijama.

Nisam je više volio. Samo žestoko žalio i kajao se.

Moj Pilavija je za to vrijeme nestrpljivo čekao da mrska maćeha nestane kao smetnja njegovom glavnom poslu i obračunu s ocem. Odmah poče ispitivati starog o

stavu nekih visokih šerijatskih funkcionera prema našem pokretu. Ja sam tobož pomno pratio dijalog. A sasvim zbrljan zabunom ćutao nad ruševinama jedne iluzije. Draga mala vesela bolničarka u suknji od predratnog oficirskog štofa, s golemom torbom o ramenu i automatom preko leđa, šaptala mi je da joj zubom ne dotičem vrh dojke jer je to boli, a trbuhom i bedrima uranjala u me zaboravivši da ako nas neko naš vidi, već u zoru ćemo stati pred streljački vod, osramoćeni, popljuvani, vjenčani jednim prstenom uzničke žice. Jedna seljančica pod šamijom, ogrnuta žuto tkanom boščom nudila je mene i Pilaviju jabukama, a u krilu joj se odmarali kolt i kragujevka. Ne, Esme-hanuma je odšuštala kao hartija sa staromodnim crtežom ispred ove dvije žestoke suparnice. Žalio sam je i stidio se.

Hadži-Numan-beg je nabrajao imena, ali ne po njihovom opredjeljenju za neku od struja u muslimanskim građanskim vrhovima, nego po vlastitoj procjeni, koliko je koji sposoban, stručan, vješt i ugledan.

Gledam ga, on prekine nabrajanje, smješka se meni krajičkom usta, ugao mu sve više sjecka u obraz, u stranu, kao da će ga sad damla udariti. Oči mekšaju, valjda se presabiru za drugi potez, pošto ga je moj susret s Esmom potpuno iznevjerio.

»Idi, Tale, ona plače zbog tebe. Idi, hoću sa svojim sinom nasamo da proeglenišem«.

»Gospodine! Već sam vas upozorio da smo nas dvojica ovdje u ime...«

»Ma, ko ste vas dvojica? Šta ste? U ime koga ste? Hoću svog sina da vidim bolje, da ga čujem... šta ja imam s tobom, bijedom jednom kudeljskom, barabom jednim, ja hoću sina... samo s njim... tii, napolje! Idi za njom, u džehenem propali obadvoje, da bog da«!

Sad je vikao iskreno, pa ipak mu se i gnjev ravnao prema računu. Hoće nasamo sa sinom! Ee, to ne. A baš je milina gledati jednog Hadži-Numan-bega kako se dovija da me izbaci, dovija se, igra, srdi, smije, baca sve karte, a ja, ja – hladnokrvan predstavnik pobjedničke vojske. Mogao bih čak i da zijevnem od dosade što su se pregovori, zbog primitivizma druge strane, ovoliko

otegnuli. Sjedio sam komotno, pušio, kroz dim gledao starom kurjaku pravo u čelo.

Ugao usta zasijecao mu se i dalje u glatki rumeni obraz. Činilo mi se da mu se jedno oko neprirodno koči.

»Tale, izlazi!« prošaputa. »Izlazi, ili ću te silom izbaciti!«

Pilavija skliznu sa sećije, izvadi parabelum iz svoje futrole koja je na opasaču visila o naslonu stolice, vrati se na sećiju, otkoči, savi ruku s pištoljem u krilo.

»Stari, smiri se!« reče tiho. »Kao otac i sin, nemamo više o čemu razgovarati. Mi smo ovdje došli da ti pomognemo da se izvučeš. Ne igraj te glupe igre pred nama! Mi nismo djeca. Bar te ja dobro poznajem. Misliš da ne mogu odgonetnuti zašto želiš da nas dvojicu rastaviš? Hoćeš da me omekšaš roditeljskom suzom.

Stari, ne vjerujem tvojim suzama. Jer, ti nisi uzimao u obzir sirotinjske.

Hoćeš da me raznježiš, pa onda od mene neoprezno da izvučeš podatke o našim daljim namjerama, vojnim i političkim, pa ako sračunaš da ti se ne isplati s nama, onda... to od mene saznato, da skupo prodaš Nijemcima... ili nekome drugom. A ako ti se isplati pristati uz nas, onda – da otežeš , da nabijaš sebi cijenu, da svoje ahbabe pereš pred našima i uvlačiš ih za sobom u naš pokret, da i tamo egzistirate kao poštovanja dostojna grupacija. To hoćeš, je li?

Ee, toga nema.

A ako još jednom uvrijediš Tala, prekinućemo pregovore. Ja ću predložiti svojima da te proglase zločincem. Izvršitelji naših pravednih presuda djeluju i u Sarajevu. Dakle?«

»Sine, što se uvreda Talu tiče, možda bih se i izvinio, ali nemam kome. Što se tvojih riječi tiče, da znaš... javiću Koluhiji da takve bilmeze više ne šalje na tako delikatne političke zadatke. Prvo, ako postoji mogućnost da me se proglasi zločincem, zašto me zovete sebi? Kakvo je to prijateljevanje sa zločincima? Šta misliš šta bi na to rekao Koluhija? Ko zna bi li ti preživio pred svojim komunističkim sudom tu svoju glupariju,

tu štetu po vlastitu stranku. Jer, to je samo tvoja brbljarija, a ne i zvaničan stav vašeg vođstva i komande.

Drugo,

ja se nikad nisam bavio prodajom informacija Nijemcima i svih tim govnima što su pristala uz njih. Informacija je kod čestitog političara stvar vješte manipulacije, ništa više.

Treće,

ako bih prišao vama, kakvog bih tu imao računa? Kakav je to račun izginuti s vama hajdučijom u nekoj mećavi, biti satrven artiljerijom i tenkovima... kakav interes?

Četvrto,

kakve ahbabe da uvlačim? Sam pregovaram, sam odlučujem hoću li ili neću. Ako prilazim vašem pokretu...«

»Da li prilaziš?«

»Idi, Tale, lijepo te, ljudski te molim. Pa ja se možda posljednji put gledam sa sinom.«

»Stari, on neće izići.«

»Ee, sine, sine! Jah! Što li ovo kahvu ne donosi?«

»Nećemo ni kahvu piti, ni ručati.«

»Štoo, sine?«

»Ne znamo još da li razgovaramo s protivnikom ili pristalicom našeg pokreta. Iskreno da kažem, nismo budale da išta okusimo iz tvog fildžana ili sahana...«

»Sinee!«

»Stari, polako! Metak je u u cijevi. Devetka. Dakle, nećeš?«

»Šta?«

»Da pređeš na slobodnu teritoriju?«

»Ko kaže da neću? Zar sam to rekao? Šta je tebi, sine?«

»Nisi rekao ni da hoćeš.«

»Aa, ljudi, šta li bi Koluhiji da mi šalje ovakve budale na razgovor! Šta on misli o meni kad šalje vas? Dobro, dobro... vidim da si nestrpljiv. De, da malo odahnemo od politike!

Paa, sine, kako ti je tamo? Je li ti kao oficiru lakše? Izgleda, spremate se na Tuzlu. Kako ćete...? Tuzla je za

vas krupan zalogaj. Bez artiljerije, nećete je zauzeti. A artiljerije nemate. Kad ste naumili, ako bog da?«

»Stari, zar baš misliš da sam toliki ahmak, pa da ti odgovaram na takva pitanja«?

»Pitam... onako. Imam tamo nekoliko prijatelja. Kulović, pa...«

»Stari, tebe interesuje šta će biti sa Hadžiefendića legijom. I, ne izmotavaj se više... Služiš se marifetlucima dostojnim seoskog muhtara. Nije to tvoj nivo.«

»Jah!«

»Legija je rezerva za ss-diviziju.«

»Ee? Nisam znao!« kaže beg bjegucajući očima.

»Stari, znaš to bolje nego ja. Nego, dužan si nam kratak odgovor. Da – ili – ne?! Vrijeme se primiče kraju. Mi se možemo vratiti našima i s obavještenjem da nisi dao jasan odgovor.«

Pilavija zakoči parabelum, siđe sa sećije, parabelum stavi u futrolu, poče nazuvati čizme. Pa meni:

»Tale, referat ćeš podnijeti – ti. Ti si objektivniji. Ja neću moći. Bio bih preoštar. Zbog osjećanja sramote što o ocu moram da napišem sve što smo čuli i zaključili...«

Da beg ne vidi, Pilavija mi namignu. Shvatio sam. Igra se ultimatuma.

Ja kažem ravnodušno:

»Dobro. Referisaću pismeno. Ti ćeš pregledati. Da provjeriš činjenice.«

»Sine, zar će Tale stvarno... o meni... o meni... Tale, takav, a ja... zar sam spao na Talov sud?«

Beg se otkrio. Pitao je iskreno.

»Stari, zašto ne? Naš narodnooslobodilački rat prevrnuo je sve tumbe... pa i poimanja ko je ko u ovoj napaćenoj zemlji...«

»Sine, čekaj malo! Slušaj, Tale je od tebe pametniji, iako si ti obrazovaniji. To što ti nazivaš narodnooslobodilački rat, to je stvarno – rat. Ali, samo ovakvih kao što je Tale, rat sirotinje, rat nadničara, radništva, gladnih študenata i đaka, propalih zanatlija, fanatične inteligencije kojoj nikad – dovoljno plaće ni odličja. To je njihov oslobodilački rat. Oni znaju šta hoće. Oni nemaju. Oni hoće da otmu od onih koji imaju. Uz njih

pristaju mnogi koji im ne pripadaju ni po imovinskom interesu, mnogi po razini znanja, zvanja i tradicije. Takvi će na kraju biti izigrani od onih koji taj rat vode kao svoj.

Ti, koji svoj rat vode, oteće, imaće. Prigrabiće vlast. E, ali vlast više neće biti naša rasuta demokratija, mislim, opća, nego – gvozdena i nemilosrdna. Ubijaćete vi, uvjereni da izvršavate volju i interes naroda. A jok, bolan, vi ćete biti samo bezimeni janjičari Kominterne.

Šta je, što me gledaš tako?

Ma, što li ovo ne donosi kahvu?«

»Stari, znači, sad si otvorio karte. Moj zaključak je: ti si neprijatelj. Ja bih da idemo. Nije mi ipak jasno zašto si pristao na pregovore kad tako misliš?«

»Sine, da mislim kao ti, ne bih ni pregovarao. Otišao bih s tobom odmah četrdeset i prve. Ali, ja sam beg. Ja sam bogat. Ja sam europska politička ličnost. Veoma vam je stalo do mene. Meni ni do čega osim do vlastitog zadovoljstva od toga što jesam. Ja sam aristokrat. Ime. Ja sam vam potreban.«

»Nisi više.«

»To će viši od tebe presuditi.«

»Nisi. Poginuću da dokažem da nisi.«

Pilavija je zakopčavao bluzu pod grlom. Kad spusti ruku i maši se za opasač, ja vidjeh kako mu usne postaju tanje i tamnije, a uši se crvene kao vršci najljućih papričica. Ovo uvjeravanje da beg više nije potreban, nije mi ličilo na manevar ugovoren onim migom. Sad je sin odustajao od svega onoga što je i u selu osjećao. Ili se svetio ocu što ga je lišio velike nade. Odjeven, opasan, sjede kao još minut-dva da izgovori posljednje riječi oproštaja. Pesnica mu je tiho tukla po koljenu.

»Stari, ništa ti od toga nisi. Ti si obični izlapjeli provincijalni politikant. Bio bi komičan, stvarno, da još nekoliko hiljada budala ne vjeruju tvojoj fasadi. Budeš li dalje gazio, sami Muslimani će ti suditi. Ako za to nemadnu dovoljno argumenata, ja ću im dati...«

»A kao na primjer – šta?«

»Prvo, zatražiću sudsku rekonstrukciju okolnosti pod kojima je umrla moja majka.«

»Štaaa?«

»Da, da. Onda ćemo rasvijetliti zagonetnu smrt hafiza Osmana, prijatelja muftije Maglajlića, sjećaš se, hafiz Osman je osvanuo mrtav... u vrijeme kad ste se, ti i tvoji jarani u stranci, svađali s muftijom. Zatim ćemo ispitati – ko zakla ona dva šumara u Kuštrovici – planini i zašto. Kao što znamo i ko je i zašto smarlaisao ubistvo šumarskog inženjera u Han-Pijesku...«

»To je... bajno-baštanska filijala jedne banke. I Aćim Babić.«

»Dobro, dobro. Samo se nemoj uzbuđivati. Može ti srcu naškoditi. Pitaćemo... i... zašto se otrovala sestra moje maćehe? Zanijela, s kim? – pa kao Muslimanka... od stida... da, da, samo ti sjedi mirno i saslušaj, gospodine politikantu! Pitaćemo – koji je to engleski oficir s predstavnikom četnika... bio kod tebe na večeri u Kudelju i o čemu ste muhabetili? Pa ćemo pitati... kako to da ti, kod tolikih njemačkih i ustaških agenata oko jerusalimskog muftije El-Huseina, uspjedneš ipak sedam-osam minuta nešto važno s muftijom nasamo da ugovoriš.

A muslimanskom ćemo svijetu, koji još ne zna sve o tebi, lijepo pokazati kako si ti sitni, mali, kolonijalni intrigant u službi ko zna kakvih sve svjetskih firmi... ali to ćeš već čuti, ako preživiš, kako si ti u stvari bio samo jedna strašna zabluda i vlastita i narodna, neki malo otmenije odjeven i evropskije obrazovan zulukaferski regionalni poglavica... Ja, ja lično, pitaću te samo za svoju majku.

Ne ustaj!

Ja sam na ove pregovore pošao s namjerama duševnijim nego što bi ih prosječan sin mogao imati. Ti, ti uzeo tu pehlivaniti pred nama na način stare ofucane gajtan-muhabet-politike i nadmudrivanja. Toga u nas nema. Shvati! Suviše si navrijeđao i mene i Tala i našu Partiju i pokret da bih mogao dalje razgovarati.

Radi šta hoćeš!

Ali, znaj! Neće dugo proći, mi ćemo se kao pobjednici pojaviti u Sarajevu. Mi, mi ćemo potpisati zapisnik tvoje sudbine.

Ne pridružuj nam se! Zabranjujem ti da pregovaraš bilo s kime od naših. Svaki takav tvoj pokušaj osujetiću kao prevaru. Tale, hoćemo li?«

»Čekajte! Stani! Heeej... ni kahvu... pa niste ni ručali. Tale, pobogu Tale, vidiš li kakvog sina imam? Kod žene, bez žene. Kod sina, bez sina. Šta sam ja dragom bogu skrivio da moja... moja kuća iznutra puca od dinamita... koje sam ja unio, uveo, održao... pobogu, sine, čekaj!«

»Ne! Ti sjediš ovdje na šiljtetu... kahvenišeš, vodiš kobajagi nekakvu svoju politku, a od te politike već je izginulo na hiljade, na desetine hiljada Muslimana, što u neprijateljsku vojsku namamljenih, što drugih najamnika... koje ste gurnuli vi... vodeći svaki tobož svoju politiku, a svi pod komandom Himlera i Pavelića... Grobovi izginulih Muslimana vječno će vas optuživati za tu politiku. Imam pravo da to kažem.

Stari, ukoliko me uho ne vara, moja maćeha je već poodavno pala u nesvijest. Neko devera oko nje, a ne smije ljekara da pozove. Čim iziđemo, pomozi joj da dođe sebi.

A ti, otidi na Ali-pašin Most i vidi kako žive muhadžiri. Dok ti krkaš i dolmiš zlopnjak jemecima kao da nije rat, djeca i žene dolje mru od gladi i tifusa. Sram te bilo!

Ti, nisi musliman. Ni političar. Samo te ljudski oblik spasava da te ne upitam – pa, jesi li čovjek uopšte?«

Sestro, moliću čašu ledene vode! Ne, čašu, bokal! Žeđam užasno. Šećer mi je normalan, a žeđam, popio bih okean.

Hvala, sestro! Ne gledajte me tako zabrinuto, sestro, izgleda, neću izgubiti svijest, nemam onaj isti predosjećaj, samo žeđam... no, sad mi je malo lakše... hvala.

I tako...

Misliš da su se pregovori završili tim izjavama i takvim razlazom? Koješta! Niti bi Hadži-Numan-beg bio što jeste da nas je pustio s utiskom o njegovom konačnom stavu. Pa, on je, sve što je imao, zaradio vrdanjem, bez stava. Niti bi Pilavija, njegov sin, dozvolio

sebi luksuz da ode praznih šaka i pred Koluhijom odigra glupu tvrdokornost. Ja sam prema obojici bio zaista polupismena mahalska sirotinja koja o politici kao zanatu nije znala ni za dva razreda osnovne škole.

Kad sam mislio da je, na žalost, sve svršeno bez uspjeha, i da ćemo poći, Hadži-Numan-beg je ustao, othodao malo po sobi u mestvama, pohvalio sina kako je poprilično odmakao u politici kao vještini, ali da će morati još mnogo učiti, jer će komunizam, i sin u njemu, imati još mnogo, mnogo nevolja sa svjetskim silama, s iskusnim diplomatijama,

zatim je iz džepa izvadio paketić cigar-papira i pružio sinu. Upozorio ga je da je na svakom sedmom, sedamnaestom, dvadeset sedmom, trideset sedmom... papiriću ispisana poruka Koluhiji. Treba samo čistu krpu smočiti u mlak čaj od kamilice, ali samo kamilice, pa papirić staviti pod vlažnu krpu. Pojaviće se slova.

Sin mirno stavi paketić u unutrašnji džep. Otac potapša sina. Izvadi sat iz džepića na prsluku i reče da nam je vrijeme. Nasavjetova nas da se čuvamo, da smo mi dosta ratovali, sada neka ratuju oni koji su se izležavali, i tako...

A ja blenem, ne mogu sebi da dođem, pa u što odoše onolike i onako krupne riječi? Ublijedio sasvim i za deset godina stariji nego jutros, Hadži-Numan-beg ode iz sobe, vrati se ubrzo, napuni nam torbe nečim, kasnije sam ustanovio – podjednako nas je snabdio duhanom, pečenim mesom, hljebom, po jednim parom rublja, peškirom, samo je sinu doturio još dvadeset dukata. Pođe i mene da potapše, ja se diskretno izmaknuh. On me pogleda ali više nije bilo ni mržnje, ni lukavstva u opustjelim očima. Reče mi da je Esme-hanuma još u nesvijesti i da sam ja kriv jer je čula kad sam odbio da joj odem u sobu na razgovor. Nisam umio odgovoriti...

Sestro, molim još jednu čašu!

Vidiš, jaraniko, kako je divno ovo stvorenje, ova... sestra! Ostavlja nas na miru i samo povremeno priviri da vidi treba li nam šta. Ona je – na svijetu najljubazniji tamničar. Dok prizdravim, kleknuću pred nju i zamoliti je... ha, počeo si se smješkati? Dobar znak i za te

i za me. Oženiću se ovim blagoslovljenim bićem što me poji i njeguje. Ne zato da bi me do kraja života pojila i njegovala. Nego da joj se svojim zdravljem odužim za ovu pažnju.

De, doturi mi i ti malo vode, da ne zivkam opet sestru. Tako. Ohoo!

Ne shvaćam odakle mi dolazi ova nemoć, pa ne mogu ni da se čestito pridignem. Možda od ovog skoro nepodnošljivog ognjišta bola iznad sljepoočnice. Savladaću ja to. A onda, onda ću početi, nastaviti, ali s više žara i s više žestine da se borim protiv otuđene Moći. Da, da, Moći.

Koja je to Moć spriječila da se po mom projektu a po crtežu onog dječaka gradi Radnički dom... u osam velikih preduzeća radnici i radnički savjeti složili se... predsjednik opštine... da obnovim referendum! Ali... nekakva tišina u preduzećima... konferencije o tekućim brigama... počeli radnici mene podozrivo gledati... neki se smješkati... ko je pronio glas da sam skrenuo s pameti?

Moć.

Nečija.

Čija?

Radnička – ne!

Nečija – lična.

Tada sam počeo razmišljati o Moći.

Eh!

Moć kao iracionala. I kao Internacionala. Moć sunca da s nebeskog vrhunca održi život na planeti. Moć amebe da od djeda do bebe, iz slijepe pizme, razara organizme. Moć korijena da probije kamen. Moć drveta da porodi plamen. Moć misli da umnoži sebe samu probijajući se kroz lobanjinu tamu. Moć nemoći da se nametne kao stanovište. Moć močvare da prevari druge kako je ona britko i pitko izvorište. Moć pravde, ali i moć nepravičnog pravosuđa. Moć dijamanta. Ali i moć buđa. Moć kao čežnja i težnja, s krivošijom u ruci ili bukagijom oko gležnja. Moć praznog neba. Moć soli i hljeba. Moć kao već gotova zloupotreba. Moć vječnosti prostora i vremena. Moć temelja da izdrže hirove sljemena. Moć nježne klice da se probije iz oklopa sjeme-

na, kao hrabra misao kroz beton tjemena. Moć čovjeka da svoju povijest nosi, za svoju sudbinu odgovornost da snosi, da moćan moći svoje nemoći prkosi i da mirno gleda u smrt što ga kosi i odnosi... Moć kao razlog za strepnju i brigu. Eto, to su teze za moju knjigu.

Moć Hadži-Numan-bega da i danas leži u mermernom grobu kao ličnost za čiju se dobru ocjenu iz rodoljubivog vladanja pobrinuo njegov sin zajedno s begovim preživjelim jaranima, Moć sina da s inostranim moćnicima u ime ove zemlje pregovara kao ravan a da preduzeće s nekoliko hiljada radnika naziva svojim iako nije vlasnik, ali jeste moćan, Moć mrtvog Hadži-Numan-bega i nemoć hiljada izginule mahalske sirotinje kojoj se ni za grob ni imena ne zna, ta nemoć da bar još jednom kažu šta misle o Hadži-Numan-begu, možda je i onaj strijeljani, a preživjeli podoficir danas gnjevan što ne može sve javno ispričati šta ga je sve gurnulo... A šta je najteže... naša kolektivna nemoć sad, ovdje, da Pilaviji kažemo...

Šta?

Ne znam.

Eto, to je politika... Možda će se i Pilaviji opruge opreznosti rasuti, negdje će njegova oholost povrijediti neku veću Moć ili će ga razljućena klasa mehanizmima samoupravljanja podučiti –

čemu?

Ako ničemu drugom, a ono... da mi Muslimani ne želimo da živimo kao insansko-hajvanska manipulativna masa, nego kao narod, čije nacionalno pitanje nosi radnička klasa... u neraskidivom spletu bratstva i jedinstva i ravnopravnosti u ovoj napaćenoj zemlji...

majku li im njihovu bezobraznu,

a i predsjednik opštine je sin radikalskog prvaka Stanoja, ubile su Stanoja ustaše četrdeset i prve, on je žrtva fašističkog terora, ali je kao bogataš, politikant i krvopija bio do Stojadinovog pada, srpski Hadži-Numan-beg u Bosni... ali, žrtva je žrtva, ja sam lično ubio dvojicu koji su njega i druge domaćine Srbe strijeljali prije ustanka...

ali, zašto sad predsjednik nosilac spomenice i Pilavija nosilac spomenice tako prema meni... nosiocu spomenice, to jest prema mom projektu Radničkog doma tako, a osnovnu skicu za taj projekat dao je dječak crtežom u pijesku, dječak kome su pobili gotovo sve u porodici... ja sam to svojim očima vidio, on je sanjao takav grad, a ja sam htio, uzevši u obzir objektivne uslove, makar samo Radnički dom...

a ono – marketing!

Too...

Šta ti je?

nee, ne zovi ljekara! Ma, ne idi, čovječe, savladaću ja ovaj bol, čekaj da ti kažem, da ti nabrojim još nekoliko teza za knjigu... uvod će joj biti pjesma kao ritmično poremećena pomalo dosadna aritmija proze, grmljavinski otpor nasrtajima straha i groze, bijes i jeres, krijes i šapat uz lijes ili strmoglav s ovom voljenom ženom u rascvjetali vrijes... a onda sve to, o Pilaviji i meni, o onom preživjelom podoficiru, o drugima... čekaj, kakva je to opet strka... pa, govorim li ja ili ne, čujete li me?

Doktore, čemu tolika injekcija, pa to je... aaa... pa vi ste ipak neobaviješteni... ja sam normalan građanin koji je samo pratio.. patio... shvatio izvjesnu tehnobirokratsku kliku i – politiku.... i kako jedan po jedan, čim izgubi pozicije, prelazi u polulegalne klanove tihe opozicije, a šta je to... kakvo je to prokletstvo...

doktore,

eh! opet analgini sa sedativima... aaa, dobro je... malo mi se spava,

laku noć...

Aa, opet ti? Koja su doba?

Fino.

Ala sam se naspavao. Kao zatravljen stećak.

Zamisli, jutros me pita sestra, ova mučenica mrgodna, jesam li ono ja – u onoj tvojoj seriji, ja kažem – nisam, a ona veli – bogme, svijet priča da jeste, ali s kraja, ne posve. E jesi me udesio! ne mogu da shvatim, zašto si čitavu stvar onako izokrenuo? Ja sam bio obavještajni oficir četrdeset pete, ja sam se umiješao u kolone onih koji bježe ispred naše vojske, a na položaju sam se sreo s onim... i pobio se... čovjek je pomahnitao od nesreće kad je čuo za brata, jeste, obijelio sam za noć, ali nije mene komandant korpusa Vukašin samovoljno i iz nekih posebnih simpatija prema meni, spasio smrtne presude, Vukašin to ne bi mogao ni da je htio, predsjednik vojnog sudskog vijeća i vojni tužilac su najprije razgovarali sa mnom, pio sam s njima kafu, pušio, onda se pojavio onaj oficir, sjeo preko puta mene, zaplakao, rekao da je on kriv, da je on prvi započeo kavgu jer mu se od strašne vijesti smračilo u mozgu... predsjednik i tužilac su nas onda skoro istjerali,

svako na svoju dužnost!

predsjednik je kleo rat, a psovao nas – gdje smo našli da se bijemo sad, kad je njemu, predsjedniku, najteže... i tako... to...

jesam, u rođenu varoš sam došao sa očevim konjem Kulašom, i vodničkim činom na rukavu, kao demobilisani, tobož, konjovodac, u stvari, imao sam čin poručnika, a moj zadatak bio je da – bez veze i s komitetom i sa sreskom OZN-om, sačekam na terenu neke bandite za koje smo znali da se poslije neuspjelog proboja preko granice, oprezno vraćaju zavičajima... U međuvremenu sam pomogao, zapravo rukovodio sam izgradnjom bolnice da bih opravdao svoj boravak u varoši,

uostalom... pričaću ti, nije baš sve onako kako je televizija prikazala... molim?

Aa, izlazak iz Sarajeva?

Paa,.. koliko se sjećam, redoslijed bi bio ovaj...

Kola su čekala van grada. Sad je vozio stariji mršav radnik s flekom smeđih brčića pod nosom. Pored njega, izgladnjela, nešto bolje odjevena radnica, ali s istom onom tašnom koju je imala djevojka. I opet s palcem na mesinganoj bravici. Unutra u tašni je ili pištolj ili bomba.

Ne progovorismo ni riječi. Negdje na dvadesetom kilometru, vozač skrenu s bijelog makadama na seoski put. Za okukom od pavitine i briješća naglo zaustavi. S rukom još na volanu, okrenu nam se:

»Izlazite! Brzo! Pravac – ona kosa! Naići ćete na naše.«

Uzesmo automate. Iziđosmo.

Pilavija odmah pođe. Ja se nagnuh na otvoreno prozorče.

»Hvala, drug!« rekoh.

»Samo vi požurite!« reče vozač.

»Nemam šta da ti poklonim. Hoćeš li pištolj?« Posezao sam za futrolom da mu dam svoj parabelum.

»Ne treba. Imamo. I Sarajevo je bojište.«

Zatvori prozorče, okrenu »olimpiju« na »rikverc«. Čusmo samo kako odgudješe, ne natrag u grad, nego naprijed. Vjerovatno iz predostrožnosti. Pa će negdje daleko odavde da zaokrenu.

Peli smo se uz strnjike, pa ivicom zapuštenog voćnjaka. Od pogleda s ceste štitio nas je zid trnja s nedozrelim malinama. Pilavija je, kod tolikih razloga za razgovor, odveć glasno ćutao. Pustio sam mu na volju, misleći na Kadiru koja ne radi na ovom kanalu između grada i slobodne teritorije. Pokušavao sam da je zamislim u uniformi zastavnika, što je i bila po činu, ali se bošča i šamija nisu dale, jer su činile cjelinu sa smjehuljivim, živahnim licem djevojke kojoj su u krilu drijemali veliki kolt i križana bomba. Zađosmo u sparnu brestovu šumu, ja uzalud pokušavam da nadbijem žud-

nju za govorenjem, prisjećajući se čas Kadire, čas moje male bolničarke koja me krišom, noću, pred polazak u bitku, grli, a po nama bije noćna kiša zalivajući nam lica svojim suzama. Šutnja među nama dvojicom se širila do prskanja, smijehom ili psovkom.

»Trebalo bi da sjednemo, da se dogovorimo o izvještaju Koluhiji!« rekoh.

Tad se Pilavija okrenu. Kao niz crno okno, niz njegovo lice tekle su suze.

»Šta ti je, Pilavijo?«

»Tako...«

»Pa, što plačeš?«

»Stari će umrijeti za koji dan.«

»Prije ćemo mi potoriti ledinu. On je zdrav. I ne puca mu ni u prsa, ni u leđa.«

»Umrijeće za koji dan. Zato plačem.«

»Važno je da pređe k nama. Neka umre kao naš«.

»Neće preći.«

»Kako reče?«

»Neće. Ne može.«

»Pa... odlučio je. Sedmice.«

»Nije on odlučio, nego drugi.«

»Ko sad – drugi?«

»Tale, Tale, ti pojma nemaš o buržoaziji. Ništa ne znaš o njenim političkim strankama. Naročito ne o njihovim vrhovima. Mome ocu nije niko naredio, ali je on osjetio da je na njemu red da povuče potez... jači od njega, bogatiji od njega, očekuju da rizikuje i da pređe u naše redove. Prosta računica: ako naši pobijede, da on, onda, kao naš ugledni, spasava one koji su bili raspoređeni po poraženim punktovima. To je njihov zakon. Nepisan, ali – zakon. Ne bude li ga se pridržavao, naći će se neko od njih ko će ga, ili predati Nijemcima za došaptavanje s Englezima, a Švabe bi ga objesile ili otrovale, ili će ga ti jarani ocrniti kod naših toliko da će ga morati strijeljati čim uđemo u Sarajevo.

Njega šalju. A on neće da bude poslat. Mi ga zovemo, on ne smije da rizikuje. A i ne da mu oholost. Zamisli njega, bega, u forumu čiji je on član, predsjedava neki bivši kmet, ili kmetovski potomak, ili prijeratni siromah sa šumske sječe, beg mora da se saglašava, beg mora da mu aplaudira, a on nije ni Spahi, ni kralju čak, pogotovu ne Paveliću aplaudirao...

Dat mu je mig da ide. On neće na mig nikud.

Pozvan je. A kako će – da stoji mirno, kako i sam reče, pred nekim našim seljakom komandirom? Ne može. Umrijeće za koji dan, vidjećeš.

On nije građanski političar koji se četrdeset prve zbog pameti i poštenja povukao u kuću, u sobu, u šutnju, pa prelazi nama uvjeren da će samo s nama potvrditi i svoj obraz i svoju pamet. Ne, on je... on je, ma šta da ti tu nabrajam.... jednostavno, on je shvatio da je izgubio, bez obzira ko pobijedio. Begovatu je istorija »na prsima toke salomila, a na leđa pendžer otvorila...« A on je beg. I, ne želi drugo da bude. Umrijeće.

Ja sam ga dotukao. Iako je mnogo šta s moje strane bilo svirepo, shvatio je on da je sve to logično. Plačem... šta mogu, otac mi je. Ali, i ti si prema Esmi bio i grub i glup.«

»Otkud ja? Ni prstom, ni okom mrdnuo nisam. Šta je tebi?«

»Baš zbog toga. Voljela te žestoko, divlje. I ti nju. Od prvog dana priprema za Sarajevo, ja sam na tebi pratio nestrpljenje da je čim prije vidiš. A kad ste se sreli, ti, kako i sam kažeš – ni prstom, ni okom. Upravo si je time ubio. Vidio sam kad se zaljuljala. Očekivao sam da će bubnuti potiljkom o pod. Ti – ništa.. Ubio si je ravnodušnošću. Nije mi jasno – poslije onakvog nestrpljenja da je vidiš, onakav leden pogled i pozdrav....«

»Izvini, odjednom mi se učinila nekako... kao folklorno napirlitana kokoš. A neću joj valjda govoriti o ljubavi pred Hadži-Numan-begom. I pred tobom.«

»Ona će, možda, preživjeti udarac. Mlada je. On neće.«

»Možda nije trebalo danas da mu prijetiš onim sumnjama o majci, pa o Esminoj sestri, o ubijenim šumarima...«

»Tale, baš si budala! Majka je imala rak na materici. Nije mu dala k sebi. A umrla je od raka i ljubomore zbog njegovih ljubavnih avantura. Tu on nije kriv. Esminoj sestri dijete je napravio moj stric

Emin – beg. Zato se mala otrovala. Dakle, ni tu nije stari kriv. Dvojicu šumara likvidirala je Berenova firma. Pričali opoziciji kako firma, na svakih sto kubika dozvoljene sječe, obori još četrdeset. Ni tu on nije kriv.«

»Pa, kako si mu mogao poslagati te sumnje kao moguće optužbe?«

»To je njegov način. Samo sam mu stavio do znanja čime ga sve mogu iskompromitovati, ako me ne posluša. Zaprijetio sam mu famom. A on je u širenju fame o političkim protivnicima bio od kraja prvog svjetskog rata nenadmašan majstor. Savršeno vlada njenom tehnikom. Danas je shvatio da ću i bezobzirnije i vještije primijeniti tu vještinu, ako ne pristane. Ubio sam ga...«

»Reći ću Koluhiji da si se služio nečasnim sredstvima.«

»Budalo, ja sam samo izvršio tvoj plan razaranja njegove ličnosti. Na svoj način. Ali, tvoj plan.«

»Nije tačno!«

»Tale, pred tobom ću podnijeti Koluhiji izvještaj. Vidjećeš da sam se držao osnove tvog plana. De, de, ne drelji u me tako! Na, zapali! Tale, Tale, pa ti stvarno o politici još ništa ne znaš. Ja ću podnijeti izvještaj da je stari nakon dužeg razgovora, pristao.

I to na osnovu tvog plana. To je razlog za pohvale i tebi i meni. Drugovi će biti veoma zadovoljni. Kad stigne vijest da je stari umro, od toga će za nas biti neke koristi: jedan potencijalni protivnik manje. Njemački domaći ližisahani će ga oplakivati jer će im smrću pomrsiti mnoge račune. A to je razlog za našu političku radost...«

»Ja ne vjerujem da se tvoj otac toliko uzbudio zbog svega ovoga. Doći će. Vitalan je nevjerovatno. I pronicljiv... ah, kako je samo pogodio šta sam ja bio naumio u Sarajevu uraditi: aščinica, »Šangaj«, Esma...«

»Poznaje psihologiju mahalske i seoske sirotinje. Od tog znanja Pilavije politički žive stoljećima. Ja im zadajem posljednji udarac.«

»Boga mi, ti ih produžuješ u novom ruhu.«

»Hahaha! E, Tale, Tale! Tiii... i to...«

»Eee?«

»Ne umiješ Tale, sakriti šta je u tebi.«

»Zar ti kao komunist kriješ?«

»Komunisti moraju biti i majstori diskrecije. U protivnom, pojeli bi nas protivnici. Šta misliš kako bi se proveli ilegalci u Sarajevu i hiljade saradnika, kad ne bi krili...?«

»Donekle, imaš pravo... Nego, žao mi, ne vidjesmo Sarajevo kako sam želio.«

»Ono površinsko je zagušljivo. Ono pravo možeš naslutiti po ilegalcima. Vidio si kako savršeno funkcionišu veze! Pravo Sarajevo vidjećemo kad se naša vojska probije na njegove ulice. Preživim li dotle, valjaće mi starom otići na mezar. Sin sam mu. Otac mi je. Aaa... eno naših«!

Jedno puškomitraljesko odjeljenje i dva partizana još, mahali su s kose da požurimo.

Pilavija izvadi peškir iz torbe. Brisao je znoj i suze.

Svrnusmo u pojatu gdje nađosmo svoje partizanske uniforme. Domobranske poslagasmo u jasle i prekrismo slamom.

Nastavismo.

Ni naša pratnja nije bila razgovorna.

Polako smo se peli u planinu. S predvečerjem slabila je vrelina, mirisi smole i trava povlačili se u skloništa, svježina je bridjela po oznojenim tijelima.

Ošamućen utiscima, pokušavao sam da razmišljam o politici, ali mi je stalno klizila iz ruku kao jegulja kojoj nisam vješt i čijih umijeća nisam dostojan. Ali nisam ni odustajao od pokušaja da proniknem u nju. Nisam mogao da se pomirim s tim da se ja za nešto životom borim, a da politiku moje borbe vodi neko drugi u moje ime, a bez mog znanja i glasnog pristanka. Na takvu politiku ne pristajem ni danas, niti ću ikad. Ni mrtav. Ni moje deveto koljeno.

Aa, što me nešto prijatno hladi iznad sljepoočnice. Šta kaažeeeš?

Operisan?

Ja – operisan?

A ja mislio – samo me paralisali nekim drogama. Šta su izvadili? Benigni tumor koji mi je pritiskivao mozak? Aaa... Čekaj, da isprobam! Desna strana tijela je uredu. Lijeva... nešto s lijevom rukom nije dobro. Polumrtva. I lijeva noga. Dajder mi ogledalo, sad tek shvaćam zašto se naprežeš da me čuješ, daj ogledalo, hoću da vidim zašto tako teško valjam riječi... daj ogledalo, kad kažem! Malo se iskrivila usta. Aa, to li je! Operisan.

Slušaj, ti izgledaš kao čovjek koji se naslušao bolesnika kako bunca. Ali, ja sam govorio. Ja bih ti mogao ponoviti svaku riječ. Hajde da ponovim malo glasnije! Možda sam suviše tiho govorio, pa ti se od nepovezanih odlomaka učinilo da... tek izlazim iz narkoze. Ne, ne, ja sam govorio. Ja nisam buncao. Naročito ne o – politici. Još sam toliko svjestan da mogu i da ponovim jednu svoju staru rugalicu: sam Tale svoju pogaču mijesi, sam je jede, sam se na nju kesi.

Htio sam naime, da moja priča, rafal bez smrtnosnih zrna, bez zlobe, bez razmetanja, bez objede, bude prasak skromnog siromaškog slavlja jedne pobjede što nas još nisu pobijedili oni – gladni novca i slave i zvanične milosti od države, oholi na svoje funkcije i školska svjedočanstva, a spremni da u ime čovječanstva ljudskom rodu zavrnu šiju. Nas titoiste najprije da pobiju. A zatim... ee, ako mi je operacijom oduzeta lijeva strana, ništa za to, niko mi ne može oduzeti ljevičarska stanovišta. Proučavam tehnokratiju i njena mikro i makro – organizaciona i mentalna čudovišta. Ona je Hadži-Numan-beg u usponu, u svjetskim globalima. Ona je bezobzirna Moć ogrnuta svim racionalnim, vjerskim i nacionalnim svetinjama. Kako su maleni pred njom Rokfeler, Ford, Krup ili Šaht. Ona formira budući svjetski Oberkommando der Wehrmacht. Njen krvavi paradni nastup biće iz vasione sniman. Sljedeći Hitler biće multi-nacionalan i anoniman.

A ja... ja neću oprostiti onima što ne prihvatiše moj prijedlog – kad već nismo mogli odoljeti istoriji i stihiji koja je formirala Sarajevo ovakvo kakvo je sad, što ne prihvatiše moj projekat da se sagradi Radnički dom po snu, po ideji onog dječaka koji po pijesku crta svoje buduće Sarajevo. Tlocrt projekta bila bi ogromna petokraka. Unutar – najopremljenije milionsko učilište gdje će radnička klasa, poslije radnog vremena, izučavati vlastita iskustva i razmatrati svoje projekte politike. Bez izdvojenih govornica. Bez radnih predsjedništava. Bez dekoracija i manifestacija. Svaki učesnik okupan u vedrini i radosti što se živi unatoč svemu.

Tako.

A ti mene onako na televiziji, je li? Tačno, Vida je trčala između eksplozija i vikala da je završen svjetski rat, jedna eksplozija je baci, ja pritrčah, veliki komad bacača odvalio joj pola desne strane grudnog koša, razbucao slabinu, ja vadim zavoje, poručnik je trčao prema meni zbog teškog mitraljeza, ali... i zbog nečega daleko važnijeg... kad je oteo zavoje s mojih ruku i bacio ih, to je bio kraj, a ne početak razloga tuči...

Naime, bio sam obavještajni oficir. Umiješao se u gomile, u one desetine hiljada raznog vojnog i civilnog šljama koji je četrdeset i pete bježao ispred nas ka zapadnim granicama. Po zadatku, pratio sam kretanje ostataka 13 ss divizije i zelenog kadra. Prepoznala me nekolicina mladića iz mog sokaka. Pokušali su da me vežu. Ja nisam dao da mi se primaknu. Pobio sam ih iz automata. Među mrtvima bio je i brat onog poručnika.

Dok sam ja opravljao mitraljez u varoši, poručnik je saznao o bratovoj pogibiji. Kad sam naišao na položaj našeg bataljona, s namjerom da se opet provučem u neprijateljske gomile, sreo sam se... eto tako, s njim.

Pored ranjene Vide. Bilo mi je jasno da zna. Krenuo je na me izbezumljen, pitajući - zašto mu brata nisam zarobio, zašto sam odmah pucao, i brat mu i ostali predali bi se na prvi zov i poziv, zašto sam nekakvu nezajažljivu glad za slavom, od koje ja... poznaješ me dobro, stvarno nikad nisam patio, zašto sam tu glad umirivao pucajući i na one koji bi se predali... Ide poručnik prema meni, desna mu ruka poigrava oko futrole pištolja, lijeva traži oko sebe kolac, kamen, bajunet, šta bilo. Pokušao sam da ga uvjerim da su oni mene prvi pograbili, da bi me, ili kao obavještajca predali Nijemcima da im dopuste da se s nekom njihovom kolonom protuku preko granice, ili bi nastojali da me, izbodenog, kao tobož predaju našima... izgovarajući se da su me našli mrtvog... i ja sam, kažem ti, brbljao koješta samo da zaustavim poručnika i da ga smirim, ali - on je prilazio, on me već hvatao najprije za zavoje, pa za grlo. Tad sam ga opalio drškom od pištolja, ne baš žestoko, pa se pridigao, sad već nije imao potrebe da išta pita, sad je tuča imala svoje razloge... U tom sramotnom međusobnom mlaćenju, govorio sam na mahove... zadahtan... da mu je brat s ostalima iz naše mahale poginuo... u krajnjoj posljedici Hadži-Numan-begove politike i politici svih Hadži-Numan-bega, iz svih naroda, ali poručnikovom ludilu nikakvi argumenti, osim vlastitog pražnjenja, nisu bili potrebni.

Pilavija, kao obavještajni oficir divizije, insistirao je na tome da me se strijelja jer sam premlatio našeg oficira. A oficir, taj poručnik, čim je došao sebi od gnjeva i batina, zatražio je raport kod komandanta korpusa, priznao da je prvi počeo tuču i zamolio da se meni ne čini ništa nažao, da sam ja junak, da sam pucao po neprijatelju, a neprijatelj je neprijatelj, čim ne diže ruke na predaju, neka liježe u crnu zemljicu!

Pred vojnim sudom poručnik je plakao, a sud nas je obojicu najurio... šta? Ja ti već pričao o tome? Ne sjećam se.

I, da znaš! Ja nisam obijelio za noć zbog straha od smrtne kazne. Nego, zbog lakoće kojom je Pilavija insistirao da me strijeljaju, i to, kako on reče - zbog grubog prekršaja partijske i vojne discipline, a i greške -

kako sam kao obavještajni oficir smio dozvoliti da budem otkriven. On - tako! On, koji je sa svojim babom Hadži-Numan-begom na minderluku politizirao, tvrdio da je ubio oca riječima, a poslije se izvlačio da je provodio našu politiku prebacujući time krivicu za smrt svoga oca na nas i naš plan. Od toga sam za noć obijelio.

Poslije rata Pilavija me tri puta predložio za odlikovanja. Dobio sam ih, pored drugih šest.

To je istina.

A istina je i sljedeće:

Pilavija je lijepo uredio očev mezar. Mermer za grobnicu prevukao je državni kamion. Čuven kaligraf ispisao je tarih. Pilavija je, uz sve potvrde autoritativnih svjedoka, upisao oca u red naprednih građanskih političara kojeg je iznenadna smrt spriječila da iskorači u naš politički pokret.

Šta bih nešta imao reći na temu - Hadži-Numan-beg i muslimanska sirotinja izginula u protivničkim redovima, Hadži-Numan-beg i moji toliki drugovi izginuli od tih raznih legija, dom-do bojni, Trinaeste eses, Hadži-Numan-beg i Džafer i njemački generali i muftija El-Husein, Hadži-Numan-beg i sve ono što mu je prethodilo i što je uslijedilo... šta bih sve imao da kažem, ni u kompoziciju vagonâ ne bi stalo. Ali, ja se grozim i pomisli da taknem bilo koju činjenicu iz tog strahotnog doba, ako njeno iznošenje nema neku funkciju u sanitetu savremenog i budućeg humaniziranja svega na ovom tlu. Ranjenom. Ranjivom. Guravom i kvrgavom od nevolja i od prkosa. Zbog te grožnje, ja samo pridodajem neka fakta ovoj priči o sebi, Pilaviji i drugima....

I mada me već mjesecima, danju i noću, ovi bolovi iznad sljepoočnice cijepaju do samoubistva, ja mirno redovno pretresam svoju vojnu opremu, iskreno da kažem, strahujući najviše od ambicija kakvog novog Pilavije da Muslimane u crno zavije akšamlučeći s nekim novim Baderom, Dangićem, Francetićem, Mandićem ili bilo s kim čije bi dividende, ili, u željeznoj vertikali

precizirane personalne lokacije; željele da nakvasaju na krvi nas sviju na ovom tlu. O tome često ćaskam s Pilavijom.

... Molim?

Da, da, prijateljujemo, đavo ga odnio, ne mogu da ga se otresem. A to? Paa, ako je glasao da me strijeljaju... ako sam zbog toga obijelio... ti, boga mi, kao da si zaboravio protivrječja našeg ratnog drugarstva. Kad sam prvi put pao u nesvijest, prvi je dotrčao Pilavija i svojom škodom me odvezao u bolnicu... I dežurao pored mene duže i brižnije nego ijedna medicinska sestra plaćena za to. Kad bi kretao na put, morali su se pored mene smjenjivati njegova dobra supruga Monik ili kćerka – Almasa.

Ja sam tvrdoglavo nijekao dijagnozu i nisam htio da se podvrgnem operaciji.

Napumpan injekcijama i dražejama, dolazio bih mu na kafu da mu se malo izjadam zbog odbijenog projekta, a on je, pošto bi me kao napola izliječenu budalu, samo malo potapšao, nastavljao da se jada meni. Bio je zabrinut zbog ponašanja oba bloka prema nama, zbog slabog izvoza, zbog svog sve slabijeg srca i zbog ponašanja Numana, svog sina iz prvog braka koji kao da se zakleo da će ocu pod fotelju poturiti plastičnu minu.

Ja sam se blago rugao njemu da u njegovom predsoblju prestaje samoupravljanje, a počinje – Pilavija. On meni – da samoupravljanje ne da da se grade kule u pijesku, makar se zvale i radnički domovi.

Zabavljen bolom, nisam tih mjeseci pratio šta se zbiva s njim ni u poslu, ni u porodici. Možda bih učinio nešto i ne bi se dogodilo ono što se mimo mojih čula skupljalo nad njegovom glavom.

I tog jutra ustao sam u šest. Skuhao sam kafu, poluuman od tableta, sjeo za sto, jedan fildžan stavio preda se, drugi nasuprot, gdje je sjedjela moja drugarica, dok je bila živa, to ja tako radim otkako je u onom sudaru poginula. Žalio sam joj se na ružne snove, neurotičan želudac i Pilaviju što se združio s ostalima protiv mog projekta na osnovu crteža jednog dječaka kažiprstom po pijesku. Ona me prekorijevala što ne nazujem

odmah tople čarape. Parket je ujutru hladan i moj nazeb bi je rastužio... Poslije drugog fildžana, ja uzeh čarape, ali primijetih rupe što su ih pete u cipelama izglodale. Sakupih pribor i namjestih se da pokrpim čarape.

Kafa je valjda razdražila nerve i uzbunila deponije medikamenata u meni. Da li sam samo podlijegao navali novog nezdravog drijemeža, ili je bolesni dio mozga, prenadražen, emitovao neke svoje bezumne spektakle, ne umijem ti reći, ali ja sam se načas izgubio, pa se našao s Pilavijom, najprije u nekoj maglici, koja se, sve gušća i brža, prosukivala kroz moju svijest, a onda...

bez čuđenja, bez radoznalosti, uočih da plovimo, lebdimo, da se odjeveni kupamo u grobljanskoj tišini svemira, ja i Pilavija, on zelenkast i blijed, nijem, poražen i mlitav, ja – zajedljiv od gorčina što se to sa mnom i s njim zbiva, ne samo sad, nego od početka, od dolaska Slavena, od prvog ezana na bosanskoj istočnog granici, od Budima, do poraza pod Bečom, od Hadži-Numan-bega,

do krvi prema sebi zajedljiv – zašto sa mnom ovako, a zašto s njim – tako,

plovimo vjerni jedan drugom, a neizmireni još od djetinjstva kad je on izlazio na sokak s kriškom bijelog hljeba premazanom medom i kajmakom, a mi sirotinja mu pravimo zasjede i dogovaramo se kako ćemo mu oteti krišku. Plovimo u napetosti jedinstva dviju krajnosti. On ćuti, a ja vjerovatno nešto i kažem od tih svojih zajedanja. Ali, on je cinično ravnodušan spram svih mojih riječi, on je i poražen – mudriji od mene koji još prkosim, a on se raspada, s nekog dalekog a uzvišenog trona genetskog iskustva poručuje mi ćutanjem kako ja ipak ništa ne razumijem, naročito ne – politiku, jer, bože moj, Pilavije vode politiku četiri stotine godina, a mi plebejci tek smo izišli na zamršene drumove njene,

on me smožden, dotučen, smrskan, gleda svisoka i ruga se mom koleričkom optimizmu kao blesavosti nedoučenog. Ja bih da se podžapam s njim, ne zbog kriške bijelog hljeba premazane medom i kajmakom, nego zbog nekih užasno važnih sveprincipa, da ga jednostav-

no izlemam... ali mi ga – žao, žao, pa mene boli to njegovo ludo satiranje da samog sebe nadvisi i da dokaže da je njegov otac Hadži-Numan-beg posljednji reakcionar, a on – prvi revolucionar u lozi Pilavija.

Plovimo, lebdimo, drugujemo ja i Pilavija, ćutke se svađamo, jer bez svađe nikad ne bismo bili jedinstveni, svađamo se...

kad ja kažem – radnička klasa, njemu se pod obrvom upitnik mrijesti, kad on kaže – radna snaga, tad se meni zanesvijesti. Meni ljudi – najsvetija živa bića. Njemu – živ ček bez pokrića. Sve dok ih ekonomska funkcionalnost ili upravna stepenica na tržištu živih roba u smislu solventnosti kompjuterski ne isproba. Njegov socijalizam, to su mase kojima se sloboda dozira, a samoupravljanje – brbljava tetka koja koketno pozira ispred svilenih planova koji otuđuju dohodak s grubih dlanova. Meni socijalizam – živi život živih ljudi kojima osim vlastitom revolucijom i ličnom žrtvom osvojenih spoznaja, sve humanijih navika i sve tolerantnijih ćudi, nikakva i ničija komandna muzika ne gudi kojoj bi skandirali punih grudi, to jest – živi ljudi koji će stalno izlaziti iz pluralističkog singularizma, a sami sebi čistiji, u oživotvorene nade svog socijalizma.

Pilaviji je socijalizam: kako se vlada masom u njenom interesu. Meni socijalizam: kako živi ljudi, takvi kakvi jesu, upravljaju sobom, stvarima, svojim buđelarima iz kojih dobrovoljno pune zajedničku kesu i čuvaju je da je kakvi sumnjivi »viši interesi« ne raznesu. Udružuju se iskreno, socijaliziraju stvarno, a nevolje podnose solidarno.

Pilaviji je rad: savršen sistem telekomandovanih proizvodnih kretnji, uz automatizovan instrumentarij prijetnji onom ko ritam trake ili granicu precizne mjere ili kanon propisane vjere, blago rečeno, prekorači. To njemu socijalizam znači.

Za mene rad; eej, ne umijem ti ni reći šta mi sve iz te riječi zrači. Nešto kao žar od mene u opštoj toplini sviju. Moj krvav znoj da bi djeca mogla da se smiju. Samcat i cio kao buktinja – da nam se sutra ne smrači. Ja – brid studenog ibrika iz kog piju orači. Anoniman

podvig sebe svjesne pčele. Parket po kome se noge mladosti vesele. Bezimena cigla u zidu obdaništa. Sama nastala. Za službu ne traži ništa. Rad dobrovoljno dat, ali tek pošto smo sjeli i dogovorili o pravdi u raspodjeli. I osudili bilo koji oblik udruživanja neradnika da se na naš račun tove, da love, ma kako zvučno da se taj njihov sistem zove.

Letimo kroz ljubičaste maglene mučnine hitnuti nekud u beznađa sudbina i svađamo se. On na radničku klasu gleda, kao što rekoh, kao na radnu snagu, sivu kategoriju u složenom kategorijalnom sistemu tehno-ekonomske ideje koju valja provesti, gleda i govori:

Zašto se tehnokratiji pripisuju toliki grijesi kad je ona samo organski elitni vrh što ga neprekidno obnavlja prirodna simbioza znanja, rada i uz njih umijeća komunikacije? Slojevi, koji bi se pod to iskompromitovano ime mogli podvesti, sastavni su dio proizvodnog potencijala u kome je fizički rad trenutno kvantitativno i kvalitativno dominantan. Po toj osnovi vi smatrate da je čovjek radnik samo ako je fizički radnik. A šta sam ja?

Za kog boga ja satirem svoj život evo blizu trideset i pet godina? Za neku klasu izvan radničke?«

Tako – Pilavija. A ja njemu lajem o tehnobirokratiji koju on cijeni, o ljudima koje voli da ima oko sebe, da postavi, da smijeni,

kažem mu; tehnokrat!

Učen, dobrom stipendijom i tjeran i vučen. Zatvoren u profesiju kao šoven u konfesiju. Mnogi takav specijalizovani stanovnik čita tek novine i eventualno »Sanovnik«. Titulom se gordi i nosa to svoje zvanje kao od boga uručeno odlikovanje. Ee, lako je igrati učeno lice, ako su publika neznalice. Međutim, on se bezobrazno razmeće i pred znalcima. Kažiprstom prijeti. Presuđuje palcima. Kao car rimski. On hoće da radi, ali timski, to jest, neko posao da iskiše, on samo da potpiše. On hoće vlast. On već vlasti ima. Budući rat vodićemo s njima, tj. sa svjetskim savezom velikih i malih tehnobirokratskih oligarha i političkih patrijarha. To treba objasniti svima. Svijet se opasno ljulja i kli-

ma... Nada sve pliće roni. A zvono na uzbunu zvoni, zvoni, zvoni...

Tad sam se trgnuo od užasne zvonjave. U stvari, tiho je zvoncao telefon. S druge strane javi se draga Monik.

Plakala je i zvala da dođem što prije jer se dogodila nesreća. Uzalud sam pokušavao da doznam bar neki detalj da bih se kako tako sabrao do njihove kuće. Žena je grcala i samo zvala da dođem. Ošamućen polusnom i ostacima teške noći u sebi, nisam mogao da se priberem ni pod hladnim tušem. Pa ni sad, hoću reći, pogotovu sad, nemam snage ni da sakupim parčad slika u kakav-takav opis, kamoli da izbistrim neki jasan sud. U stvari, čovjek je sve nemoćniji da prosuđuje. Svjetski kao i individualni sistemi kriterija raspadaju se u ludilu tekuće istorije koja juri izbezumljena od straha upravo u goste onome čega se najviše boji: katastrofi, eventualnom trećem svjetskom ratu čije sam ja posljedice eventualno eventualisao u svojim halucinantnim eventualijama.

Čini mi se da bih bio glupo pretenciozan kad bih htio da ti u detalje opišem šta sam sve vidio, čuo i doživio poslije Monikinog zova. Pojednostaviću tok do informacije koja ima smisla jedino ako si pažljivo slušao sve prethodno.

Numan je tog jutra prije sedam posjetom iznenadio oca i maćehu. Svadio se s ocem prije nego što su sjeli za sto. Zahtijevao je da otac smjesta raskine ugovor s velikom stranom firmom o uvozu opreme za ventilaciju u dvije jame u kojima je harala silikoza. Otac se pravdao da se ugovor ne može prekinuti bez međunarodne arbitraže. Osim toga, firma potpisnik ima bezbroj kooperanata – manjih firmi i iz drugih prijateljskih zemalja, uključenih u ovaj posao. Sin je zahtijevao prekid i prijetio. Rekao je da će pozvati javnost u pomoć. Dokazaće da je Momčilo, rudarski tehničar, konstruisao daleko jeftiniju a efikasniju ventilacionu garnituru. Poslovodni je odbor odbio taj projekat kao primitivan, seljački i neprimjenjiv. A savezni ured za patente proglasio ga je maltene genijalnim. Potpis o odbijanju je – očev. Sin je prijetio da će optužiti oca što

je potpisao ugovor sa stranom firmom koja mu je poslala luksuzan motorni čamac, već smješten i konzerviran u podrumu Pilavijine kuće na moru.

Tad je Pilavija skočio pruživši obje ruke prema sinovljevom vratu. Vikao je:

»Hoćeš li da ubiješ oca, mangupe?«

Sin se vješto izmaknuo nasrtaju očevog već teškog i nespretnog tijela i mirno mu odgovorio:

»Stari, Pilavije vode politiku četiri stotine godina. To je tvoja deviza. Ti si prvi revolucionar u lozi. To je tačno. Ali, ja sam sljedeći. Raskidaj ugovor, ili ćeš na robiju!«

Pilavija je stao. Ćutao. Osmjehnuo se. I, pao posječen infarktom.

Eto, to bi bila ta informacija. Ja sam upao u njihov stan u trenutku kad su dva ljekara davali Pilaviji, pruženom po podu, lijekove, jedan – nešto pod jezik, drugi injekciju. Sin Numan je čučao zagledan u ruke prvog ljekara.

Kad me Numan ugleda, ustade i prekorači preko oca kao preko balvana.

»Čika Tale, pređite u drugu sobu!«

U drugoj sobi, uplakana Monik ponudi me čašicom konjaka, ali mi Numan ote čašicu i vrati je maćehi.

»Drugu Talu zabranjen je alkohol. On je teški bolesnik.«

Kad sam saznao kako je sukob tekao do Pilavijinog pada, pošao sam da se bijem s mrkim, mršavim rukovodiocem radničke kontrole koji je prekoračio preko onesviještenog oca kao preko balvana. Ne znam kakvim me je zahvatom smjestio u fotelju. Uvjeren da me za izvjesno vrijeme čvrsto posadio, primaknuo je svoju naslonjaču. Govorio mi je nešto ravno, glatko, gotovo hipnotički, dok nije smirio orkan u meni. Možda sam ga za štošta upitao, ne sjećam se. Pamtim, njegove riječi samo od jednog trenutka.

»... a taj moj neurotski period do sedamnaeste godine, nije nikakva neobjašnjiva tajna. Bilo me je stid oca. Vrijeđao je samog sebe svojim postupcima, a ja sam te uvrede bolovao dok ih on nije ni primjećivao. Vi, druže Tale, dobro ste poznavali moju majku. Borac

od četrdeset druge, umrla je pedeset prve. Dijagnoza – rak pluća.

Druže Tale, moja je majka umrla od muževljevih uvreda. To su bile trajne, tihe a nepodnošljive uvrede, iz dana u dan, iz noći u noć, iz godine u godinu. Umrla je od njegove ignorancije, od oholosti, od njegovog harčenja Hadži-Numan-begove zlatnine po pariskim otmenijim kuplerajima, od nipodaštavanja nje kao čovjeka, od upropaštavanja sebe samog, od toga što je vidjela kako se penje nekakav novi Pilavija, a nestaje onaj njen ratni drug i junak i veseli vjetropir. Nju je konačno dotukla veza njegova sa današnjom ženom Monik, protiv koje ja ništa lično nemam.

Kao dijete, ja sam svemu tome bio svjedok. Šutnju nisam mogao izdržati. Sve do svoje sedamnaeste, dok nisam počeo dozrijevati, ja nisam znao kuda ću sa sobom i šta ću s tim zlom u sebi i oko sebe...

Šest godina poslije odsluženja vojnog roka, ja se uspravljam i sad sam čovjek.«

Tad sam dreknuo:

»Ti – čovjek? Zar se onako prelazi preko onesviještenog oca? Kome ti govoriš da si čovjek?«

»Samo – mirno, čika Tale! Ja govorim vama. Ja govorim velikom prijatelju mog oca. Junaku kog je i moj inače neskromni otac čak hvalio. Divio vam se. Govorim vam kao kontraobavještajcu koji je izdržao što ni ja ne bih. Čovjeku koji je onako sjajno obavio posao sa grupom Dževdet-Kotlo-Begović i ostali. Govorim penzionisanom drugu koji zapanjujuće dugo i hrabro podnosi bolove. Govorim bolesniku koji naglo stari i bježi u nekakve svoje deformisane retrovizije mladosti, u crteže po pijesku,... eto, kome govorim.«

»Nije važno ni kome, ni šta govoriš. Važno je... kako si mogao onako... svom ocu...?«

»On je kriv za nesreće zbog kojih ne umijem drukčije da se odnosim ni prema roditelju. Tačno, možda stari neće izdržati ovaj udarac. Ali, nisam ga ja ubio. Njegov je vlastiti konflikt u njemu eksplodirao prema unutar. Natrag, u raskid ugovora ne može. Ne dopušta mu čitav splet okolnosti kojima je i sam doprinio. Naprijed, u novi način političkog ponašanja ne može, ne

smije, ne da mu samoljublje. On jednostavno, ne zna raspravljati s radnicima. On se ne umije ponašati ravnopravno.

Eto, leži... a možda su ga stigle kletve moje majke. A i potajne suze ove nesrećne Monik koja je znala za njegova i Kotlina kurvanja po Beču i Parizu.

Eto, toliko, čika-Tale!

A sad – idite!

Idite, kad kažem! Ovakve scene mogu vam nauditi. Neću valjda i oko vas bolesnog da deveram. Dosta mi je i ovih sto šest kilograma onesviještenog tijela koje se zovu – moj otac.

Monik – isprati druga Tala!

Tale, ne dajte da vam bolest baca pamet na crteže po pijesku!«

Vele, samo sam uzdahnuo, uvrnuo se, pa se raširenih ruku izvio natrag. Po nesreći, udario sam žarištem rane o ivicu stola. I još vele, Numan je prekoračio i mene i srdito upitao ljekara:

»Šta je ovim starcima, pa tako lako padaju u nesvijest?«

Monik mi je kasnije još štošta ispričala brzinom kojom žene oblažu suštinu priče šarenim krpicama. Priznala mi je da se kod ove nesreće čak pomalo i smijala, ljekari i bolničari iznose dva gospodina koji su se onesvijestili od riječi jednog iskrenog kolerika. A ta dva gospodina su godinama dodijavali i njoj i djeci i Numanu s pričama o svojim ratnim junaštvima. Podsjećali smo je na njenog rođaka. Mudro je zaključila da junaci treba na vrijeme da poginu. Inače ih čeka pakost staračke infantilije. Njen ujak, junak sa Verdena, a u drugom svjetskom ratu De Golov major u vojsci koja oslobađa Pariz, zavještao je testamentom služavki nešto novca i obavezao je da mu mrtvom oglanca čizme, usjaji odlikovanja i provjeri da li su mu sva dugmad na posmrtnoj svečanoj odori u redu. Zašto služavki? Pod starost, ona je jedina bez podsmijeha slušala njegove priče.

Nije propustila da mi navede ko je sve od visokih rukovodilaca posjetio Pilaviju u bolnici. Ja nisam zavidio spisku titula. Još onda kad mi je Obrijana glava re-

kao da je veoma značajno da narodne mase čuju da je Hadži-Numan-begov sin naš oficir, a ja sam značajan samo onoliko koliko sam sobom značaja nosim, ja otad pijem gorku lincuru koju istorija cijedi. Tako je, i šta se tu može! Pilavije i u bolesti moraju biti okruženi pompom. Njih posjećuju znameniti i oni drugi, ovisni. Mene samo stvarno dragi i vjerni. Osim toga, kad bolujem, volim da se povučem u samoću i šutnju. To sam u ratu naučio od onih najhrabrijih. Pred dekretom smrti sramno je sazivati publiku na svoju posljednju predstavu.

Heej,

čujem šefov glas u hodniku. Brzo otvori prozore! Napušio si za dobru konferenciju u čitaonici. Misliće da sam ja, pa će psovati ovu sestru, ovo drago stvorenje. A ja bih ga za to, da mi nije jedna strana oduzeta, istukao. Kao što sam jednom potrčao kući po sjekiru kad sam vidio kako Hadži-Numan-beg na verandi teškim nogama izgazi Esme-hanumu. Ne znam šta me je spriječilo da izvršim naum. Možda je otac hećim Bećir rekao: »Šta ti je, magare moje drago?«, pa me ljekovitim glasom smirio i spasio da zbog iskasapljenog bega ne odem na vješala.

Aha, vidiš li kako i bolnička soba može da zasja svježinom i zdravljem kad u nju uđe mirisno zrelo ljeto! Sad u polju pod Kudeljom pjevaju žeteoci, a pod lijeskom na studencu mlada nevjesta hladi lice i prsa. Eh, djetinjstvo, igro moja nedoigrana!

Jaraniko, izvuci se nekako! Šef obilazi sobe. Ne voli zdrave svjedoke svojoj tiraniji. Šta možemo, realnost je armirana irealnim režimom koji garantuje red i izobilje. Ovdje su čak i snovi samo predmet patoloških analiza.

Zbogom skico zacrtana dječakovim prstom u pijesku!

Gdje si dosad? Kad si mi najpotrebniji, tebe nema. Šta – zašto? Osvrni se, oslušni, omiriši! Zar ne osjećaš da je ovuda prozviždao orkan?

Sjedi!

Saberi se!

Dakle – lukavstva kalkulativnog uma su neizmjerna. Ja – jučer poslijepodne drijemljem i pomalo od dokoličarskog svrbiguza razmišljam o svemu što sam ti nadrobio otkako ležim a ti me posjećuješ. Rekonstruisao sam neke priče na osnovu dijelova uhvaćenih na magnetofon. Radi se o onim lutanjima s Pilavijom po drugim svjetovima. Polako sam počeo sastavljati prisjećanja tog putovanja, i da znaš, sad bih mogao čak i napisati putopis. Upitao sam se – nije li moj mozak, užaren bolom, tada izvlačio, iz dubina mog individualnog pamćenja cijele vrste, neku katastrofu? Ili je zgusnuo perspektive u presovanu realnost sna. Ja nikad dotle tako ni snio, ni fantazirao nisam. Otkud taj svijet za koji nikakve ovozemne pretpostavke nisam imao?

Baš sam bio doprtljao do kapije pitanja, nije li moj strah, bolje rečeno moj gnjev na tehnobirokratiju provalio da se i tim subrealizmom dokaže i nahrani, kad sestra uvede Numana i još jednog meni nepoznatog čovjeka. Neznanac, konfekcijski zakašnjelo odjeven, radoznao, ali bez mašte koja oplemenjuje lice, snažan, ali sapet u tvrdo uhodana pravila ponašanja, izazvao je samo labavu želju da ga se što prije otarasim. Numan poređa svoje i njegove poklone po stolu. Usput me telegrafski sažeto obavijesti o Pilavijinom zdravlju i ko me je, osim njega, još pozdravio. S jedne strane stola čvrsto ukopa stolicu. Sjede. Nepoznatom pokaza na stolicu s druge strane stola. Činovnik sjede polako, prethodno

provjerivši sigurnost i čistoću mjesta na koje će se spustiti.

»Čika-Tale, čujete li me dobro?« pita Numan, vjerovatno nesiguran u to zbog debelih zavoja oko moje glave.

»Čujem odlično« kažem malčice uvrijeđen zbog ovog provjeravanja.

Znaš da već nedjelju dana prije operacije nisam mogao voditi bilješke. Zamolio sam ove iz bolnice da mi od kuće donesu moj magnetofon. Hoću – kad ozdravim, da još jednom izanaliziram svoja buncanja. Sad kad je Numan upitao da li dobro čujem, osjetio sam da će nastaviti naš ružni razgovor pred moj pad u nesvijest. Dugme mi je pod jastukom. Hoćeš li da ti uključim traku? Ne, ne sprdaj se, majke mi, nije to od navike isluženog kontraobavještajca. To mi je samo obično tehničko pomagalo s kojim sam se u pustinji samačkog stana ponekad zabavljao. Da pustim traku da čuješ taj razgovor s Numanom?

Ne?

Više vjeruješ mojoj priči?

Baš ti hvala.

Traka bi nas samo nasmijala ili rastužila. A pričom se liječim. Samo, priča je strašna. Još nisam shvatio sav značaj orkana koji je kroz ovu sobu prošišao.

Dakle, Numan mi je pokazao nepoznatog koji je sjedio po gimnastičkim uputstvima za činovnike kako da, dugo sjedeći, očuvaju pravu kičmu i ravna ramena.

»Čika-Tale, ovo je drug Bedžo!« kaže Numan.

»Drago mi je!« kiselo se osmjehnem.

»Čika-Tale, drug Bedžo je onaj dječak koji je crtao po pijesku kad ste vi i moj stari u domobranskim uniformama izlazili iz okupiranog Sarajeva.«

Možeš misliti kakva je bomba sijevnula i riknula u meni. Nekako sam je savladao.

»A šta sad crta drug Bedžo?« upitam.

Činovnik se smješkao mom ispadu kao djetinjariji koju bolest opravdava.

»Druže Tale, ne uzbuđujte se! Ja sam kao dječak crtao po pijesku. To je tačno. Ali, ja tada nisam crtao

tek onako. Drugovi koji su vas čekali za živicom naredili mi. Ako vide da ja nogom rastirem nacrt, znak je da ne dolaze oficiri koji odgovaraju opisu. Ako odgovaraju, dakle, opisu, pokazaću im gdje drugovi čekaju.

Ja sam se tad malo duže zadržao s vama. Znate, vidjeti u Sarajevu partizane tada... ohoo! – a ja dječak, znate, je li, u tim godinama.... da, šta možemo, a što se vašeg pitanja tiče šta sad crtam, istinu da vam kažem, ja nikad nisam bio crtač, ja sam viši tehničar na kompjuterima i ekonomist, šef računovodstva koje je sve kompjuterizirano. Drago mi je da vas vidim. Čuo sam od druga Numana da ste operisani. I da ste operaciju odlično podnijeli. Baš mi je drago.«

Ja dreknem:

»Druže Bedžo, ti lažeš. Tebe je izmislila birokratija klinike zajedno s tehnobirokratijom koja je odbila moj projekat.«

»Ali, druže Tale, ja ne lažem. Ja nikad ne lažem. Ja mogu samo, hehehe, kao kompjuter da pogrešno složim tu i tamo po neku činjenicu. Međutim, to što sam ispričao, sasvim je tačno. Želite li da vam opišem kako ste onda izgledali? Evo recimo... samo sam ja tada iz čučećeg položaja mogao primijetiti da vam je sara desne čizme malo rasporena. Je li tačno?«

»Jeste.«

»Jeste li me pomilovali po tjemenu, ali samo vršcima prsta, udarivši mi blagu čvrku kažiprstom?«

»Jesam.«

Numan se smije.

Ja bjesnim.

»Numane, jesi li ti ranije poznavao ovog Bedžu... druga Bedžu?«

»Ne.«

»Ti si tragao za njim?«

»Da.«

»Otkad?«

»Od trenutka kad sam shvatio da je vaš projekat manifestacija bolesti.«

»Zna li ko od ljekara o ovome?«

»Ne.«

»Tvoj stari?«
»Ne.«
»Predsjednik opštine?«
»Ne, samo eto... nas trojica.«
»I tako... ti doveo druga Bedžu da mi kompjuterom smrvi snove?«
»Ne, čika-Tale! Želimo samo da vam pomognemo da s vašim projektom ne ispadnete smiješni. Mi moramo sve vas da čuvamo kao svoj neprocjenjiv kapital. Mi vam ne dopuštamo da prestajete biti ono što ste do tačke uspona bili.
Druga Bedžu tražio sam nekoliko mjeseci. Doveo sam ga samo da vama olakšam što brži povratak u život takav kakav jeste.«
»U život kompjutera umjesto gibljivo maštovitog pamćenja?«

»Ne.«
»U tvoj stil prekoračivanja preko polumrtvog oca i njegovog ratnog druga?«
Smije se.
»Čika-Tale, to je, prije svega, vaš stil.«
»Kako se usuđuješ, balavče?« vrisnuh, ali uvidjeh da mu ničim ne mogu razoriti nadmoć.
De, poslušaj traku! E... ovo je Numanov glas.
»Čika-Tale, sad je najvažnije da mirujete. Kroz nekoliko dana počećete dinamičniju sukcesiju rehabilitacije. Ali je jako važno da dotle što više emotivno učestvujete u realnostima života oko sebe. Psujte, ogovarajte, prigovarajte, pjevajte, zaljubite se, ali... još za koji dan ne činite nagle kretnje glavom, bolje rečeno vratom.

Da se vratimo na taj takozvani moj stil! Govorim čistu istinu. Ja sam prekoračio onesviještenog oca, a zatim i vas da skratim put do pozicije s koje mogu bolje i brže da pomognem vama obojici. Priznajem, jeste neučtivo. Ali samo to. Međutim, vi ste, čika-Tale, prekoračivali žrtve vaših postupaka i ostavljali ih ravnodušno. Da, da. Ne mičite se, inače ću zvati sestru da vas veže, a onda bih vam i vezanom izgovorio ovo što morate čuti.

Tako!
Esma, maćeha moga oca, dakle, nije meni rođena nena. Ali, ja je volim više nego što ste vi voljeli vašu majku. I ona mene. Zovem je tim najdražim imenom – nena. Ona mi je pričala kako se kao mlada sirota udala za mog djeda Hadži-Numan-bega. Vi ste voljeli Esmu. Ona vas. Nije mi poznato kad i kako ste prekinuli. To je vaša stvar.
Nena mi je ispričala i ovo. Šest dana prije nego što će se udati za Behrama Kruševljanina, pozvana je na tradicionalni godišnji pilavijski skup. Moj otac nastavio je poslije rata tu tradiciju. On je naredbodavac i po njegovom scenariju odvija se teferič. Esmu je pozvao da bi se izmirio s njom. Želio je da mu oprosti za sve njegove dotadašnje mržnje i pakosti. U stvari, htio je da se sprijatelji s njom, da bi onda ona izmirila mene kao sina s ocem kojeg kao dijete mrzim. Da bi to lakše izveo, pozvao je i vas. Moj stari uspio je nekako prisiliti nenu da popije dva konjaka. Vi ste se sa starim ponapili dobro. Ali, nena se i danas sjeća kako se grozno osjećala u tom pilavijskom rodu i roju koji pije, ždere, viče, arlauče, olajava, svađa se i pjeva. Vi ste tada dobro podnosili piće. Ona je pomislila da niste pijani.
Dobjegla je krišom vama kad ste načas ostali sami. Zamolila vas je da je što prije odvedete iz tog halabuka. Vi ste pošli tobož kao da s njom malo protegnete noge do ceste. Doveli ste je do kola, a da vas niko od teferičlija nije vidio. Međutim, umjesto njenoj kući, vi ste je odvezli u motel. Tu ste s njom proveli kasno ljetno popodne, veče i cijelu noć. Je li tačno?«
»Tačno. Pa šta?«
»E, sad, čika-Tale, prisjetite se vašeg saslušavanja Behrama Kruševljanina. Četvrtog dana poslije hapšenja, pušten je da se brani iz slobode. On je zatim mjesecima temeljno i detaljno pripremao dokumentaciju koja je istinom i preciznošću razotkrila na sudu sve špekulacije Kotle i kompanije.
Kad je sud oslobodio njega bilo kakve krivice, on je sredio sve svoje lične poslove. Na Esmu je prenio ušteđevinu i kuću. Na dva sina i kćerku – kola, zemlju i vikendicu. Uzeo je putni nalog, oprostio se od Esme i

djece nasmijan. I kao uvijek, obećao da će se do nedjelje vratiti. U Travniku je sa vozačem popio kafu. Na Borovoj glavi je zamolio šofera da malo zastanu. Prema vozačevoj izjavi, izišao je protežući se, razgledao unaokolo kao turist oduševljen pejsažom, zatim časak-dva zurio u jednu glavicu, sasvim mirno izvadio pištolj ispod pazuha, repetirao ga i opalio sebi u sljepoočnicu.

Čika-Tale, sekretarijat unutrašnjih poslova sigurno zna prave razloge njegovog samoubistva. Zvanično saopštenje je – nervna napetost. Pošto ste vi saslušavali Behrama, mora da i vi o tom osnovnom razlogu nešto znate. Nena pretpostavlja da se radi o njegovoj ljubavi prema nekoj ratnoj drugarici. Ja vam ne ispričah sve ovo da bih iščeprkao razlog tom njegovom činu. Nikad nisam bolovao od takvih radoznalosti. Pravi razlog priče tek slijedi.

Moja nena Esma tvrdi: njen najstariji sin koji nosi prezime po Behramu – Kruševljanin, vaš je sin. Ima kao i vi mladež na lijevom bedru. Kao i vi škripi noću zubima u snu, ako se u toku dana nasekirao. Ima dubok razljub kao i vi. Vašeg je rasta, stasa i rasporeda zuba. Jedino u čemu se od vas razlikuje jeste beskrajno blaga narav i čudna ljubav prema bilju. Završio je prvu godinu biologije. Nena kaže da je u tome na vašeg oca hećima Bećira.

To su činjenice života. čika-Tale.

Vidite, vi ste prekoračili Esmu, a i sina, ne da bi što prije dohvatili lijek ili nosila, kao što sam ja učinio. Prekoračili ste ih ravnodušno kao otpisane klade. Koliko ste takvih živih stvorova oko sebe prekoračili bježeći u nebulozije neizvodljive građevine?

Evo, drug Bedžo je izračunao: vaš Dom bi koštao najmanje osamdeset milijardi dinara, i to bez mehanizma za tri pozornice, bez namještaja i bez likovne obrade enterijera. Vi ste, čika-Tale, znali da je to u našim prilikama neizvodljivo. Krivicu za vlastiti bijeg u neizvodljivo i nerealno, svaljivali ste na nas realne ljude, koji bi morali od svojih ionako tankih fondova odvojiti realne novce.

Opravdava vas jedino to što vas je teška bolest prije vremena otjerala u penziju. Ali, i ona vas opravdava

samo do izvjesne granice. Ja želim samo da vam skrenem pažnju gdje je ta granica.

Sigurno ćete i vi povjerovati i dobroj namjeri i racionalizmu druga Bedže. On je kao dječak crtao svoje Sarajevo po pijesku. On je tada, možda, dodavao službi crteža u signalizaciji i nešto od svojih dječačkih snova. Ali, kad je crtež odigrao svoju ulogu, on ga je nogom rasturio. On ima pravo da vama u vezi sa vašim projektom kaže – ne!

Da vas obavijestim: posjetio sam vašeg sina, koji nosi Behramovo prezime. On zna da ste mu vi otac. Esma mu je rekla. Ali, on je sasvim ravnodušan prema tom faktu. Znate li kako mi je odgovorio? Veli, »kad taj solunaš nije našao razloga da potraži sina, zašto bih ja tražio takvog oca? Moj otac je Behram. To stoji i u mojoj ljubavi prema njemu«, tako kaže, to stoji i u pamćenju savremenika i u državnoj evidenciji, pa, veli, zašto bih kvario jedno lijepo uređeno činjenično stanje radi dosta sumnjive emocije? I kaže – šta sad tu ima da se miješa jedan Tale. Nezvan. Baš tako – nezvan.

Čika – Tale, požurite sa ozdravljenjem! Čeka vas život. Maštovitiji je od bilo čije maštarije. Teži je od te rane zbog koje ležite. Konkretniji je od Bedžinih kompjuterskih fakata. A ponekad i ljepši od najdraže pjesme.

A da znate, moja nena je bogami, još zgodna žena... ohoo! Sinu svom i vašem često kaže, smijući se, da nikad neće tako duboko uroniti u tajne bilja koliko je vaš otac hećim Bećir odgonetnuo. Vas ne zove imenom, i to da znate, nego – onaj ranjeni razbojnik!«

Eto, isključih, jer ostalo nije važno.

Ču li ga ti dobro?

Jeste iskreno, ali to je lukavo isprogramiran pritisak na me. Dok sam ja gledao i slušao, činilo se da mlad, ambiciozan soldat terapije prekopava moje rovove, zaklone i krovove baražnom vatrom vođenom preciznim instrumentima. Bije i uživa. Ne u moćnom urnebesu. Čak ni u rezultatu. Nego teferiči kraj hladne vatre zadovoljstva od funkcionalne instrumentacije svog čina i sebe u njemu. Sad sve to zvuči prosječno pametno, sivo kultivisano, sažeto, bezlično i dosadno.

Aaj, a kako smo se mi nekad strasno svađali, a šutke i nepokolebljivo voljeli!

Danas se – ili ravnodušno brblja, ili se čita svoj referat.

Ču li ga, molim te?!

Satra me, zbrisa me. Nisam smogao pameti ni koliko pšenično zrno. Samo sam mu nešto blebetao o užasu njegovog jezika, rečenica, svaka mi se činila, kao tačno ištancan komad željeza.

Strahota!

Nisam imao kud izvrdati ispred tih govornih pravougaonika koji su me ravnomjerno tukli u čelo tačno nanišanjeni s tvrdih usana. Silom svučen na ulicu tekuće logike, predao sam se. Učtivo sam mu zahvalio i zamolio ga da poselami svoju nenu Esmu. Mangup me je upozorio da je njegova nena samo njemu nena, a meni bi, kad bih je sad vidio, bila dama koja vozi »audi«, prati modne časopise, predsjednica je nečega u mjesnoj zajednici, čita... trenutno sad čita »Volite li Bramsa«.

Najzad, Numan uze svog kompjuterskog Bedžu pod ruku. Odoše. Niti se ja sjetih, niti on nađe razloga da spomene svog oca Pilaviju. Kao da je jednom zauvijek prekoračio preko njega osudivši ga teškom prijetnjom na četrdesetdnevno infarktaško mirovanje, doživotnu invalidnost i šutnju u krivici zbog onog sporazuma sa stranom firmom.

Ali, zašto je Numanu toliko stalo do mene? I do mog progonstva u rodno mjesto, u životno sitnorealističko poimanje sebe u svemu? Ja sam se baš u rvanju sa tim životom i namučio za tri dobre avanturističke biografije. Pa ipak, ja još nisam siguran, je li to sve doživljeno, ona prava matična istina o njemu. Ili se on ponaša kao i svaka samorodna istina kojoj nije potrebna naša istina o njoj, jer je takva dovoljna sama sebi i zadovoljna sobom, a prema drugima je uzvišeno ravnodušna.

Sestro,

molim vas, još jednom da provjerimo da li sam sasvim legao na kolosijek klinički potvrđenog zdravog razuma! Dakle, odjeven sam uredno, kao prerano osijedjeli, ali relativno dobro držeći gospodin koji se poštapa i vuče napola uzetu lijevu nogu? Hvala.

U džepu mi je zdravstvena sa otpusnicom? Lična? Štedna? Vozačka? Spomenička?

Hvala.

Je li ovo drug predsjednik opštine?

Hvala. Zdravo žrtvo demokratije kojoj predsjedavaš, zdravo prvi potpisu planskog razvoja dijela Sarajeva u mandatnom trajanju!

Sestro, je li ovo drug Bedžo? Zdravo kompjuterska korekcijo izvjesnih snova crtanih po pijesku naših maršruta!

Sestro, je li ovo drug Numan, unuk Hadži – Numan – begov i viši stepen negacije negativnog dijela tradicije kojoj je Hadži – Numan – beg bio jedna od posljednjih personifikacija? Zdravo Numane, i neka ti tvoja djeca oproste što si prekoračio onesviještenog oca! Imao si, navodno, dobre... ah, dobre! – namjere.

Sestro, je li ovo onaj kome sam pričao... zdravo, paćeniče od mojih subjektivnih objekcija nekih autobiografskih parcijala!

Dakle, sestro, nijedan od njih nije moja izmišljotina, nego činjenica? Zdravo, drage činjenice!

Izvinite, prijatelji, život je postao toliko nevjerovatna fantazija da moram oprezno utvrđivati svaki realitet uz potvrdu bar jednog, klinički ovlaštenog svjedoka specijalizovanog za fakticitete. Još jednom, zdravo, činjenični drugovi!

Hvala vam što ste došli da me izvedete iz bolnice. Imate li vi sad kakav činjenični program sa mnom? Dobro, kola, ... to nije baš naročit poklon opštinskog protokola.

Na Sedrenik? Na piće, jagnjetinu i pjesmu? Slažem se. Samo, to ste vi smislili radi sebe, a izmislili mene kao povod. Dobro, dobro, e, pa, sestro, ljubim vam zlatne ručice! Kliniko, ostaj mi zdravo sa svim užasima naučno obrazloženih plemenitih namjera! Hvala ti na trudu da potvrdiš svoje pretpostavke o nama tako teško čitljivim s dijagnostičke tačke stajališta. Šta možemo! Život gura individue u bezizlazne lavirinte parcijala. A cjelovit čovjek pada, sve manje dostojan pogleda nove aristokracije razjedinjenih specijalističkih latifundija.

Drugovi, polazak!

Numan se svađa s predsjednikom opštine o domaćoj alternativi uvoznom gasu. Prijeti, ne samo predsjedniku, nego Jugoslaviji, Evropi, budućnosti, zbog nepravdi nanesenih uglju i rudarima.

Bedžo čepa prste u krilu, reklo bi se da bulji u piće i hranu pred sobom, ali, ja poznajem taj pogled, to je gledanje zanesenjaka u neku još neodgonetljivu tačku nekakvog ogromnog a tajnovitog svijeta koji on sam sebi gradi, snuje, gradi, tka, a zamršenoj zamisli nikad kraja ni konca.

Ja kao da sam pao iz nekog dalekog budućeg stoljeća u dragu starinsku bajku, gledam dolje u Sarajevo pod tankom izmaglicom kao pod nevjestinskim jašmakom, i mislim, možda slučajno, možda i ne, na Kadiru i njenu odrezanu glavu u šamiji. I na podoficira koji je, siguran sam, preživio moj rafal. Ma, vidio sam kako žmirka. I skoro da mi je bilo drago što žmirka. Ne znam otkud mi taj osjećaj.

Bedžo se polako vraća iz daljina svojih proračuna. Okreće se meni. Čudno! Drugi Bedžo. Ničega činovničkog i uskogrudog u kretnji, u riječi, u presjenjivanju unutrašnjih motiva po očima.

»Druže Tale! Da li biste dopustili da jedan svoj projekat nazovem vašim imenom?«

»Dozvoljavam, ali ne preporučujem. Jer, narod je navikao da prije moga imena izgovori – Budalina.«

»Hehehe! U ovom slučaju biće budale oni koji ne prihvate.«

»O čemu se radi?«

»Pomno sam pretresao vaš projekat doma. Nisam se složio s globalom, ni iz idejnih, ni finansijskih, ni drugih nekih razloga. Ali, u vašem projektu ima jedna nit koju sam uhvatio kao geolog zlatnu žicu. Na njoj sam sagradio cijelu konstrukciju.«

»Još ne znam o čemu se radi.«

»Neka ostane među nama! Pronašao sam vrlo jednostavan elektronski sistem kojim bi radnici u proizvodnji, ili bar njihovi delegati, ali pred njima, mogli svakog časa da dobiju iz kompjutera sva obavještenja: ko je toga dana ili sedmice, ili mjeseca, od volje im, potpisao koji ček i u koju namjenu, koje je radno mjesto i koliko i kako proizvelo, gdje su zalihe, koliko same sebe kamatama jedu, ko je odgovoran, šta je koji predstavnik fabrike uradio na putu, ko je i zašto trenutno na putu, sve, sve, sve... s tim, da cijelom službom primanja i odašiljanja informacija rukuju isključivo ljudi iz neposredne proizvodnje... da budu izborni organ, na dva, na tri mjeseca, ne više, a tajna je u tome da u moj kompjuter ne treba ubacivati karticu... dovoljno je izgovoriti...

Poslovodni odbor nema nikakvih ingerencija. Samo radnički savjet, delegacije...

e, sad, zamislite samoupravljanje s takvom bežično prenošenom informatikom do svakog radnog mjesta i natrag? Šta mislite?«

»San dječaka koji crta po pijesku.«

»Hehehe! Učenjaci su provjerili. Oduševljeni su. Za četiri-pet mjeseci prijaviću patent... naravno, pod strogo pov. Odobravate li mi da ga šifriram sa Tale?«

»Odobravam.«

»Hvala.«

»Molim.«

»Hehehe, ala će to biti ... gužva! Zamislite, sprema se delegacija nekud... a nad mašinama u svim halama... kuca tekst... taj i taj i taj i taj... takav cilj, toliko novaca, toliko dana, vrijednost putovanja takva i takva... a delegacije... iz svih pogona... istog minuta – stoj! Hahaha! Ništa – referati, zamršene tabele, izmotancije, sakrivanje rasipanja pod nečitljive formule! Sve svima na dlanu. Hahaha! A komitet, pod hitno, bez referata – pozovi te i te, šta oni misle... deder, knjižice... hahaha!«

»Druže Bedžo, nazovi sve to – Tale! Makar i ne uspjelo.«

»Hvala.«

Numan osjeti da je naš razgovor vedriji i radoznalo pita, a prije nego što je i dovršio pitanje, Bedžo mi daje znak očima da ne otkrivam.

»Šta to vas dvojica..?«

»Predlaže mi drug Bedžo da se opet ženim.«

»Bedžo? Divno! Čika-Tale, znate li da je zvala Esma?! Čula da ste izišli iz bolnice. Obećala je da će mi doći na dan-dva da mi vidi djecu. A, veli, »... i onog ranjenog razbojnika«, to jest, izvinite, vas. Tako vas ona uvijek imenuje. Samo ona i ja znamo o kome se radi.«

Numan traga za znacima radosti ili radoznalosti po meni. Bedžo se opet zakrenuo, zuri u netaknuto piće i jelo, u neku tačku svog možda genijalnog sistema. Ja Numanu ne dopustim da nađe ni zrnce radosti na mom licu. On učtivo odstupi u nešto smireniju raspravu s predsjednikom.

Pokušavam da procijenim svu političku grandioznost Bedžine elektronske zamisli, ali već na prvom pitanju o mogućnosti zloupotrebe tog realnog sna od strane snaga koje bi ga prije radničke klase dokopale, posrnem, zaustavim se umoran, pokušavam da se smirim i odmorim na igrivoj ljepoti Sarajeva pod tankom koprenom.

Uzdahnem kao mladi Morić pred vješanje:

»Sarajevo, seirli si...«

Da ne bijaše dobra u ljudima, ti bi se ugasilo davno prije nego što je neko prvi izgovorio tvoje ime. Uostalom, kakvo si da si, bolje je što si sebi spomenik u prostoru naših zebnji i nada, nego niklovano zelen pust park poslije eventualnog trećeg svjetskog... sa spomenikom bilo kome.

Heej, ne igraj se ispod koprene, ne opsjenjuj, znam te.

Izvini, učinilo mi se da mi se smiješiš i da hoćeš da me opomeneš kao moj rahmetli hećim Bećir: Tale, Tale, magare moje drago!

Sarajevo, poštovana ogrlico činjenica, ne poigravaj se, još sam ranjiv...

Numane, a ti veliš, Esma se raspituje za me? Možda je zakasnila. Ništa za to. Ako je stari mudrac rekao da je vrijeme zakašnjela vječnost, šta smo tek mi, njegove kratkotrajne potvrde?! Možda sam ja skrivio dugo Esmino čekanje, ako je čekala. Na žalost u ljubavi nema popravnih ispita...

Kako to da ne osjećam krivicu? Vjerovatno su mi hirurzi makazama sjeknuli i neko ognjište toplina koje bi sad trebalo da me opomene. Ili se još nisam počeo sasvim oporavljati... Znaš, pripadao sam onima koji su živjeli ognjevito i izgorjeli prije kalendarskog roka. A gade se rutine i njenog licemjerja. Izgorjeli. Ako! Imali smo radšta i buknuti.

Ovako... među nama... ipak, pitaj Esmu, možda pristane da sa mnom proživi ostatak životopisa, da zajedno idemo pod ruku kao dvije – od nevolja i iskustva tužne bećarine, dovoljno uviđavne da ne pitaju o početku, dovoljno mudre da ne misle na kraj.

Za sve to vrijeme ti si sjedio na kraju stola i svađao se s nekakvim polupijanim glumcem oko toga kako se ispravno izgovara »merhaba!« Valjda najeđen njegovim sluhom, odveć rutavim za naše akcenatske suptilije, ustao si i oprostio se od nas.

Ja sam izvukao Bedžu iz njegovih elektronskih svjetova nekim bezveznim pitanjem. On je ubrzo zaboravio na šta treba da mi odgovori. Nastavio je o svom projektu. Brinulo ga je pitanje – hoće li ijedna

fabrika prihvatiti njegov metod, bar u eksperimentalnoj fazi primjene, i da li bi i koji forum trebalo zvati upomoć. Htjedoh da mu predložim da odemo zajedno do jednog člana predsjedništva Centralnog komiteta...

kad se pred našim stolom uspravi elegantan snažan nasmijan čovjek s dva-tri zlatna zuba među zdravima. Odnekud poznat. Jedno oko žmirka kao meni za inat. Pozdravi ulagljivo, a zatim dvojici konobara koji su iza njega nosili pečeno jagnje, osiono naredi kao ceremonijal-majstor:

»Pred druga Tala!«

Zatim meni, nazdravičarski patetično:

»Druže Tale! Čini mi osobitu čast da vas vidim zdrava i živa i da ste ranu preboljeli. Konobar, servis, konjak, dajte toga sazliju, brzoo...

boga mu... druže Tale, izvinite, osobito mi je... hehehe... Druže Tale, o vašem cijenjenom ozdravljenju izvijestila me moja sestra koja je dežurala kod vas... bili ste vrlo ljubazni s njom....«

»Ooo!«

– »Ne, ne, neću sjedati s vama! Vi, drugovi, izvinite, ovo je od mene – slavnom drugu Talu... Druže Tale, naime, je li, znam ja da su vam doktori zabranili i jaku hranu i žestoka pića... ali, moje je da častim... a vi, kako hoćete... Tačno sam obaviješten, to jest, znao, kad ćete izići i gdje ćete sjesti.... Vi, drugovi, moliću, samo još časak... Druže Tale, sad da vam se i lično, dabome, predstavim... U maju četrdeset i treće vi ste mene strijeljali, hehehe, to jest namjeravali, ali vi niste bili vješti njemačkom šmajseru...

samo su mi dva zrna, kalibar devet, prošišala ivicom prsnog sepeta, a ja sam se hitio, kobajagi... fertig!

Sjećate li se?

A kad ste vi odmakli, ja sam, ranjen, naredio preživjelima da vas vatrom otprate. Ležao sam, dakle, dugo, u bolnici, i za sve vrijeme razmišljao šta bi dragom bogu da nas dvojicu siromaha Muslimana zavadi... drugovi, izvinite, ovo nije referat, neću duljiti... dakle, ja kao bivši sluga u Emin-bega Pilavije... a vi... isto – siromah...

izvinite! Oduljio sam. Dakle, ja sam već u proljeće četrdeset četvrte strugnuo u šumu... ali na drugom kraju Jugoslavije... bojo sam se u Bosni, znate, naići ćete vi, pa će opet belaj...

Četrdeset sedme izišao sam iz vojske. Zastavnik, moliću. Dva mjeseca bio u Kudelju, a onda sam pod uticajem jakog alkohola, oprostite, zbo čovjeka koji me je nagovorio da idem u njemačku vojsku. Odležao sam jedanaest godina...

Druže Tale, izvinite, ja sam direktor uvoza kod druga Pilavije, ima veliko povjerenje u me, je li, lijepu kuću sam sagradio, živim bogovski, djeca uče, žena sluša, a sestri sam reko, čim je javila da su baš vas donijeli na kliniku, ako ti Tale ne preživi, ne idi mi na oči!« Molim vas, druže Tale, ja imam lijepu vikendicu, zapravo malu vilu na moru, kad god ustreba, javite, kola, vikendica, posluga... sve vam je na raspolaganju!

Ja vam u ime famelije i svoje lično ime zahvaljujem za ove dvije rupe od šmajsera, od kalibar devet, poslije njih sam počeo dolaziti pameti... izvolite, poslužite se,

konobar,

gdje je taj sazlija, hoću da sjedne ovdje i drugu Talu zapjeva onu njegovu »Miloduhu, bilje najmilije...«, drugovi, oprostite,

dakle, sve je tu,

molim, sve je plaćeno, da se zna!

Ja više neću smetati. Izvinite! Baš mi je drago, druže Tale, da ste preboljeli. Ko li vas rani, nanu li mu naninu, sad bih ga zbo... izvinite, doviđenja!«

Ode, srećan.

Jah!

NIŠRO »Oslobođenje« – Redakcija izdavačke djelatnosti

Za izdavača:
Branko Ekert

Odgovorni urednik:
Ahmed Salihćehajić

Lektor:
Mevlida Garić

Štampa:
NIŠRO »Oslobođenje«

Za štampariju:
Petar Skert, graf. inž.

Tiraž: 3.000

Knjiga je štampana u saradnji sa Republičkom zajednicom za kulturu

derviš sušić TALE